

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEFSİR) BİLİM DALI

**MUHAMMED İZZET DERVEZE'NİN “ASRU'N-NEBİ VE
SİRETU'R-RESUL” ADLI
ESERLERİNİN TEFSİR YÖNÜ**

YÜKSEKLİSANS TEZİ

Belek JAPARAKUNOV

ANKARA – 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEFSİR) BİLİM DALI

**MUHAMMED İZZET DERVEZE’NİN “ASRU’N-NEBİ VE
SİRETU’R-RESUL” ADLI
ESERLERİNİN TEFSİR YÖNÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Belek JAPARAKUNOV

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

ANKARA – 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEFSİR) BİLİM DALI

**MUHAMMED İZZET DERVEZENİN “ASRU’N-NEBİ VE
SİRETU’R-RESUL” ADLI
ESERLERİNİN TEFSİR YÖNÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: **Prof. Dr. Halis ALBAYRAK**

Tez Jürisi:

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....

.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI

GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ	2

I BÖLÜM

A. M. İZZET DERVEZE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı ve Eserleri	4
a. Doğumu ve Nesebi.....	4
b. Siyasi Faaliyetleri.....	4
c. İlmî Çalışmaları ve Eserleri.....	6
2. İzzet Derveze'nin Siyer Eserlerini Değerlendirmesi.....	10
3. Yazarın, Kur'an'ı Asli Kaynak Edinmesinin Sebebi.....	14

II BÖLÜM

A. ESERLERİNİN TEFSİR YÖNÜ

1. Kur'an Anlayışı.....	17
2. Mekkî-Medenî.....	19
a. Mekkî Sürelerinin Özellikleri.....	19
b. Medenî Sürelerinin Özellikleri.....	21
c. Mekkî Medenî Sürelerinin Sıralanması.....	24

3. Sebebi Nüzul.....	25
4. Muhkem Müteşabih	29

III BÖLÜM

A. KUR'AN'IN TEMEL KONULARINA YAKLAŞIMI

1. İnanç.....	34
a. Şirk İnancı.....	34
b. Araplarda Melek ve Cin İnancı.....	36
c. Allah ve Peygamberlik İnancı.....	39
d. İbrahim'i Dinin Devamcıları.....	43
d.a Sabîler.....	44
d.b Hanifler.....	45
2. İzzet Derveze'nin Hz. Muhammed Tasavvuru	48
a. Beşeri Yönü.....	48
a.a Risalet Öncesi Bilgisi.....	51
a.b Büyük Ahlak Üstünlüğü.....	53
a.c Rasulullah'ın Aile Hayatı.....	54
a.d İfk Hadisesi.....	56
b. Peygamber Yönü	62
b.a Vahiy ve Hz. Muhammed.....	62
b.b Hz. Peygamberin İçtihadı ve İsmet Sıfat.....	64
b.c Resul ve Müminler.....	66
b.d Resul'e İtaat.....	67
b.e Hz. Peygamber'in Mucizelerine İlişkin Görüşü.....	69
b.e.a Şakkı Sadr.....	74
b.e.b İsra ve Mirac Olayları.....	75
b.e.c Ayın Yarılması	77

3. İbadetler.....	79
a. Namaz ve Namazla İlgili Konular.....	79
b. Oruç İbadeti.....	81
c. Hac İbadeti.....	82
4. Yasama.....	84
a. Siyasi Yasama.....	85
a.a İdarecilerin Hakları ve Görevleri.....	86
a.b Adaletin İkamesi	88
a.c Hadler ve Cezalar.....	89
b. Toplumsal Yasama	92
c. İktisadi Yasama.....	96
c.a Ekonomi Faliyetler.....	96
c.b Maliyenin Kurulması ve Düzenlenmesi.....	98
c.b.a Zekât.....	98
c.b.b Ganimetler.....	100
d. Aile hukuku.....	102
d.a Evlilik ve Evliliği Kolaylaştırılması.....	103
d.b Boşanma	107
SONUÇ	109
ÖZET	111
ABSTRACT	112
BİBLİOGRAFYA	113

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.e.a.y.	: Adı geçen eser aynı yer
A.m.	: Aynı makale
b.	: Bin/İbn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Hz.	: Hazreti
v.b.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınevi

ÖNSÖZ

Allah, insanlığa yön vermek, yaşamlarını düzenlemek, tevhid inancını yeryüzüne hakim kılmak, hayatta karşılaştıkları sorunlara çözümler bulmak, onları karanlıktan aydınlığa çıkarmak adına, yine insanlar arasından seçtiği Peygamberlerine vahiy göndermiştir. Gönderilen bu vahiy, örneğin Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. Şit, Hz. İbrahim’de sahifeler, Hz. Davud’da Zebur, Hz. Musa’da Tevrat, Hz. İsa’da İncil, Hz. Muhammed’de Kur’an’a dönüşerek Kitap/Mushaf halini almıştır.

Bu bağlamda vahyin son halkası olan, lafız ve manasıyla Allah katından, Cebrail aracılığı ile Hz. Muhammed’e Arapça bir dil ile gönderilen ve kendisiyle ibadet edilen *Kur’an*; nassı, hükmü, mesajı hülasa bütün ayetleri ile kıyamete dek baki kalacak tahriften korunmuş en son vahiydir.

Kur’an’ı anlamaya ve yorumlamaya çalışmak temelde bireysel eylem olup her bireyin en tabii hakkıdır. Kur’an’ı tefsir etmek(yorumlamak) ve Kur’an ayetlerinden hareketle topluma mesaj vermek ise uzmanların işidir.

Bu alanda topluma mesaj verme gayretiyle Kur’an’ı Nüzûl sırasına göre tefsir eden Derveze, tabii ki Kur’an’ı anlayıp yorumlarken bir yöntem geliştirmeye çalışmış ve “*Asru’n-Nebi*”, “*es-Sîretü’r-Rasûl*”, eserleriyle Kur’an’ı yorumlama yöntem çalışmalarını başlamıştır.

Tezimizin hazırlık aşamasında strateji belirleyiciliği, yol göstericiliği, eleştiri ve önerileriyle önemli katkıda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Halis ALBAYRAK’a teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah’tandır.

Belek

JAPARAKUNOV

Ankara – 2009

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Derveze'nin söz konusu eserlerinin tefsir bilimi açısından incelenip tefsir alanıyla ilgili yöntemlerin tespit edilmesi, araştırmamızın amacını oluşturmaktadır.

Son Peygamber Hz. Muhammed'in hayatını ele alan bu eserin Kur'an'ı temel kaynak edindiğini görmekteyiz. Bu çalışmayla eserin Kur'an'la indiği çağın toplumsal yapısı arasındaki bağlar ortaya çıkarılabilecek. Buda tefsir biliminin iki temel kaynağından olan tarihinin Kur'an'ın açıklanması ve anlaşılmasındaki yerine dair belirlemelere imkân verecektir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

"M. İzzet Derveze'nin Asru'n Nebi ve Siretu'r Resul Eserlerinin Tefsir Yönü" ismiyle adlandırdığımız çalışmamızın konusunun gereğine ve önemine inanılmıştır. Bu yüzden üzerinde çalışmaya değer vererek yola çıkmış bulunmaktayız. Üzerinde çalışmayı gerekli ve değerli bulduğumuz konumuzu bu inançla yola çıkarak titiz bir şekilde ele almaya çalıştık.

Derveze'nin söz konusu eserleri, Kur'an ayetleri ışığında Son Nebinin risaletini ve o risalet asrını tanıtır ve aydınlatması bakımından çok önemlidir. Çünkü Kur'an, nüzulu sürecinde doğrudan ya da dolaylı olarak Hz. Peygamberin hayatıyla ilgilidir. Son Peygamberin ahlakının "Kur'an'ın" kendisi olması hakikati, Kur'an'ın tefsirinin onun hayatında aranmasını gerektirmektedir. Bu durum Siyer-i Nebî'yi birinci derecede önemli kılmaktadır. Siyer eserleri, hatırlanacağı üzere sırasıyla Kuran ve Sünnet esas alınıp nebinin asrı ve hayatı hakkındaki sahih rivayetler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Derveze'nin bu eserlerinin diğer siyer eserlerinden farkı, öncesi ve sonrasıyla risaleti ele alırken o asrı, özellikle ilgili Kuran ayetlerini tefsir ederek ele almasıdır. Ele aldığı konu bakımından bu eser, bir siyer türü, yöntemi ve kaynağı bakımından da bir tefsir olması özelliğinden dolayı çok önemlidir. Müellifin aynı zamanda bir müfessir olması da Tefsir ilmi açısından böyle bir çalışmanın gereğine işaret eder.

Derveze eserlerini, Kur'an'ı tarihsel bir veri olarak değerlendirip başvuru kaynağı olarak görmüştür. Dolayısıyla siyeri Mekkî ve Medenî ayetler ışığında ele almıştır.

Derveze bu eserlerinde daha çok Kur'an ayetine yer vermiş bulunmaktadır. Zira Kur'an, bu eserlerinin ana kaynağını oluşturmaktadır. Ona göre, Kur'an'da yer alan her ayet, büyük elçinin durumlarından, yaşadığı olaylardan birine işarette bulunmakta ve onu temsil etmektedir. Ayetler arasında delalet yönünden çok benzerlikler bulunduğu gibi farklı yönler de bulunmaktadır. Az farklılıkları kaydetmek bile, delaleti güçlendirmeye ve ifade edilmek istenen manayı sağlamlaştırmaya yaramaktadır. Delalet yönünden benzer ve birliktelik arz eden ayetler birbirini desteklemekte ve güçlendirmektedir.

Derveze, bu çalışmalarında Kur'an ile çağdaş kuşaklar arasında kopmuş olan bağı yeniden kurmayı amaçlamaktadır. Bu eserler, Kur'anî etütlerden ve tahlillerden oluşmaktadır. Bunun, insanların Kur'an'ın zevkine ermelerini, delaletlerini, işaretlerini, ipuçlarını, indiği sıradaki durumunu, çağdaş ve sonsuz amaçlarını, anlamalarını kolaylaştırmasını ümit etmektedir.

Hız. Peygamber'in gerek hayatı, gerekse mesajı ile ilgili olarak İslam'ın ilk asırlarından itibaren kütüphaneler dolusu eserler yazılmış ve çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sadece İslam dünyasına has olmayıp Batı'da birçok müsteşrik tarafından da eserler konuyla ilgili kaleme alınmıştır.

Hız. Peygamberle ilgili olarak asrımızda önemli çalışma yapanlardan biri de Muhammed İzzet Derveze olmuştur. Derveze'nin Siyer-i Nebî hakkında ortaya koymuş olduğu bu eserlerini tefsir alanında yapacağımız çalışmamıza konu edinmemizin altında yatan asıl sebep, onun bu eserlerinin bir siyer çalışmasından öte, konulu tefsir çalışmasını andırmasıdır. Bu çerçevede bizim çalışmamızın asıl amacı da, Derveze'nin bu eserlerinde görülen Siyer-Tefsir birlikteliğini ortaya çıkarmaktır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Tezde izlenen başlıca yöntem, Hız. Peygamberin Asrını konu edinen Derveze'nin, bu eserlerinde, siyerin her bir süreci ile ilgili ayetleri ele alırken onları hangi bağlamlarda ele aldığını tespit etmektir. Yani özellikle sebebi nüzulü nasıl

yorumladığını göz önüne alarak, müellifin tefsir usulünde ne tür irtibat noktalarını kullandığını keşfetmektir.

Derveze'nin Kur'an'ın temel konularına yaklaşımını incelerken hangi konulara daha çok önem verdiğini, onları hangi metotla yorumladığını ve bu yorumların tefsir boyutunu tespit etmek. Ayrıca konulu tefsirle olan sıkı bağlantısını ve benzerliğini, onun eserlerini konusal bir tasnife tabi tutarak çalışmamızın asıl gayesini gerçekleştirmeye çalışacağız.

I BÖLÜM

A. M. İzzet Derveze'nin Hayatı ve Eserleri

1. Hayatı ve Eserleri

a. Doğumu ve Nesebi

Muhammed İzzet Derveze 1305/1887 yılı Haziran ayında Nablus'ta doğdu. Gerçek ismi, Osmanlı Türkçesinde açık "te" ile adlandırılan İzzet (Talat, Behçet, Hikmet gibi) isminin başına Muhammed ismi eklenerek Muhammed İzzet olmuştur. Künyesi, Ebu Zuheyr (tek erkek evladı olan Zuheyr'in babası)'dır. Nesebi, Muhammed İzzet b. Abdulhadi b. Derviş b. İbrahim b. Hasan Derveze'dir.

Derveze lakabı, terzi anlamına gelen Derraze'den gelmektedir. Dedelerinden Hızır Bey Derveze, kumaş ticaretiyle meşgul olduğu için bu lakap ile meşhur olmuştur. Babası Abdulhadi b. Derviş b. İbrahim b. Hasan b. Derveze olup, Ürdün'ün doğusunda bulunan Aclun sancağının Kefrence köyünde yaşayan el-Farîhât adlı bir aşirete mensuptur.¹

b. Siyasi Faaliyetleri

Derveze Arap milliyetçiliği fikriyle erken yıllarda tanışarak bu fikre ilgi göstermiş ve mücadeleci kimliğiyle tanınmıştır. Yaşadığı coğrafya olan Filistin'i ilgilendiren hemen her mesele ile uğraşmış, bu vadede mücadele eden siyasi oluşumlarda aktif görevler almıştır. Bu nedenle o çeşitli sıkıntıları göğüslemiş bir şahsiyet olarak bilinmektedir.

Derveze, resmi görevlerde bulunduğu sıralarda I. Meşruiyetin (1908) ilanından itibaren Osmanlı Devlet'indeki fikir hareketiyle de yakından ilgilenir. Posta ve telgraf idaresinde iken Mısır'da yayınlanan el-Müeyyed, el-Ehram, el-Mukaddem gibi gazeteleri, el-Hilal ve el-Muhtelif gibi dergileri takip etmesi yanı sıra İttihatçıların gizli neşriyatını takip ederek bunların etkisinde kalır. Daha sonra II. Meşruiyet'in ilanı ile Jön Türkler'in (Genç Türkler) uzantısı olan İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olur. Bu cemiyetin, Arapların aleyhindeki kuşku dolu niyetlerinden dolayı 1909 yılında üyelikten ayrılarak Nablus'da "Muhالیf İtilaf Partisi"ne geçer.

¹ Hammad, Hüseyin Ömer, Muhammed İzzet Derveze, Daru'l-Kuteybe, Şam, 1982. s.15

Bu partideki üyelik süresi boyunca sekreterlik yapar. Bununla birlikte, Arap Milliyetçiliği hareketinde aktif rol alır ve Osmanlı idaresindeki Arap vilayetlerinde merkeziyetçi idareler tesis etmek isteyen parti ve cemiyetlerin kuruluşuna öncülük eder.² Bilahare sırasıyla:

1911, Nablus'da Arap İlim Cemiyeti'nde üyelik ve sekreterlik,
1914-1920, Merkeziyetsizlik (Lamerkeziyye) partisi üyeliği ve sekreterliği,
1921-1932, Kudüs'te Arap-Filistin Konferansı üyelik ve sekreterliği, Suriye Umumi Konferansı üyeliği, Anayasa danışmanlığı, Arap Bağımsızlık Partisi kurucu üyeliği, Arap-Filistin Cemiyeti kurucu üyeliği,
1936'da Filistin Yüksek Arap Kurulunda, Bağımsızlık Partisi temsilciliği,
1937'de Kurul'un Suudi Arabistan ve Irak krallarına gönderdiği heyetteki üyelere dendir. İngiliz kraliyet inceleme komisyonu önünde Kurul'un temsilciliğini, aynı yılda Suriye'nin Belundan şehrindeki Genel Arap Konferansında sekreterliğini ve Kurul'un gözlemciliğini yapıştır. 1937-39 arasında Şam'da Filistin Direniş Hareketinin idari ve mali sorumlusu olarak görev yaptı.
1933 yılında Yafa şehrinde İngilizler aleyhinde düzenlenen gösterilerde başından yaralandı. Filistin Direnişini yönlendirdiği ve propaganda yaptığı iddiasıyla Fransızlarca tutuklandı ve 5 yıl hapse mahkûm edildi. 16 ayını Şam'da "el-Mizze" ve "el-Kal'a" hapishanelerinde geçirdikten sonra 1940'ta Fransa'nın savaşta hezimetinin ardından serbest bırakıldı.³

Bölgedeki işgal güçlerinin baskısı sonucunda bazı arkadaşlarıyla beraber vize almak suretiyle Kilis'ten Türkiye'ye geçen (7 Temmuz 1941) Derveze, 1945 yılı sonbaharına kadar siyasî mücadelesini ve yazarlık faaliyetlerini Türkiye'de sürdürmek zorunda kaldı. 1943'te siyasî faaliyetleri nedeniyle İngilizler onun ve arkadaşlarının Türkiye'den çıkarılmasını istemiş, ancak Ankara'daki bazı arkadaşlarının Mülkiye yıllarından tanıdıklarının muhafazası ile Türkiye'den ayrılmak yerine, İstanbul'da İngilizlerin dikkatini daha fazla çekmemek amacıyla önce Aydın'da daha sonra Bursa'da zorunlu ikamete tâbi tutulmuştur.⁴

² Hammade, a.g.e. s. 17; Derveze, a.g.e. s. 8

³ Kurşun, DİA, "Derveze" maddesi 9/197

⁴ Derveze, Kur'an Cevap Veriyor s.9

1945'te Filistin'e geri dönen Derveze, 1947'e kadar Yüksek Arap heyeti üyeliği ve Arap birliğinin meclis, siyasi ve askeri kurul üyeliklerini yaptı. Aktif siyasî mücadelesini 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar devam ettiren Derveze, bu tarihten sonra yaşadığı bazı sağlık sorunlarının da etkisiyle, kendisini araştırma ve yazmaya vermiş ve mücadelesini bu alana kaydırmıştır.⁵

c. İlmî Çalışmaları ve Eserleri

Derveze, tutukluluk yıllarında Kur'an'ı, yardımcı ve arkadaş edinmiş ve kendisini onun hizmetine adanmıştır. Kur'an'ı okumuş, ezberlemiş, anlamlarında derinleşmiş ve daha sağlıklı düşünme imkânı elde etmiştir. O esnada dikkatini Rasulullah'ın risalet öncesi çağ ve ortamında yürürlükte olan dinî, fikrî, sosyal ve ekonomik hayat ile onların yaşam biçimleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Buradan hareketle kapsamlı bir Konulu Tefsir çalışmasının temellerini ve tefsirinin usullerini; Asrun Nebi ve Siretu'r-Rasul, Kur'an ve ed-Dusturu'l-Kur'anî adlı eserleriyle atmıştır.⁶

Derveze'nin 50 civarında eseri ve çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan birçok makalesi bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz belli başlı eserlerini, konularına göre tasnife tabi tutarak vermek istiyoruz. İlk önce Kur'an ve Tefsir ile ilgili eserleri üzerinde detaylı bir şekilde durulmasını doğru buluyoruz.

Kur'an ve Tefsir ile ilgili Eserleri

1. *Asru'n-Nebî Aleyhisselam ve bietühu Kable'l-İslam Müktebisun mine'l-Kur'an*, Daru'l-Yakazati'l-Arabiyye. . Bu üç eserinin ana kaynağını da Kur'an'ı-Kerim oluşturmaktadır. Şam 1946. Eserin birinci baskısı 507 sayfa olup ikinci baskısı, Tahkikli, 1960 yılında 848 sayfa olarak basılmıştır.⁷

⁵ Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis XII s. 282; Derveze, a.g.e s.9

⁶ Hmmede, a.g.e. s. 55

⁷ Bu eser "Siretü'r-Rasûl" ile birlikte "*Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*" adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır (çev., Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989 (3 cilt).

2. *Siretü'r-Rasul Muktebisun mine'l-Kur'an*, I-II, Kahire 1948, 1963, 1965. İlk baskı 718 sayfadır. İkinci baskı, Tahkikli, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1965, 832 sayfa olarak basılmıştır.⁸

3. *Ed-Dustûru'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye*, I-II, Kahire 1386/1966. *Ed-Dustûru'l-Kur'ânî fî Şuûni'l-Hayat*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1956. Eserin ilk baskısı tek cilt, 603 sayfadır. İkinci baskısı ise ansiklopedik olarak “*ed-Dustûru'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye Fî Şuûni'l-Hayat*” adıyla aynı yerde ve aynı yayınevinde 1966 yılında iki cilt olarak basılmıştır.

4. *Et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-XII, Yazar mülteci olarak Türkiye'ye göç edince (1941–1945) kendisini okuma ve yazma işine vermiş. Şam'da tutuklanıp hapsedildiği süre içinde başladığı çalışmalarını Türkiye'de devam ettirmiş ve bu çalışmalarını da daha çok İstanbul ve Bursa kütüphanelerinde yapmıştır. Bu eser, Kur'an'ın, Nüzûl Rivayetlerine Göre Sûrelerin Tertibi esasına dayalı, rivayet ve dirayeti birleştirerek çağdaş bir söylemle yazılmış olan bir tefsirdir.⁹

5. *El-Kur'anü'l-Mecîd*, el-Matbaatü'l-Asriyye, Sayda 1952. Kur'an hakkında çeşitli araştırmaları içermektedir. Tefsir'e giriş mesabesindedir.¹⁰

6. *El-Kur'an ve'l-Yehûd*(Kur'an ve Yahudiler): Derzeve, Filistin felaketinin ilhamıyla 1949 yılında Yahudilerin Kur'an'da anlatılan durumlarından ve ahlakından anlatan bir kitap yazdı. Kahire 1949; Beyrut 1979. *El-Kur'an ve'l-Yehûd Ahlakuhum ve Mevakifuhum ve Ahvaluhum fî Zamani'n-Nebî Aleyhisselam*, Şam 1949.

7. *El-Kur'an ve'l-Mer'e*: Derzeve, bu kitapçığını 1950 yılında yazdı. Bu kitapçığa Kur'an'da yer alan kadınlarla ilgili meseleler ve Kur'an'ın kadına verdiği önem konusunda kısa bir açıklama yapmıştır. el-Matbaatü'l-Asriyye Sayda 1951.

8. *El-Kur'an ve'l-Mübeşşirîn* (Kur'an ve Misyonerler): Yazar bu eserini, kendisini Üstad Haddat olarak isimlendiren bir misyonere ait olan ve içerisinde Kur'an

⁸ Bu eser 'Asru'n-Nebi ve Bi'etühû Kable'l-Bi'se ile birlikte *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır (çev: Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989 (3 cilt).

⁹ Söz konusu eseri, 7 cilt halinde Türkçe'ye bir kurul tarafından çevrilerek 1998 yılında Ekin Yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır. (Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri, Ekin Yay., 1-7, Çevirmenler: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, İstanbul 1998.)

¹⁰ Ayrıca bu eserin farklı bir baskısı, Vahdettin İnce tarafından Türkçe'ye çevrilerek, Ekin Yayınları tarafından 1997 yılında İstanbul'da basılmıştır.

ve İslam dini hakkında yanlış anlama ve edep sınırını aşan ifadelerin bulunduğu bir kitaba muttali olması üzerine kaleme almıştır. Şam 1972, Beyrut 1979.

9. *El-Kur'an ve'l-Mülhidûn* ,(Kur'an ve Ateistler): Yazar, Sadık el-Azm'a ait olan ve içerisinde yukarıdaki kitap gibi Kur'an, İslâm dini ve Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkında yanlış anlama ve edep sınırını aşan iftiraların bulunduğu "Nakdu'l-fikri'd-dîni" adlı kitaba muttali olduktan sonra bu eserini yazmıştır. Şam 1973 / Şam 1980. Eser, el-Mektebü'l-İslâmî ve Daru Küteybe / Mısır aracılığı ile farklı baskıları yapılmıştır.¹¹

10. *El-Kur'an ve Damânu'l-İctimâi* (Kur'an ve Sosyal Güvence): Yazar, 1950 yılında Kur'an ve sosyal dayanışma konusunda bir kitapçık kaleme almıştır. Bu kitapçıkta güçsüz gruplara Kur'an'ın gösterdiği ilgiyi kısaca ele almıştır. Bu kitapçık 1950 yılında Sayda'da el-Matbaatü'l-Asriyye'de basılmıştır.

11. *El-Cihadu fi Sebilillahi fi'l-Kur'an ve'l-Hadis*: Yazar, bu kitabı (Ramazan/Ocak) 1973 zaferinin etkisiyle kaleme almıştır. Kitap, İslâm'da cihad prensiplerini hararetli bir şekilde açıklamakta ve Müslümanların bu konuda uyanık olmaları gerektiğini bildirmektedir.¹²

Filistin ve Siyaset ile ilgili eseleri

1. *El-Kadiyyetu'l-Filistiniyye, I-II*, Şam 1978. İkinci baskı Şam 1984.

2. *Fî Sebîli Kadiyyeti Filistin ve'l-Vahdeti'l-Arabiyye ve min vahyi'n-Nükbeti ve fi Sebîli Müalecetiha*, adlı kitabın birinci cildi, Sayda 1972 ve 1973 yılında basılmıştır

3. *El - 'Udvanu'l - İsrâ'iliyyi'l - Kadîm ve'l - 'Udvanü's-Sihyoniyi'l – Hadîs, I-II*, Beyrut 1979.

4. *Me'sâtu Filistin*, Dımaşk 1959, Daru'l-Yakazati'l-Arabiyye, Şam 1960. Eser 132 sayfadır.

5. *Cihâdu'l-Filistîniyyîn*, Kahire 1960, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire 1961. Eser 106 sayfadır.

6. *El-Vahdetü'l-Arabiyye*, el-Mektebetü't-Ticariyye li't-Tıba'a ve't-Tevzi' ve'n-Neşr, Beyrut 1957 ve 1958.

¹¹ Bu eser, "Kur'an Cevap Veriyor", adıyla, Abdullah Baykal, tarafından Türkçe'ye kazandırılmış olup, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1988 yılında basılmıştır.

¹² Bu eser, "Allah Yolunda Cihad" adıyla Ali Aslan tarafından Türkçe'ye kazandırılmış olup, İlkbahar Yayınları (İstanbul 1998) tarafından bastırılmıştır.

7. *El-Cuzûru'l-Kadime li Sulûki ve Ahlâki ve Ahdâsi Benî İsrail ve'l-Yahûd ve'l-İstidrâdi ilâ mâ Neşibe min Sırâi beynehüm ve beyne'l-Arab*, Şam 1968- 1969. Eser, Mektebetü Atlas aracılığı ile 100 sayfa olarak basılmıştır.

8. *Kıssatü'l-Gazveti'l-Filistiniyye / Kıssatü'l-Kazvi's-Sihyûniyye*, Kuveyt 1970. Eser, Mecelletü'l-Va'yi'l-İslâmî adlı derginin eki olarak 70 sayfa halinde basılmıştır.

9. *İbretun min Tarihi Filistini'l-Kadim*. El-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda 1978.

10. *Meşâkilü'l-Âlemi'l-Arabîyye el-İktisadiyye ve'l-İctimaiyye ve's-Siyasiyye*, Daru'l-Yakazati'l-Arabiyye, Şam 1952. Ansiklopedik baskı yapılmıştır.

11. *Kıssatü'l-Gazveti's-Sihyoniyeye*, Kuveyt 1970.

12. *Neşetü'l-Hareketi'l-Arabiyyeti'l-Hadîse* (Çağdaş Arap Hareketinin Yeniden Doğuşu), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1949; Sayda 1972.

13. *Safahâtun Maglûta ve Mühmele min Tarihi'l-Kadiyyeti'l-Filistîniyye*. Sayda 1979.

15. *Er-Risale*. Eser, 1920-30'lu yıllarda Filistin davası ile ilgili toplantılarda verdiği bazı konferanslara ait bir kitapçıktır.

16. *Risaletü'n-Nakdiyye*. Enîs es-Sâyi' adlı müellifin kaleme almış olduğu *Filistin ve'l-Kavmiyye'l-Arabiyye* adlı eserinin Derveze tarafından yapılan düzeltmelerden ibarettir. Bu eser, Daru'l-Yakaza, Şam'da basılmıştır.

17. *Tescilât ve Müzekkirât*. Eser, 1932-1982 yılları arası hatıraları ve gözlemleri ile ilgili *Hamsetun ve Tis'üne Âmen fi'l-Hayât* (95 yıllık hayatım) adı verilen bu eser *Tescilât ve Müzekkirât* (Belgeler ve Hatıralar) adıyla 8 cilt olarak tamamlanmıştır.

Tarihle İlgili Eserleri

1. *Durûsu't-Tarihi'l-Kadim*, Kahire 1932.

2. *Durûsu't-Tarihi'l-Mutavassıt ve'l-Hadis*, Kahire 1932.

3. *Havle'l-Hareketi'l-Arabiyyeti'l-Hadîse*, Birinci baskı, I-III, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1949, ikinci baskı, I-VI, Sayda 1951-1953.

4. *Muhtasaru Tarîhi'l-Arab ve'l-İslâm*, I-II, Kahire 1925.

5. *Tarihu'l-Arab ve'l-İslam*, III, adlı eserinin Çağdaş Arap ve İslâm Devletleriyle ilgili olan üçüncü cildir.

6. *Tarîhu'l-Cinsi'l-Arabî fi Muhtelifi'l-Etvâr ve'l-Edvâr ve'l-Aktâr min Akdemi'l-Ezmine*, I-VIII, el-Matbaatü'l-Asriyye, Sayda 1958-1964. Eser 8 cilt olup toplam 3262

sayfadır.

7. *Tarîhu Benî İsrail min Esfarihîm*, Matbaatü Nahdati Mısır, Kahire 1958.

8. *Urûbetü Mısır fi't-Tarih ve Ba'de'l-Fethi'l-İslâmî*, Lecnetü't-Telif ve'n-Neşri'l Kavmiyye, Kahire 1960-1961.¹³

2. İzzet Derveze'nin Siyer Eserleri Değerlendirmesi

Derveze, klasik sîret eserleriyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Onun kanaatine göre klasik sîret kitap yazarlarının çoğunun – Peygamberin risalet öncesi asrı ve çevresiyle ilgili konularda – titiz davranmadıklarından söz eder ve bu konuya yeterli önem verilmediğini belirtir. Onların bu asır ve çerçeve ile ilgili olarak kaydettikleri, sadece Peygamberin şahsı ile alakalı olan konularla sınırlıdır. Siyer eserleri, Peygamberin soyu, ailesi, kabilesi, doğumu, emzirilmesi, himaye edilişi, yolculukları ve evliliklerinden ve çok nadir olarak da bu asrın durumu ve bu çevrenin sosyal, ekonomik, siyasal ve dini konumu ile ilgilenirler.¹⁴

Derveze, Arapların İslam'dan önceki durumlarıyla ilgili olarak, klasik siyer kitaplarında yapılan genellemeler ve geniş çizgiler sebebiyle, okuyucunun bu eserlerden kesin bir bilgiye varmasının –çok az şey dışında- olanaksız olduğunu ve bu belirtilen şeylerin hangi asra nispet edildiğinin belli olmadığını ve tarihlerin kesin biçimde belirlenemediğini düşünmektedir. Keza aktarılan bu kıyıntıların düzmece ve uydurma olabileceği ihtimalini de dile getirmektedir.¹⁵

Derveze, genel olarak eski sîret kaynakları hakkında şunları söylemektedir. “Zamanın bize kadar koruduğu en eski sîret kitaplarından biri olan İbn Hişam'ın Sireti'nde ciddiyet, güven damgası vardır. Peygamberlik döneminden önce olsun, sonra olsun, ya da Peygamber ve Ashabına nispet edilen saygı ve yüceltme ile ilgili olsun, kaydedilen rivayetlerde titiz davranmayı, ihtiyatlı hareket etmeyi esas almış,

¹³ Derveze, et-Tefsiru'l-Hadis, c. 10, s. 26-31; Derveze, Siretü'r-Rasul, Giriş bölümü; Derveze, Kur'an Cevap Veriyor, çev., Abdullah Baykal, İstanbul 1988, mütercim'in önsözü, s. 7-13; Hammâde, Muhammed İzzet Derveze, s. 17; Kurşun, DİA, “Derveze” maddesi, 9/187-188; Okumuş, Mesut, M. İzzet Derveze ve Tefsirindeki Metodu, Y. Lisans Tezi, Ankara 1994; Demir, Ekrem, Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi, Doktora Tezi, Ankara; Hasan, Abdurrahman Muhammed Ahmed, Cuhudu Muhammed İzzet Dervezefi Tefsirihi el-Müsemma et-Tefsiru'l-Hadis, Doktora Tezi, Kahire 1984; Derveze, Osmanlı Filistinde Bir Posta Memuru, Tercüme Ali Benli İstanbul 2007.

¹⁴ Derveze, İzzet, *Asru'n Nebi: Kur'an'a Göre Hz. Muhammedi'in Hayatı, I*, Çev: Mehmet Yolcu, 3. bsk., İstanbul 1998, s. 11.

¹⁵ Derveze, a.g.e s.11

bu işin dindarlık ve günahkârlık açısından ne derece hassas olduğu bilinciyle hareket etmiştir. Naklettiği rivayetlerin ve kaydettiği haberlerin, özellikle risaletten önceki vakalarla ilgili olanlarında bu titizliği açıkça görebiliyoruz. Kitabını yazarken ve olayın kaydederken ravilerin ona ulaştırdığı, ya da yazılı kitaplarda gördüğü şeyleri toptan vermeye çalışmıştır. Onarın zayıflığını bizzat kendisi belirtmiş, bir kısmını da belirtmemiştir”¹⁶ Her ne kadar İbn Hişam ele aldığı rivayetlerin zayıflığını bildiği halde eserinde bu rivayetlere yer verdiğini söylemekteyse de Derveze bu Sirette de bazı zayıf rivayetlerinin bulunduğunu vurgulamaktadır.¹⁷

Bu gibi eksikliklerin, İbn Hişam’ın siretinden başka, eski, ciddi ve güvenilir olan Taberi Tarihi ve İbn Sa’d’ın Tabakat’ı için de geçerli olduğunu belirtmektedir.

Buradan hareketle Derveze, klasik kitaplarda kaydedilen pek çok rivayete ve habere karşı sürekli olarak dikkatli ve uyanık olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü Derveze’ye göre, bu haberler ve rivayetler Hz. Peygamber’in, risalet öncesi dönem ve ortamının maddi gelişme, edebiyat ve düşünce hayatı açısından küçümsenmiş ve daraltılmış olduğunu aktarıyor. O dönem ve ortam; cehalet, geri kalmışlık, sefalet, itilmişlik, perişanlık, barbarlık, kültürel araç ve vasıtalarla mahrumiyet, düşünce, inanç, ahlak ve edebiyatta katı bir maddecilik gibi sıfatlarla tanıtılmaktadır. Hâlbuki iddialar işlerin tabiatına ve apaçık mantıksal kurallara aykırı düştüğü gibi Kur’an-ı Kerim’in nasslarına da ters düştüğünü ve bu görüşünü destekleyen ayetlerin çok olduğunu bildiriyor.¹⁸

Derveze, risalet öncesiyle ilgili değerlendirmelerin zayıflığı hakkında klasik siret kitaplarında olduğu gibi, İslam’dan önceki Arapların hayatını, geleneklerini, inançlarını anlatan başka bazı kitaplar ve risalelerin de bulunduğunu ve bu tür eserlerin, risalelerin, kitapların çoğunun, genellikle aynı üslup ve içeriğe sahip olduklarını ileri sürmüştür. Bunları şöyle izah etmektedir; “Öncelikle bunlar, Peygamber asrı ve çerçevesiyle özel bir biçimde ilgilenmemiştir. İkinci olarak; burada kaydedilen rivayetler iyi-kötü, sağlam-zayıf, gerçek-yalan demeden birbirine karışmıştır ve düşünen bir araştırmacı onları tekrar titizlikle okumak zorunda kalmaktadır. Çünkü bu rivayetlerin eski olanları ancak uzun bir zaman sonra kaydedilmiş ve uzun zaman hafızalarda muhafaza edilip dilden dile nakledilmiştir.

¹⁶ Derveze, a.g.e. s. 12.

¹⁷ Aynı eser s. 12

¹⁸ Aynı eser s. 12

Bu esnada bu rivayetler üzerinde alabildiğince oynamakta ve eklemeler yapılmaktadır.”¹⁹ Onların yazarlarının da, onları tarihi gerçekler olarak kabul ettiğini ve konularını, risalelerini, bölümlerini, değerlendirmelerini, çoğunlukla araştırma ve tetkike başvurmadan, bu rivayetlerin üzerine bina ettiklerini ileri sürmektedir.

Zamanındaki siret kitaplarının ya da İslam’ın ilk asrının tarihini yazanların, hatta Arapların düşünce hayatını açıklamaya çalışanların, İslam’dan önceki hayatın bazı olgularına ulaşanların bile, bu çağı ve bu çevreyi yeterince bize tanıtamadığını dile getirmektedir. Arap düşünce ve dini hayatı üzerine yazılan bir dizi Arapça kitap arasından en güçlüsü olan Ahmed Emin’in “Fecru-l İslam’ının, risalet öncesi Arap dinleri ve inançlarının incelenmesini ihmal ettiğini belirtmektedir. Araplarda bulunan kahinlik, sihir-büyü, efsaneler, gelenekler ve adetlere hiçbir işaretle bulunulmadığını, halbuki bu sahalarda yer alan güçlü hareketlerin, özellikle Peygamberlikten önce olanlarının, Arap düşünce hayatının bir tezahürü ve somut örneği olması açısından araştırılmaya ve sözü edilmeye değer olduğunu belirtmektedir. Derveze, “Hayat-ı Muhammed” kitabının yazarı olan “Hüseyin Heykel”in de yaklaşık olarak bu yazarın yolunu izlemekte olduğunu belirtmektedir. Bu son kitabın parlak bir girişe, doyurucu konulara, araştırmalara, önemli ilavelere ve değerli yaklaşımlara, mülahazalara özellikle sonraki baskılarında kavuştuğunu fakat temel yapısının önceki kitapla aynı paralelde olduğunu belirtmektedir.²⁰

Derveze, Kur’an’da Hz. Muhammed’in hayatının Mekke ve Medine dönemleriyle ilgili ayetleri terkip edip, onları tasnif ettikten sonra şu kanaate vardığını bildiriyor kanaatini şöyle açıklıyor: “Şu ana kadar yazılmış ve hala yazılmakta olan siret kitaplarının izlediği metoda bağlı kalmayarak; bazı isimler, tanınmış şahsiyetler, tarihler ve teferruata yer verilmeden, kronolojik bir seyir çizgisi izlenerek, Kur’an’dan hareketle “Siret”in yazılacağında bir kuşku yoktur. Bu anlayışla ortaya konacak bir siret, Müslümanlara sağlıklı ve aydınlık tablolar sunacaktır. Muhatabın bu sirette pek çok yeni şeylerle karşılaşacağını ve zihinlerde kalıplaşmış bazı yanlış bilgiler yerini doğru bilgilerin alacaktır.”²¹

¹⁹ Derveze, a.g.e. s. 13

²⁰ Derveze, a.g.e. s. 14

²¹ Derveze, İzzet, *Siretu’r-Rasul* (Mekke): *Kur’an’a Göre Hz. Muhammedi’in Hayatı, II*, Çev: Mehmet Yolcu, 3. bsk., İstanbul 1998, s. 9-10

Derveze'ye göre, bu rivayetler çoğunlukla Peygamber'in vefatından sonra yaklaşık bir asırdan fazla bir zaman zarfında dilden dile, hafızadan hafızaya, nakledilmiştir. Bir asırlık zaman kısa bir süre sayılmaz. Vakıa tarafından da desteklenen makul görüş odur ki, bu rivayetlerin pek çoğu eklemelere, eksiltmelere, değişim ve tahriflere maruz kalmıştır. Bunun yanı sıra bunların çoğu uydurulmuş, yaldızlı sözlerle süslenmiş, çeşitli hilelerle özü bozulmuş olan zayıf rivayetlerdir. Bu nakillerin bir kısmı da Kur'an'ın öngördüğü verilere ve nasslara aykırı düşmektedir. Bazı rivayetlerdeki çelişkiler, apaçık hakikatleri, sağlam bir yolla gelen rivayetleri kabul etmede olumsuz tesir yaratmaktadır.²²

Derveze, bu sahada en önemli kaynaklardan olan Siret-i İbn Hişam ve İbn Sa'd'ın Tabakatu'l-Kubrasını kabul etmektedir. Ona göre, bu eserler belki de araştırmacıların elleri altında bulunan en güvenilir kaynaklar, ihtiyat ve dikkat yönünden en takdire şayan olanlarıdır. Burada özellikle İbn Hişam'ın, naklettiği pek çok rivayetle ilgili Kur'an ayetlerini delil olarak zikrettiğini, onları nüzul sebebi gibi kaydedip ve olayları onlarla açıkladığını belirterek, bunu övgüyle karşılamaktadır. Fakat İbn Hişam'ın naklettiklerinde kullandığı deliller yalnızca bu ayetler değildir. İbn Hişam, bazı durumlarda naklettiklerine Kur'an ayetlerini delil getirmesine rağmen, bazı durumlarda bu ayetleri, olayı ya da rivayeti destekleyen sahih birer delil olarak kullanmaktan kaçınmıştır. Onun siretinde yer alan nakillerin çoğu ancak ravilerin ve nakilcilerin diliyle kendisine ulaşan haberlerdir. Ya da o sırada kaleme alınmış sahifelerin içerdiği bilgilerden naklettikleridir.²³

İbn Hişam'ın Sireti ile ilgili olarak kaydettikleri, aşağı yukarı İbn Sa'd'ın Tabakat'ında da yer alan olaylar olduğunu, hadis kitaplarında yer alan Resul'ün hayatı ile ilgili-hadisler içinde geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar da o rivayetler gibidir. Önce belli bir süre hafızalarda muhafaza edilmişler, uzun yıllar dilden dile nakledilmiş, orijinalitelerini yitirmişlerdir.²⁴

Onun klasik siret kitaplarını değerlendirmesinden sonra, birinci dönemden sonra ve asrımızdan önceki siret kitapları yazarlara gelince, o, yaklaşık olarak önceki siret kitaplarında, rivayetlerde yer alan şeyleri kaydettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bir konuda farklı olanları, zayıf olanları, ya da birbirine benzer olayları ve rivayetleri

²² Derveze, a.g.e. s. 11

²³ Derveze, a.g.e. a.y. 12

²⁴ Derveze, a.g.e. s. 12

ilave ettiklerini söylemektedir. Bu şekilde ortaya çıkan o dönem yazarları ve eserleri üzerinde hayret edilecek derecede bir genişletme damgası vardır. Bu nedenle o, söz konusu eserlerin tarihi bir kitap olma özelliğini taşımaktan çok kutsal bir kitap özelliğine kavuştuğu fikrindedir. Bunların örneklerini Kadi İyâz'ın eş-Şifâ'sında, el-Kastalâni ve onun şerhlerinde, kısaltmalarında görmek mümkündür. Bir başka örnek de, bu zihniyetten kaynaklanan, Mevlid-i Şerif hikâyeleridir.²⁵

Bundan sonra en son yazılmış siret kitapları üzerinde durmaktadır. O, bu sahada parlak eserlerin verildiği ve gerçekten takdire şayan sonuçlara ulaşılmış olduğuna işaret etmektedir. Resül'ün hayatının söz konusu müellifler tarafından modern bir üslupla bilimsel veya İslami etütlerle incelenmiş olduğunu ve bunlardan bazılarının pek çok Kur'an'î delilleri de içerdiğini kabul etmektedir. Buna rağmen bu kitaplar, genellikle ve ana hatlarıyla daha önce kaleme alınan klasik siret kitaplarına ve rivayetlerine dayanmaktadır. Öyle ki, bu siret kitaplarında kaydedilen Kur'an'î delilin bile gerici bir bağdaştırma düşüncesiyle ele alındığını, olaylarla, olayları tasdik edici olarak getirilen ayetler arasındaki uyum ve uygunluğa pek özen gösterilmediğini ileri sürmektedir.²⁶

Pek tabii olarak Derveze bu değerlendirmelerde bulunurken bu çağdaş yazarlardan bazıları tarafından ortaya konan samimi isteği, parlak çalışmaları, övgüye layık girişimleri görmezlikten gelmemektedir. Tersine onların, güzel anlatım, kaynak gösterme, sistemli sınıflama ve bölümlere ayırma ve bazı ilavelerde bulunma alanında, aldaticıların iftiracılarını çürütüp reddetme, zehirli oklarını gerisin geriye gönderme gibi çalışmalarıyla övgüye layık görmektedir.

3. Yazarın, Kur'an'ı Asli Kaynak Edinmesinin Sebebi

Derveze'nin hayatını ortaya koyarken de belirttiğimiz üzere tutukluluk hayatında Kur'an'ı, yardımcı ve arkadaş edinmiş ve kendisini onun hizmetine adanmıştır. Kur'an'ı okumuş, ezberlemiş, anlamlarında derinleşmiş ve daha sağlıklı düşünme imkânı elde etmiştir.

O esnada dikkatini Rasulullah'ın risalet öncesi çağ ve ortamında yürürlükte olan dinî, fikrî, sosyal ve ekonomik hayat ile onların yaşam biçimleri üzerine yöneltmiştir. Buradan hareketle kapsamlı bir Konulu Tefsir çalışmasının temellerini ve tefsirinin

²⁵ Derveze, a.g.e., s. 13

²⁶ Derveze, a.g.e., s. 14-15.

usullerini; *Asrun Nebi ve Siretu'r-Resul, Kur'anü'l-Mecîd ve ed-Dusturu'l-Kur'anî* adlı eserleriyle ortaya koymuştur.

Bu bağlamda Derveze, Kur'an'da Peygamberimiz ve çevresi ile ilgili tanımları, nitelermeleri, işaretleri kapsayan pek çok ayete rastlamıştır. Bununla o dönemin çevre şartlarını büyük ölçüde tespit etme imkânı bulmuştur. Ona göre, "Kur'an, bu kadar ayet ihtiva etmesine rağmen bu çağ ve çevresinin tasviri için neden bir kaynak olmasın? Kaldı ki Kur'an, bir yazar ya da araştırmacının kendisine dayandığı en güvenilir ve en doğru en eski kaynaklardandır. Siret kitaplarında ve diğer eserlerde yer alan rivayetler geç zamanlarda yazıya geçtiğinden, hafızalarda taşındığı sıralarda güzel korunamama ve sağlıklı bir biçimde nakledilememe ihtimali bulunduğundan bu rivayetlere heva ve hevesin, ön yargıların, kasıtlı müdahalelerin, uydurmacılığın ve uzlaşmacı çabaların etkisi olacağından insanın gönlünde pek çok kuşkuya neden olmasına rağmen Kur'an, bu tür şaibelerden tamamen uzaktır. Vahiy yaşanan gelişmeler üzerine inmiştir. İşte bu gelişmelerle ilgili olarak; Kur'an, ne önünden ne arkasından her hangi bir yanlışlığın ulaşamayacağı kesin söz ve ayırıcı hükümdür."²⁷

Derveze'ye göre Siret yazarı İbn Hişam ve Tabakat yazarı İbn Sa'd'ın, titiz olmalarına rağmen Peygamber asrı ve çevresiyle özel biçimde ilgilenmemiş olduklarını, bu dönemle ilgili değerlendirmeler onların eserlerinde de zayıf kalmıştır. Ayrıca Oryantalistler bu sahada birçok çalışma yapmışlar ve ilgili bilgileri kendi emellerine alet etmişlerdir. İşte bu ve buna benzer gerekçelere Derveze çalışmasına başlamış ve bu tabloları gün yüzüne çıkarmada rivayetlere dayanmaktan uzak durmuştur. Ancak istidlallerin ve iktibasların sağlıklı olduğunu açıklayan, ayrıntılar veren ve yaklaşımlarının doğruluğunu destekleyen rivayetleri bu yaklaşımın dışında görmüştür.²⁸

Derveze'ye göre, Kur'an, Hz. Muhammed'in hayatını ve hayatındaki gelişmeleri baştan sona kadar birbiriyle bağlantılı ve birbirini açıklayan bir dizi anlatım niteliğindedir.²⁹

Ona göre, Kur'an'ın her sûresinde, her bir ayet grubunda ve her bir bölümünde Hz. Peygamber'in Arap veya Arap olmayan müşriklerden ve ehl-i kitaptan oluşan topluma karşı takındığı tavırlardan, onların Hz. Peygamber'e ve çağrısına karşı sergiledikleri

²⁷ Derveze, *Asru'n-Nebi*, s. 16-17.

²⁸ Derveze, *İzzet, Siretu'r-Rasul*, s. 12

²⁹ Derveze, *Kur'anü'l-Mecid*, s. 142; Derveze, *Kur'an Cevap Veriyor*, ss. 151-59.

davranışlardan biri yansıtılmaktadır. Aynı şekilde Kur'an'da Peygamberimizin davetine olumlu karşılık verenlere ve onların Peygamberimize karşı sergiledikleri tutuma, kafirlerin onlara karşı belirledikleri konuma ilişkin bir tablo aktarılmaktadır. Bunlar davet, açıklama, delil, öğüt, uyarı, müjde, korkutma, benzetme, kıssa, örneklendirme, teşvik, vaad, tehdit, tartışma, meydan okuma, inat, büyüklenme, burun kıvrırma, eziyet etme, dikkat çekme, teselli etme, tatmin etme, yorumlama, soru, cevap, cihat ve yasama şeklinde somutlaşmıştır. Bu tabloların her biri tam bir uyum ve düzen içinde bir öncekiyle ilintili veya bir sonrakiyle bağlantılıdır.³⁰

Bu nedenle Kur'an'ı bu gözle inceleyenler, Derveze'ye göre, realiteden uzaklaşmazlar; tahminlerin, gereksiz eklemelerin ve kuru tartışmaların, Kur'an'ın kastetmediği anlamlara yormanın disiplinsizliğine dalmazlar.³¹

Kur'an'ın bölümleri, ona göre, Hz. Peygamber'in pratik hayatının kapsadığı olaylar ve davetin içinden geçtiği süreç ile ilintili olarak inmiştir. Bu olaylar, koşullar ve gelişmeler, her zaman için değişime ve dönüşüme açık oldukları için ilahî hikmet bu topluma yönelik hitabında değişimi, çeşitliliği, yumuşaklık ve sertliği esas alarak hitap etmiştir.³²

Bu açıdan Derveze, Kur'an ayetlerini incelemeye başlayıp onları konularına göre tasnife tabi tuttuğu zaman, Peygamber çağı ve çevresini değişik açılardan ele alan pek çok değerlendirmelerle, nitelendirmelerle karşılaştığını belirtmektedir. Böylece bu çağı ve çevreyi Kur'an'dan alınan tablolarla aydınlatmaya ve bunlarla pek çok olgunun tespit edilebileceğine olan inancının arttığını ifade etmiştir. Bu tabloları aynı şekilde ve yalnız Kur'an'ı Kerim çerçevesinde ortaya koymaya çalışan başka birisini görmemiş olduğunu açıklamaktadır.

Derveze, bunların tümünü zihninde değerlendirdikten sonra, Kur'an'ı Kerimi ana kaynak olarak Resul'un hayatını yazmanın gerçekten doğru bir çalışma olacağına, bir yandan yararlı olduğu gibi bir yandan da gerçekten nadir yapılan bir çalışma olacağı kanaatine varmıştır. Bu nedenle Derveze eserini yazarken son derece titiz davrandığını belirterek şunları aktarmaktadır: “Bizim burada kaydedeceğimiz tespitler, Peygamber asrını ve Peygamberlikten önceki çevreyi yeterli biçimde aydınlanmış olarak görmemizi sağlayacak ve bakış darlığını ortadan kaldıracaktır.

³⁰ Derveze, *a.g.e.* s. 142.

³¹ Derveze, *a.g.e.* s. 143,

³² Derveze, *Kur'an Cevap Veriyor*, ss. 151-59. .

Böylece konunun önemi ve nazikliği ortaya çıkacak, yanlış algılamalardan ve hataya düşmelerden emin olunacaktır³³ demektir.

II BÖLÜM

A. Eserlerinin Tefsir Yönü

1 Derveze'nin Kur'an Anlayışı

Bu bölümde Derveze'nin Kur'an tarifini ve Kur'an anlayışını ele alacağız.

Derveze'ye göre, *Kur'an*, k-r-e kelimesinden mastar olup “okunmuş şey” anlamına gelmektedir. Bu kelime, Peygamber ve Raşid halifeler döneminden beri mushafın içindeki ayetlerin bütünü için özel bir isim olmuştur. Aynı zamanda Kur'an'ın tamamlanmasından önce de nazil olan Kur'an bölümlerine bu ad veriliyordu.³⁴

Kur'an, dünyanın dört bir yanına yayılmış, farklı uluslardan oluşan müslüman ümmetin kutsal kitabıdır. Bu kitapta çeşitli din ve dünya, madde ve mana, genel ve özel, siyasî, hukukî, sosyal, bireysel ve insanî vs. her alanda Müslümanların dinlerinin temel ilkeleri, hayatlarını düzenleyen temel prensipler, kendisinden ilham aldıkları kaynaklar, ahlaklarını koordine eden kurallar mevcuttur.³⁵

Kur'an'ın çağrısı, tek olan Allah'a ibadet etmeyi, O'nun dışındaki güçlere boyun eğmemeyi, her türlü eksiklik ve haksızlıktan O'nu tenzih etmeyi, güzel ahlak ve erdemlerini, dünya ve ahiret saadet sebeplerini, Allah'ın peygamberlerini ve indirdiği kitaplarını tasdik etmeyi, hak, adalet, eşitlik, iyilik, yardımlaşma, zorluk ve güçlüğü ortadan kaldırma, iyi şeyleri helal, kötü, pis ve tiksinti veren şeyleri haram saymayı, insanların birbirlerine zulmetmemelerini, taşkınlık yapmamalarını vs. içermektedir.³⁶

Yine Kur'an'ın çağrısı, insanları parçalayıp bölen, çeşitli gruplara ayıran, her türlü taşkınlık ve azgınlıkları mübah sayan sorunları ortadan kaldırmayı içermektedir. Bütün bunları akıl ve kalplere birlikte hitap ederek gerçekleştirmektedir.³⁷

³³ Derveze, a.g.e. s.15

³⁴ Demir, Ekrem, Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 51

³⁵ Derveze, Kur'an'ul Mecid, s. 27

³⁶ Derveze, a. g. e. s. 32

³⁷ Derveze, a. g. e. s. 33

Derveze'ye göre Kur'an, Hz. Peygamber'in yaşadığı topluma ve döneme ilişkin en doğru ve en güvenilir ekonomik, coğrafi ve hayat biçimiyle ilgili tablolar içermektedir. Peygamberimizin eylemsel mücadelesinin Mekke ve Medine dönemini kapsayan en güvenilir belgeler Kur'an'da yer almaktadır.³⁸

Kur'an, Rasulullah'ın muhatap olduğu Rabbanî vahyin en başta gelen göstergesidir. Rabbanî vahiy, gerçek mahiyeti itibarıyla başkaları için bir sırdır. Çünkü vahiy Peygamberlik sırrıyla ilintili bir olgudur.³⁹

Müslümanların ellerinde bulunan Kur'an, sûreleri, bölümleri, ayet grupları, ayetleri, kelimeleri ve nazmı itibarıyla Hz. Peygamberle ilişkilidir ve doğrudan ondan alınmıştır. Onun kalbine Allah tarafından vahiy yoluyla indirilmiştir. Bu husus hiçbir zaman farklı milletlere, gruplara ve eğilimlere sahip müslümanlar arasında alınıp alınmama, kuşku veya tereddüt konusu yapılmamıştır. Bu ortak kabul Peygamberimiz döneminden günümüze dek böyle sürmüştür.⁴⁰

Kur'an, yüce Allah'ın koruması sayesinde her türlü değişme, tahrip, eksiltme veya artırmadan uzak kalarak günümüze kadar gelmiştir. Tek yazı stili, tek metin, tek mushaf ve tek tertip üzere olduğu yeryüzünün doğusunda ve batısında olan herkes tarafından kabul edilmiştir. Hala ilk günkü parlaklığını, göz kamaştırıcılığını ve manevî etkileyciliğini korumaktadır. Lafız, harf, tertil ve tilaveti peygamberimizin okuduğu biçimiyle durmaktadır. Onun tertibi aynen korunmuştur.⁴¹

Yine Derveze'ye göre, Kur'an, "*Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan ve Müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik.*"⁴² ayetinde her şeyi açıklayan, mü'minler için yol gösterici, rahmet ve müjde içeren bir kitaptır. Ayette geçen "*kitab*", bu ayete kadar inen bölüme verildiği gibi bütün Kur'an ayetlerinin tamamına da verilmektedir. İşte bu kitap, sürekli olarak bütün insanlığın içerisinde şifa, hidayet, rahmet, müjde, apaçık açıklama bulunduğu berrak bir kaynak olmaya devam etmektedir. Ayette aynı zamanda tüm insanlara yönelik, her zaman ve mekanda bütün bunları bulmaları için ona bakmaları çağrısı yer almaktadır. Taberî, Begavî, İbn Kesîr, Hazîn, Zamahşerî, Tabresî, Kasimî gibi müfessirlerin çoğunluğu "*her şeyi açıklayan*" cümlesini, insanların ihtiyaç içinde buldukları hidayet ve

³⁸ Derveze, Asru'n Nebi, 11-20

³⁹ Derveze, A. g. e., a. y.

⁴⁰ Derveze, A g. e., a. y.

⁴¹ Derveze, Kur'an'ul Mecid, s. 64-65

⁴² Nahl, 89

dalalet yollarını; hayır ve şerri; helal ve haramı; hak ve batılı; hadler ve hükümleri açıklayandır, şeklinde yorumlamışlardır ve bu yorum yerinde olup Kur'an'ın hedefleriyle de uyum içindedir. Cümlelerin öncesi ve sonrasıyla arasını ayırmadan bu çerçevede kalması gerekir. Onu evrende bulunan kanunların, varlıkların, hadise ve teorilerin açıklanması maksadına taşımamak lazımdır.⁴³

Kur'an hikmet esaslı ifade tarzının bir gereği olarak olaylara, koşullara, bunların çeşitliliğine ve gelişimine uygun açıklamalar içermektedir. Bu bağlamda *Kur'an*, pratik durumun gerektiği ölçülerin dışında teorik tartışmalara girmez.⁴⁴

2. Mekkî Medeni

a. Mekke Surelerinin Özellikleri

Mekkî sureler, tabiatıyla, Mekke dönemini temsil etmektedir. Bunlar ayet sayıları açısından Kur'an'ın yaklaşık üçte birini oluşturur. Hacim bakımından üçte birinden azdır. Sürelerin sayıları açısından da dörtte üçüne yakın bir bölümü oluşturur. Bununla beraber bazı surelerin Mekkî ya da Medeni oluşunda ihtilaf edilmiştir. Ancak Mekkî surelerinin kendine özgü bazı özelliklerinin olduğu da gerçektir.⁴⁵ Derveze, bunlara şu şekilde işaret etmektedir:

1. Mekkî surelerin ve ayetler grubunun çoğunluğu öncelikle uyum, ahenk ve ölçü açısından tam bir bütünlük içindedir. İkinci olarak; ayetleri kısadır. Bununla beraber ifadesinde, üslubunda, hitabında, mücadelesinde, eleştirisinde, övgüsünde, vaadinde, tehdidinde, müjdelemesinde ve uyarmasında güçlü bir vurguya, etkiye ve nüfuza sahiptir.
2. Allah'a davet, itaat ve ibadetin sadece Allah'a hususu yoğun bir şekilde işlenir. Şirke ve onunla ilgili her şeye karşı etkili, çeşitli ve güçlü üslupla savaşırlar. Yine İslam'ın ahlaki, toplumsal, insani ilkeleri çeşitli, etkili ve güçlü bir üslupla yoğun bir biçimde işlenir.
3. Mekkî surelerde ahlakî, sosyal, insanî davetin üslubu, yasama ve yasalaştırma üslubundan daha çok; sevdirmeye beğendirmeye, teşvik etmeye, örnek vermeye, vaad etmeye ve tartışma üslubudur.

⁴³ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, c. 5, s. 166

⁴⁴ Derveze, *Kur'anü'l-Mecid*, s. 142.

⁴⁵ Derveze, *Siret'r-Rasul*, I/155

4. Ehli Kitab'ın durumu ve konularının hikâye edilişi yumuşaktır, setlik yoktur. Üslubu ve içeriğinde, hedef ve taraf olarak onlarla İslam daveti arasında birlik olduğu vahyedilmektedir.
5. Ahiret hayatı, onun mükâfatı, cezası, onunla müjdeleme ve uyarma bu dönemde çokça kullanılmış, tekrar edilmiş ve çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiştir. Aynı şekilde peygamberlerin ve kavimlerin, Âdem ile İblis'in hikâyeleri de çokça anılmış, tekrar edilmiş ve çeşitli şekillerde gündeme getirilmiştir. Melekler ve Cinler değişik açılardan bazen genişçe ele alınmış, bazen da kısa değinerek geçmiştir.
6. Kâfirlerin yalana tartışmaya ve ithamlara yönelik sözleri ve tavırları, onların bu tutumların reddedilmesi, onların yalanlanması, eleştirilmesi ve tehdit edilmesi Mekkî sûrelerde çokça yer almış ve çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiştir.
7. Mekkî sûrelerde neredeyse münafıklardan söz edilmemiştir, onların durumları, aldatmaları ve komploları dile getirilmemiştir.
8. Kur'an'da Mekkî sûrelerin bütününde ve ayrı bölümlerinde işlenen konular yaklaşık olarak aynıdır. Bunlar çağrı, bilgi verme, niteleme, hikaye etme, tartışma, korkutma, müjdeleme ve kıssaları verme açısından benzerlik arz etmektedir.

Derveze'ye göre, Mekkî sûrelerin çoğunda korkutma, örnekler verme, hatırlatma, önce yaşamış ulusların ve Peygamberlerin, Âdem'le İblis'in hikâyelerini anlatmada; Arapları ve davet karşısında etkilenmemeleri ve davayı kabul etmemelerinden dolayı eleştirmede, onlarla olan tartışmaları, onlara verilen cevapları hikâye etmede; onların bu tartışmalara ve yüz çevirmeye dayalı konularını belirlemede; üslubun hayli yumuşak olduğu görülür. Bunun yanında Mekkî süre ve ayetlerin üslubunda bir katılık ve sertliğin olduğu, uyarıyla beraber bu sertliğin giderek artmaya başladığı ve alanının genişlediği de görülmektedir.⁴⁶

Bu görünüm Mekke döneminin yapısını ve özelliğini göstermektedir. Bu durum eşyanın tabiatıyla uyum içindedir. Dönem yaklaşık on üç sene devam etmiştir.

⁴⁶ A. g. e. I/157

Resul orada yerleşmiş bulunan ya da çeşitli münasebetlerle Mekke'ye gelen, yaklaşık aynı konumda bulunan gruplar, sınıflar ve topluluklarla ilişki kuruyordu. Bir grupla ilişkiler gayet yumuşak oluyor, bazı durumlarda katı ve sert olmaya ihtiyaç duyulabiliyordu. Bu durum katı tavırlı liderlerin aşırılıklarını, yumuşak huylu olanların ise yumuşaklıklarını Rasul'e karşı sürdürmeleriyle ilgili olduğu kadar katı tavırlı liderlerin bu dönem boyunca duruma egemen olması ve davetin sürekli olarak sınavlar ve tehlikelerle karşı karşıya olduğu, dar bir çerçevede kalmamasıyla da doğrudan ilgiliydi.⁴⁷

Sürelerin iniş sıralaması konusuna Derveze, nakledilen rivayetler bir ölçüde bu zorluğu hafifletse de, Mekkî sürelerin ve ayetlerin iniş tarihini doğru olarak belirleyebilmenin zor bir iş olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle söz konusu olan risalet dönemi ve onunla ilgili tabloları incelerken, kronolojik sıralamaya dikkat etmekle beraber tabloları bağımsız konular çerçevesinde bir eksene oturtmak arasında bir yol izlediğini belirtir.⁴⁸

Derveze, Kur'an'ın herhangi bir süresinden –özellikle uzun sürelerden- bir ayet grubunun, diğer ayet grubundan ayrı olarak inmiş olma olasılığın bulunduğunu belirtir. Keza, kısa sürelerin ayetleri arasında ses uyumu ve ahenk ile içeriği ve nazmı; orta uzunluktaki süreler ve uzun sürelerin pek çoğunda bölümlerin birbirini izlemesi ve genel olarak bu sürelerde konu bütünlüğünün olması; Mekkî sürelerinin büyük çoğunluğunun bir bütün olarak inmiş olması olasılığını arttırdığını belirtmektedir.⁴⁹

b. Medenî Sürelerinin Özellikleri

Medenî sürelerle gelince, Mekkî ayetler Mekke'yi nasıl temsil ediyorsa, Medenî ayetler de Medine dönemini temsil etmektedir. Bu ayetlerin Medine şehrinde vuku bulmamışsa bile hicretten sonra meydana gelen tüm gelişme ve olaylara atfedilmektedir. Aynı şekilde hicretten sonra inen tüm ayetleri de Medeni olarak değerlendirir.⁵⁰

⁴⁷ A. g. e. I/158

⁴⁸ A. g. e. a. y.

⁴⁹ A. g. e. I/159

⁵⁰ Derveze, Siretu'r-Rasul, II/12

Derveze'ye göre, Kur'an'ın Medenî bölümleri ayet sayısı olarak Kur'an'ın üçte birini; hacim olarak da üçte birinden biraz fazlasını teşkil eder. Kur'an'ın dörtte birini veya dörtte birden biraz fazlasını oluşturan sürelerin bazısı hakkında Mekkî mi, Medenî mi olduğu konusunda ihtilaf vardır.⁵¹

Derveze, Kur'an'ın Medeni bölümünü Mekke bölümünden ayıran özelliklerini şöyle vermektedir:

1. Medeni ayetler daha uzun cümlelerden oluşmakta, ayetlerdeki seci oldukça azalmakta hatta nadiren görülmektedir.
2. Kıssalardaki uzunluk, cennet cehennem tasvirleri, kıyamet sahneleri Mekkî ayetlerde olduğu gibi detaylı anlatılmamakta, oldukça kısa tutulmakta ve mevzulara sadece işaret edilip hatırlatmalarda bulunmaktadır.
3. Medeni ayetler o dönem Yahudilerine şiddetli eleştirilerde bulunmakta, onların ahlaklarını, olumsuz tutumlarını ve öne sürdükleri delilleri sert bir üslupta eleştirip reddetmektedir. Ve ine azda olsa Hıristiyanlar eleştirilmekte, dindeki sapmaları kınanmaktadır.
4. Aynı şekilde görünürde Müslüman olduklarını söyleyip, kalplerinde küfrü saklayan münafıklar şiddetle eleştirilmekte, Rasulullah ve İslamî hareket karşısındaki can sıkıcı tutum ve davranışları kınanılmaktadır.
5. Medenî ayetlerde birçok bölüm cihada ve onun zorluklarına katlanmağa çağırıda bulunmaktadır.
6. Medeni ayetler, hukuki, idari, yasal, ahlaki birçok hususta bölümler ihtiva etmektedir.
Daha önce Mekke'de ahlaki vs. sosyal, siyasi, iktisadi konulardaki kullanılan teşvik üslubu, Medine'de emir veya farz etme üslubuna dönmüştür.
7. Yine Medeni süreler, Rasulullah'ın evlilik ve aile yaşantısı ile ilgili birçok bölüm içermektedir ki, buna Mekkî dönem hemen hemen hiç rastlamamaktadır.
8. Bu bölümdeki eleştirilerde daha çok; Yahudilere, münafıklara ve kalplerinde hastalık olanlara karşı sürdürülen mücadeleleri yansıtan bir

⁵¹ A. g. e. a. y.

üslup hâkimdir. Bu üslup çevreyi pisliklerden, sapmalardan, tuzaklardan ve tezgâhlanan oyunlardan arındırma zemin ve imkânı hazırlamıştır. Dini özgürlük teminat altına alınmış ve Allah'ın sözünün yüceltmesine imkan sağlanmıştır. Davetin gelişmesi, yaygınlaşması ve kökleşmesiyle uyum içinde, İslami oluşum üzerinde bulunduğu siyasal ve toplumsal konuma uygun hareket hazırlanmıştır. Bu yöntem, Rasulullah'ın ve müslümanların konum itibariyle zayıflıktan güçlenmeye, azınlıktan çoğunluğa, istikrarsızlıktan istikrara, korkudan güvene doğru gelişmeleriyle ahenkli bir biçimde sürmüştür.

Derveze, değişik konuların yer aldığı Medenî sûrelerin bölümlerinin de Mekkî sûrelerin bölümleri gibi birbiriyle irtibatlı ve bütün olduğunu söyler. Ona göre bu bölümler, birbirinden bağımsız olarak ele alınamazlar.

Medine döneminin değişik aşamalarında inen Kur'an ayetlerinde farklı birçok konuyla karşılaşmak mümkündür. Bu nedenle Derveze'nin, Medine dönemi olaylarını ele alırken, Mekke dönemi için izlemiş olduğu yöntemi kullandığını görmekteyiz. Bu döneme ait çeşitli tabloları bir bütün içinde incelemiş, bununla birlikte bu konularla ilgili ayetlerin nüzul ortamını da göz önünde bulundurmıştır.⁵²

Derveze, Mekke ve Medine dönemlerinde inen sûrelerin bu ayırıcı özelliklerinde, karakteristik niteliklerinden, içerik ve üsluplarından hareketle, bazı Mushaflarda Medine döneminde indikleri belirtilen "Rad", "Hac", "Rahman", "İnsan" ve "Zilzal" sûrelerinin Mekke döneminde indiklerine ilişkin görüşü tercih ettiğini belirtir. Yine aynı gerekçelerle rivayetlerde farklı bilgilerle tanıtılan bir takım kısa sûrelerin Mekke inişli veya Medine inişli olduklarına ilişkin görüşleri de tercih ettiğini belirtmektedir. Keza, daha geç indikleri belirtilen bazı sûrelerin daha önce; daha önce indikleri söylenen bazı sûrelerin de sonra indiklerine ilişkin ihtimalleri tercihe şayan bulmaktadır. Bazı rivayetlerde Medine döneminde indikleri ve Mekke döneminde inen sûrelere yerleştirildikleri belirtilen bazı ayetlerin Mekke döneminde indiklerine kanaat getirdiğini söyler. Aynı şekilde, rivayetlerde Mekke döneminde indikleri ve Medine döneminde inen sûrelere yerleştirildikleri ileri sürülen bazı

⁵² A.g.

ayetlerin de Medine inişli olduklarına ilişkin görüşleri daha sağlam bulduğunu dile getirir.⁵³

Derveze, surelerin iniş sıraları ile ilgili olarak şunu söylemektedir: “Biz değişik sıralanışlar gördük. Bunlardan biri, bizim de, esas aldığımız Kuduroğlu mushafıdır. Biri Suyuti'nin rivayetlere dayanarak belirlediği tertiptir. Biri Hazin tefsirindeki, bir başkası da Tabersi tesirindeki tertiptir. Üç değişik tertip daha vardır. Bunları Suyuti “el- İtkan” adlı eserinde Hüseyine, İkrime'ye, İbn Abasa ve Cabir'e dayandırır. Bu tertipler arasında az çok farklılıklar vardır. Ancak Mekke ve Medine inişli bazı sürelerin içerdikleri konular, bu tertipler hakkında tereddüt etmemize yol açıyor. Bundan dolayı, işaret edilen sıralanışların tam gerçeği yansıtmadığını söyleyebiliyoruz. Dolayısıyla ortada eleştiri ve ayıklamalar sonucu kesinliği anlaşılan ya da güvenilir kanallardan Peygamberimiz zamanına kadar dayandırılan bir nüzul sırasının tertibinin varlığından söz edemiyoruz. Örneğin çeşitli rivayetler vardır ki, bunlar bazı sürelerin özellikleri hakkında farklı değerlendirmeler içeriyorlar. Bazıları “Ra'd”, “Hac”, “Rahman”, “İnsan”, “Zilzal”, “Felak”, “Nas”, “İhlas”, “Kevser”, “Kureyş”, “Asr”, “Adiyat”, “Kadir”, “Mutaffifin”, “Fatiha”, “Hadid”, “Saf”, “Tagabun” ve Beyine sürelerini” Mekke inişli sürelerden sayarken, diğer bazı rivayetlerde bunların Medine inişli olarak değerlendirildiğini görüyoruz...”⁵⁴

c. Mekkî Medenî Sürelerinin Sıralaması

Şimdi ise Derveze tarafından yapılmış Mekkî ve Medenî sürelerinin sıralanmasını bu şekilde verebiliriz. Önce Mekke süreleri ele alacak olursak sırasına göre şöyledir: Burada, başta “Alak” süresi gelmek üzere, “Kalem”, “Müzzemmil”, “Müddessir”, “Fatiha”, “Mesed”, “Tekvir”, “A'la”, “Leyl”, “Fecr”, “Duha”, “İnşirah”, “Asr”, “Âdiyat”, “Kevser”, “Mâûn”, “Kâfirûn”, “Fiil”, “Falak”, “Nas”, “İhlâs”, “Necm”, “Abese”, “Kadir”, “Şems”, “Burûc”, “Tin”, “Kureyş”, “Kariya”, “Kıyama”, “Hümeze”, “Mürselat”, “Kaf”, “Beled”, “Tarık”, “Kamer”, “Sad”, “Araf”, “Cin”, “Yasin”, “Furkan”, “Fatir”, “Meryem”, “Taha”, “Vakiya”, “Şuara”, “Neml”, “Kasas”, “İsra”, “Yunus”, “Hud”, “Yusuf”, “Hicr”, “En'am”, “Saffat”, “Lokman”, “Sebe”, “Zümer”, “Gafir”, “Fussilet”, “Şüra”, “Zuhruf”, “Duhan”, “Gâşiye”, “Kehf”, “Nahl”, “Nuh”, “İbrahim”, “Enbiya”, “Mu'minun”, “Secde”,

⁵³ Derveze, Kur'nu'l Meccid, s. 107-108

⁵⁴ A. g. e. a. y.

“Tûr”, “Mülk”, “Hâkka”, “Meâric”, “Nebe”, “Naziât”, “İnfitar”, “İnşikak”, “Rûm”, “Ankebût”, “Mutaffifin” sûrelerinin sayısı 85’dir.

Medine sûrelerinin sıralaması ise şu şekildedir: “Bakara”, “Enfal”, “Al-i İmran”, “Ahzab”, “Mümtehine”, “Nisa”, “Zilzal”, “Hadid”, “Muhammed”, “Rad”, “Rahman”, “İnsan”, “Talak”, “Beyyine”, “Haşır”, “Nur”, “Hac”, “Münafikun”, “Mücadele”, “Hucurat”, “Tahrim”, “Tagabun”, “Saffat”, “Cuma”, “Fetih”, “Maide”, “Tevbe”, “Nasr” sûreleri olmak üzere sayısı 28’dir.⁵⁵

Derveze’ye göre, Medeni surelerin iniş sıralarının tespitinde görülen farklılık Mekkî surelerin iniş sıralamasındaki farklılıktan daha fazladır. Ancak, surelerin sıralamaları ile ilgili rivayetler, söz konusu surenin ilk bölümü ya da ilk bölümlerinin inişiyle ilgili haberlere dayanmaktadır. Özellikle uzun surelerde bu realite daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Mekkî surelerdeki konu bütünlüğü, bölümlerinin birbirine uygunluğu, çoğu surenin ifade tarzındaki ahenk; Mekkî surelerin her birinin bir defada inmemiş olduğu, birbirini izleyen bölümler halinde indiği, bir önceki surenin bölümleri tamamlanmadan başka bir surenin inmediği düşüncesini doğrulamaktadır. Çünkü bu dönemin uzun sureleri, değişik ve birbirinden farklı konular içermektedir. İniş sırasına göre bütün olarak daha önceden inmiş olan, bazı surelerde bir kısım ayetlerin ve bölümlerin, bütün olarak daha sonra indirilen başka surelerin bazı bölümlerinden ve ayetlerinden sonra indiğini gösteren işaretler vardır. İniş sırasına göre daha sonra indiği belirtilen bazı sûrelerde de, daha önceden indiği belli olan bir takım ayetler ve bölümler bulunmaktadır.

3. Sebebi Nüzul

Ayetlerin iniş sebebiyle ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Derveze’ye göre, Çeşitli dönemlerde yazılmış olan tefsir kitaplarında bu rivayetlere topluca yer verilmiştir ve haklarında geniş çaplı bir eleştiri, eleme ve arındırma yapılmamıştır. İçlerindeki çeşitlilik, çelişiklik, farklılık ya da ayetlerin ruhuyla bağdaşmazlık unsurları göz önünde bulundurarak bir ayıklama yönüne gidilmemesi bir eksikliklerdir. Çünkü bir ayetle ilgili olarak rivayet edilen nüzul sebebi, çoğu zaman ayetin akışıyla, ilgili olduğu konuyla ve hatta metniyle uzaktan yakından ilgili olmamaktadır.⁵⁶

⁵⁵ Derveze, Siretu’r-Rasul, I/160-63; II/15-16; Geniş bilgi için bkz. Derveze, Kur’anu’l Mecid, s. 102-108

⁵⁶ Derveze, Kur’an’ul Mecid, s. 185

Derveze, söz konusu olan bu rivayetlerle, konuya ilişkin başka ayetlerle, bu ayetlerin içeriği arasında ciddi bir şekilde çelişkilerin olduğunu söyler. Bu tür rivayetlere sebep olan şeyin, İslam'ın ilk üç yüzyılında meydana gelen ihtilafların, siyasal, mezhepsel, etnik, fikhî, ve kelimî bölümlerin etkisinin sonucu olduğuna büyük ihtimal vermektedir.⁵⁷

Derveze'ye göre, hadis tedvini döneminde tedvinciler, ağızlarından dökülen her şeyi; sahihi, fasidi, makul olanı, makul olmayanı, uydurulanı, çarpıtılmışı, tahrif edilmiş, kısacası duyduklarını yazdılar, naklettiler. Eski tefsirciler de bunları tefsirlerinin esası olarak kullandılar. Daha doğrusu, eski tefsir kitapların çoğunu bu tür rivayetler kapladı. Bundan dolayı, çok az kişi dışında, bu tür rivayetler herhangi bir çekinceye ve ayıklamaya gerek duyulmadan dönemden döneme nakledilir oldu. Bu durum birçok karşılıklara, yanlışlıklara ve derin ayrılıklara neden oldu. Peygamberimizin pratik hayatı, davet sürecinde yaşanan olaylar, olayların geçtiği objektif koşullar, biset öncesi şartlar, Kur'an'ın içerdiği hükümlerin nesnel karşılıkları ve anlamları bağlamında, bağdaştırılması mümkün olmayan farklılıklar ortaya çıktı. Bu durum çoğu zaman İslam düşmanları tarafından bir gedik olarak algılandı, tutarsızlığı ve zayıflığı gün gibi ortada olan birçok rivayeti ileri sürerek saldırıya geçmelerine önayak oldu.⁵⁸

Derveze'nin konuya açıklık getirmek için verdiği örnek şudur: “Müfessir Hazin, Tevbe süresinin ilk kısmı hakkında Muhammed bin İshak, Mücahid ve başkalarının kanalıyla şöyle rivayet etmektedir: “Peygamberimiz, Mekke'nin fethinden sonraki ilk hac mevsiminde Ebu Bekr'i emir olarak tayin etti onu Tevbe süresinin ilk kırk ayetini hac mevsiminde okumak üzere görevlendirdi. Sonra onun peşinden Aliyi gönderdi ve Tevbe süresinin girişini halka okumasını ve bunu Mekke'de ve Mina'da ilan etmesini emretti. Allah'ın ve Resulünün müşriklerden beri olduklarını, Kâbe'nin çıplak tavaf edilmeyeceğini ilan edecekti. Ebu Bekir geri döndüğünde şöyle dedi: “Anam, babam sana feda olsun ey Allah'ın Resülü, bu benim durumumda bir düşüklüğe sebep oldu mu?” Peygamberimiz: “Hayır” dedi. Ancak bu emri benim aileme mensup birinden başkası tebliğ edemezdi.” Buhari'nin Ebu Hüreyre'den aktardığı rivayette ise şöyle deniyor: “Peygamberimiz, hac mevsiminde Ebu Bekri görevlendirdi ve bir grup insanın başında kurban bayramı

⁵⁷ Derveze, a. g. e. a. y.

⁵⁸ Derveze, a. g. e. s. 186

günü insanlara, bundan sonra Kâbe'yi müşriklerin tavaf edemeyeceklerini, Kabe'nin çıplak tavaf edilemeyeceğini ilan etmesini emretti. Görüldüğü gibi ikinci hadis birinci hadisle çelişmektedir. Birinci hadis, karşılıklı olarak Şiiilerin ve Sünnilerin yorumlarına konu olmuştur. Şiiiler, bunu mezheplerinin doğruluğunun kanıtı olarak algılamışlardır. Çünkü Peygamberimiz, onlara göre, burada kendisinden sonra yerine geçmeye layık kişinin Ali olduğuna işaret etmiştir. Ancak Peygamberimizden sonra uygulama onun bu işaretine aykırı bir gelişme göstermiştir. Sünniler ise, buna karşılık olarak şu yorumu getirmişlerdir: Peygamberimiz Ebu Bekir'in arkasından Ali'yi bir mektupla göndermiştir ki, insanlar onun Ebu Bekir'in emrine girdiğini görsünler. Dolayısıyla bu olay Peygamberimizden sonra halifenin Ebu Bekir olacağına dair bir işarettir. İnsanların başındaki emir Ebu Bekir'di, Ali değildi. Bu olayda Ebu Bekir'in Ali'ye tercih edildiği anlaşılmaktadır.”⁵⁹

Derveze'nin değerlendirmesine göre, ne Şiiiler, ne Sünniler, bu rivayetin metnini araştırma gereğini duymamışlardır. Oysa rivayette söylendiği gibi, Hz. Peygamberin Ebu Bekri surenin başındaki kırk ayetle birlikte göndermesi bu rivayeti tartışılır konuya getirmektedir. Çünkü surenin başındaki kırk ayet değişik konular içermektedir. Başka rivayetlerde belirttiğine göre, bu ayetlerin bir kısmı başka konularla ilgili indiği gibi, bunların bir kısmı da, Mekke'nin Fethinden önce inmiştir. Derveze, bu iki hadisi, Şiiilerle Sünniler arasındaki mezhebi çekişmenin izleri olarak değerlendirmektedir.⁶⁰

Konuyla ilgili başka ikinci bir örnek de şudur: “Zemahşeri'nin “Keşşaf” adlı eserinde belirtildiğine göre, Süddi Zubeyir'den nakleder: “*Ve sizlerden yalnızca zulmedenlere isabet etmekle kalmayan bir fitneden korkup-sakinin*” (Enfal; 25) ayeti bizim hakkımızda indi.” Rivayete göre, Peygamberimiz bir gün yolda yürükken Zubeyr'le karşılaşır ve Zubeyr ona gülümser. Peygamberimiz ona: “Ali'ye karşı sevgin ne düzeydedir” diye sorar. Zubeyr şu cevabı verir: “Annem, babam sana feda olsun, ya Rasulullah, ben onu oğlumu sever gibi seviyorum. Hatta onu daha fazla seviyorum da diyebilirim.” Peygamberimiz ona şöyle der: “Bir gün ona karşı savaşacaksın.” Oysa söz konusu ayet, kendisinden önceki ve sonraki ayetlerle sıkı bir bağlantı halindedir. Ayetlerin akışı ise, müslümanların yüreklerinin pekiştirilmesine, uyarılmalarına, sakındırılmalarına ve öğüt verilmelerine ilişkindir. Bunun gerekçesi

⁵⁹ Derveze, a. g. e. s. 186-187

⁶⁰ Derveze, a. g. e. s. 187

de Bedir savaşıdan sonra ganimetlerle ilgili olarak aralarında baş gösteren ihtilaflardır. Bu ayetlerle Peygambere itaat duygusunun pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Kaldı ki ayet ile bu rivayet arasında anlam, konu ve boyut itibarıyla herhangi bir uyum ve bağlantı söz konusu değildir. Ayrıca rivayette, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra kopan fitnenin etkisi sezilmektedir. Bir de Zubeyr'in kendisini küçük düşüren bu ifadeleri kullanması ihtimali bulunmamaktadır.”⁶¹

Derveze, bu konuyla ilgili olarak, birçok ayetin iniş sebebine işaret eden çeşitli rivayetlerin olduğunu da söyler. Bunlarda ayetlerin bazı sahabelerle irtibatlandırılması amaçlanmaktadır ve bunlardan da Şii-Suni ihtilafının kokusunu almak mümkündür.⁶²

Derveze'nin vermiş olduğu son örnek de şöyledir: Buhari'de Enes'in şöyle dediği rivayet edilir: “Ömer bin Hattab Hz. Peygambere şöyle dedi: “Ya Rasulullah senin yanına iyi ve günahkâr bir sürü insan giriyor. Müminlerin annelerine hicap emretseniz daha iyi olmaz mı?” Bunun üzerine kadınların örtünmelerini öngören ayet indi.” Buna karşın, Buhari'de Enes kanalıyla şöyle rivayet edilir: “Peygamberimiz Zeyneb binti Cahş ile evlenince, halkı yemeğe davet etti. Yemekten sonra oturup sohbet ettiler. Bir ara Peygamberimiz kalkmaya hazırlanır gibi oldu. Ancak insanlar kalkıp gitmediler. O bunu görünce ayağa kalktı, o sırada kalkan kalktı ve üç kişi de oturmaya devam ettiler. Peygamberimiz de gerdeğe girmek üzere geldiğinde, onların hala oturduklarını gördü. Sonra onlar da kalkıp gittiler. Ben de gidip Peygamberimize haber verdim. Peygamberimiz geldi ve evine girdi, ardından ben de oraya gittim. Peygamberimiz benimle kendi arasında bir perde indirdi. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi: “*Ey iman edenler, Peygamberin evine girmeyin.*” (Ahzap; 53) Bu ayette hicaptan söz edilmiyor. İlk rivayette belirtildiğine göre, bu ayet Ömer'in müracaatı üzerine inmiştir. Buhari'de Hz. Ayşe'den yapılan rivayette şöyle deniyor: “Ömer bin Hattab Peygamberimize: “Kadınlarına hicabı emret” diyordu. Fakat o bunu yapmıyordu. O sırada Peygamberin eşleri geceleri helâya çıkarlardı. Bir gece Sevde binti Zemaa ihtiyacını gidermek için dışarı çıktı. Sevde uzun boylu bir kadındı. O sırada mecliste bulunan Ömer onu gördü ve şöyle dedi: “Seni tanıdım ey Sevde” Ömer'in bu tavrı, hicap ile ilgili ayetin bir an önce inmesi içindi. Bunun üzerine yüce Allah hicap ayetini indirdi.” Buhari'de Hz.

⁶¹ Derveze, a. g. e. s. 187-188

⁶² Derveze, a. g. e. s. 188

Aişe'in şöyle dediği rivayet edilir: “Kadınların örtünmesi ile ilgili hükümden sonraki bir gecede, Sevede ihtiyacı için dışarı çıktı. Sevede iri yarı bir kadındı. Onu daha önce tanıyan bir kimse, onu hemen fark ederdi. O sırada Ömer onu gördü ve şöyle dedi: “Allah’a andolsun ki, seni fark ettik. Dışarı nasıl çıktığına bak.” Bunun üzerine Sevede o sırada benim odamda bulunan Rasulullah’ın yanına döndü. Rasulullah akşam yemeğini yiyordu. Elinde etli bir kemik vardı. Sevede içeri girdi ve şöyle dedi: Ya Rasulullah ihtiyacımı gidermek için dışarı çıktığımda Ömer bana şöyle şöyle söyledi.” Bunun üzerine Allah ona vahyi indirdi. Etli kemik hala elindeydi. Onu yere bırakmadan: “Size dışarı çıkma izni verilmiştir” buyurdu.⁶³

Derveze’ye göre Buhari’de yer alan bu dört hadis kadınların örtünmeleri ile ilgilidir. Bunların üç tanesi, Ahzap süresindeki hicap ayetiyle ilgilidir. Bu rivayetlerle ayet arasında kurulan münasebette bir uyumsuzluk var. Oysa ayette sözü edilen hicap, kapıların önüne sarkıtılan perde anlamındadır. Nitekim Enes de bundan önceki rivayetinde buna işaret etmiştir. Bu ayette, müslümanlardan, Peygamberin eşlerinden bir şey istemek durumunda kaldıklarında bunu bir perdenin gerisinden istemeleri ve bunun için evin içine girmemeleri emrediliyor. Ayet kadınların örtünmesi ile ilgili olmadığı için hicap ayeti olarak adlandırılması doğru değildir.⁶⁴

4. Muhkem, Muteşabih

Muteşabih kavram olarak, “manaları bilinmeyen yahut her hangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birisini tercih etme zorunluluğu olan ayet, kelime ya da harflerdir” şeklinde tanımlanır.

Bunların dışında kalan ayetlere ise muhkem ismi verilmektedir. Buna göre muhkem nass da, “kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılabilir dercede açık olan, nazım ve telifi itibariyle herhangi bir ihtilafa yol açmayan ve tek bir anlama delalet eden ayet” demektir.⁶⁵

Kur’an’da Muhkem ve Muteşabih ile ilgili bazı ayetler bulunmaktadır. Söz konusu ayetlerin birisi de Al-i İmrân süresinin 7. (*Kitabı sana indiren O’dur. Bu kitabın bir kısım ayetleri muhkemdir. İşte bunlar kitabın esasıdır. Bunların dışında*

⁶³ Derveze, a. g. e. s. 190

⁶⁴ Derveze, a. g. e. a. y.

⁶⁵ Demirci, Muhsin, Tefsir Usulü, s. 178-179

kalanlar ise, muteşabih ayetlerdir)⁶⁶ ayetidir.

Derveze'ye göre, bu ayetler, daha önce geçmiş olan, giriş mahiyetindeki ayetler silsilesiyle uyum halindedir. Tefsirinde Taberi'den şu rivayeti aktarır: “Necran heyeti Peygamber'e gelerek şöyle dedi: “İsa'nın Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğu fikrinde değil misin? Peygamber: “Elbette ki öyledir” diye cevapladı. Bunun üzerine heyet: “Bu açıklama bize yeter” dedi. Bundan sonra Allah: “Ama kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak ve kendilerince yorumlar yapmak üzere onun muteşabih olanlarına tabi olurlar” ayetlerini indirdi.

Ayetlerin nüzul sebebi ya da açıklayıcısı durumunda olan bu rivayetin, doğruluğu muhtemeldir. Nitekim bu ayetler, kendi istek ve arzularını temize çıkarmak için ayetleri kendilerine göre yorumlamaya yeltenenlerin yorumlarını kınamaktadır. Necran heyeti, Peygamber (s)'in Hz. İsa hakkında söylemiş olduğu şeyleri kendilerine delil edinmişler, bundan dolayı da Kur'an'ın bir hikmeti olarak onlara cevap verme gereği doğmuştur.⁶⁷

Kur'an, Hz. İsa'nın Allah'ın ruhundan bir nefha ve Allah'ın bir kelimesi olduğunu söylemişse de bu, onun Allah'ın oğlu yahut O'ndan bir parça olduğu ya da Allah'ın şeklinde yaratıldığı hükmünün çıkarılacağı anlamına gelmez. Böyle bir şeye kalkışmak; kendi arzu, istek ve batıl şeylerini temize çıkarmak için birbirine benzeyen ve tahmini anlamlar ifade eden müteşabih ayetleri saptırmak demektir. Oysa bu ifadelerin tümü, ayetin kendi üslubuyla, İsa'ın yaratılışı konusunda Allah'ın mucizelerinin bir ifadesidir. Kaldı ki, bu hususta yapılan yorumlar kitabın aslı ve anası olan muhkem ayetlerle de çelişmektedir. Öte yandan bu tip yorumlar; Allah'ın bir olduğunu, eşi, ortağı ve çocuğunun olmadığını açıkça vurgulayan; İsa'yı, Allah'ın oğlu yahut ilah ya da üç ilahtan biri olarak niteleyenlerin kâfir olduğunu ilan eden muhkem ayetlere de aykırı düşmektedir.⁶⁸

Derveze'ye göre, müfessirlerden bazıları, ifadelerin genelliğini dikkate alarak bu ayetleri bağımsız bir bölüm olarak değerlendirmişlerdir. Ayetleri açıklayarak bu husustaki değişik görüş ve rivayetleri sıralayan müfessirlere göre, ayette geçen muhkemât, Kur'an'daki helal ve haram gibi hükümlerin dayanağını oluşturan,

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ وَابْتِغَاءٌ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (7)

⁶⁷ Derveze, Et-Tefsiru-l Hadis, VIII/76

⁶⁸ A. g. e., a. y.

yorumuna ihtiyaç göstermeyen, birbirinden farklı yorumlara ihtimal vermeyen açık ayetlerdir. Bu ayetler; emir, yasak, müjde ve azabı ihtiva ederler. Allah'ın birliğini, rububiyetini ve kemal sıfatlarını hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlatan ayetler muhkem ayetlerdir. Ayrıca muhkem ayetler, helal ve haramı açıklayıp gerek toplumsal ve gerekse bireysel ahlakın en güzelini anlatarak bunlara sıkıca sarılmayı, kötü ahlaktan uzak kalmayı ve maddi-manevi yaşam tarzında şeriatın gösterdiği şekle uymayı emretmektedir.⁶⁹

Bir kısım müfessirler “müteşabih ayetler”, lafız bakımından birbirine benzeyen fakat anlam bakımından farklı olan ayetlerdir” derken bir kısmı bunların mensuh (kaldırılmış) ayetler olduğunu savunmakta, bir kısmı da müteşabihi; helali, haramı ve diğer hükümleri gösteren ayetlerin dışındaki ayetler olarak görmektedir.

Derveze, müteşabih ayetler hakkında müfessirlerin görüşlerini şu şekilde belirtmektedir.

- * Müteşabih ayetler, lâfzen birbirine benzemekle birlikte olağandışı anlamlar taşırlar.
- * Bunlar mensuh (kaldırılmış) ayetlerdir.
- * Helal, haram ve diğer hükümleri açıklayan ayetlerin dışında kalan ayetlerdir.
- * Allah'ın gerçek mânâsını kendisine ayırdığı ayetlerdir.
- * Kıyametin zamanını ve şartlarını belirleyen ayetlerdir.
- * Birtakım hikâyeler, anlatımlar ve örneklemelelerdir.
- * Mecaz ve benzetmelerdir.
- * Birden fazla manayı ifade edecek özellikte ayetlerdir.
- * Sûrelerin başlarında bulunan mukatta harfleridir.⁷⁰

Derveze ise, ayetin ruhundan hareket ederek müteşabih ayetlerin; gerek lâfzen gerekse insan anlayışına hitap ettiği hususlarda değişik anlatıma müsait, üzerinde tartışma zemini oluşabilecek ayetlerin olduğunu belirtiyor. Meselâ Kur'an'a göre, İsa (a) Allah'ın kelimesi ve O'nun ruhundandır. Burada “ru-hullah”-“kelimetullah” ifadeleri, düşünce ve algılamada muhtemelen değişik manalar çağrıştıracak ifadeler olup, her isteyene değişik anlamlar ilham edebilecek tarzda kavramlardır. Öyle ki, bu ayette Allah'ın ruhu ve kelimesinin mahiyeti konusunda, kalplerinde hastalık olanlar kuşkuya düşmekte, gerek bu husustan gerekse Hz.

⁶⁹ A. g. e., s. 77

⁷⁰ A. g. e., a. y.

İsa'nın bu işe seçilmesinden, ilahi bir parça oluşu hükmünün çıkarılması, uyduruk senaryoların oluşumuna zemin açmaktadır. İlimde yüksek aşamalar elde etmiş olanlar ise, hakka karşı iyi niyetli ve samimi olduklarından hile alanlarına girmezler. Anlayamadıkları ve her şeyi kıyaslamaktan aciz olan insan aklının kavramaya güç yetiremeyeceği konuları Allah'a havale etmektedirler. Herhangi bir insanın, uluhiyetin bir parçası olamayacağını bilir, Hristiyanlık'taki teslis inancı (baba-oğul-rahul-kudüs) ve buna benzer diğer dinlerdeki heykel, resim ve totem gibi değişik ilah tiplerine inanmamaya çağırın muhkem ayetleri ölçü alırlar.⁷¹

Allah'ın varlığı, sıfatları, fiilleri, levhi, kürsüsü, arşı, cennet ve cehennemin nitelikleri, kıyametin görülmesi, meleklerin durumu, mucizeler, cinler ve şeytanlar gibi daha birçok hususta yapılan açıklamalar, Kur'an'da yer alan benzetme ve örneklemelemler bununla kıyaslanabilir. Oysa tüm bu anlatılanlar değişik şekil ve türde Kur'an'da yer alan muhkem ayetlerin desteklenmesi amacıyla yönelik vesilelerdir. Bunlar Kur'an'ın gerektirdiği gibi üzerinde durulması ve sahih hadislerde geçtiği gibi tavır takınılması gereken müteşabih türündendir. Bunlar, hakkında yorumlama hileleriyle çözüm aranılmaksızın, herhangi bir artırma yapılmaksızın ve gelişigüzel tahminlerde bulunulmaksızın, "bunların hepsi rabbimizin katındandır, biz hepsine iman ettik" denilmesi gereken hususlardandır.⁷²

Bu özelliklerden sonra Derveze'ye göre, Kur'an, bütünü veya bölümleri itibariyle iki türü ihtiva eder: Birincisi; asıl olan muhkem ayetler, ikincisi; bir takım araç, sebep ve destek durumunda olan müteşabihler'dir. Müteşabih ayetler; benzetme, örnekleme, korkutma, özendirme, nasihat etme, hatırlatma, kınama ve reddetme gibi üslupları taşıyabildikleri gibi, gayba dair bazı şeyleri kapsamakta ve bu hususta değişik yorumlara imkan tanımaktadırlar. Bu hususların herhangi birinde açıklamalarda bulunurken ne Kur'an'ın cevheri olan muhkemlerde ne de ihtimalli olan müteşabihler'de Kur'an'ın hedeflerinden sapmamak için, olumlu ya da olumsuz tutum ve davranışlara girilmemelidir.⁷³

Bu münasebetle belirtilmesi gereken husus, Kur'an'ın müteşabih oluşundan övgüyle söz eden Zümer sûresinin 23. ayetidir: "*Allah, sözün en güzelini birbirine benzer ikişerli bir kitap halinde indirdi. Rablerinden korkanların ondan derileri*

⁷¹ A. g. e., s. 78

⁷² A. g. e. a. y.

⁷³ A.g. e. a. y.

ürperir. Derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar. İşte bu Allah'ın rehberidir. Dilediğini bununla doğru yola iletir. Ama Allah kimi de sapıklığında bırakırsa artık ona yol gösteren olmaz.”⁷⁴ Derveze, bu ayetteki müteşabih kavramının buradaki anlamının, Al-i İmran sûresinde geçen müteşabihattan hem makamı hem de medlulü itibariyle farklı olduğunu belirtir. O, bu farklılığı, bir tek kelimenin ifade ettiği anlam ve işaret ettiği hususun, kullanıldığı cümlenin değişmesiyle değişebildiği şeklinde kendini gösteren eşsiz Kur'anî belagatin üstün özelliklerinden biri olarak nitelendirir.⁷⁵

Derveze'ye göre, Al-i İmran sûresindeki ayette geçen “ya ilimde ileri düzeyde olanlar...” ifadesi de yine değişik yorum ve açıklamalara konu olmuştur. Onlar da şöyledir: “Baştaki “vav” harfinin “atıf vav’ı” olduğunu söyleyenlere göre, mana şöyledir: “Allahu Teala ile birlikte ilimde ileri düzeyde olanlar da müteşabihat’ın tevilini bilirler”. Ancak baştaki “vav’ın” “başlangıç vav’ı” olduğunu söyleyenlere göre; kendisinden sonra gelen cümle, yeni bir cümle olacağından ayetin manası, müteşabih ayetlerin yorumunu ancak Allah bilir ve ilimde yüksek payeye ulaşmış kimseler ayetlerin yorumunda aldatmacaya başvurmaksızın kendilerine müteşabih olan ayetlerin anlam ve yorumunu Allah’a havale etmekle yetinirler. Tüm bu ayetleri Allah’ın indirmiş olduğuna iman ettiklerini söyler ve kalplerini saptırmaması için Allah’a dua ederler” şeklinde olur.⁷⁶

Derveze, Kur’an ayetlerini esaslar ve vesileler diye adlandırılması ile Kur’an naslarının Al-i İmran sûresinde “Muhkem ve Müteşabih ayetler” diye adlandırılması arasında fark görse de bu farklılığın, deyim farklılığından başka bir farklılık olmadığını savunarak şöyle der: “Ulema, te’vilci ve müfessirlerin ekseriyeti şunu söylüyorlar: “Kuşkusuz muhkem ayetler, Kitabın esası/özü olan ayetlerdir. Bunlar, Kur’an’daki helal, haram, İslam’ın esasları, dinin dayanakları, farzlar, yasaklar, müslümanların diğer yükümlülükleri, hâlihazır ve gelecekleri için iyi, yararlı olan ve müteaddit yorumları kaldırmayan Kur’an ayetleridir. Müteşabih ise bunun dışında kalanlardır.” Bundan da açıkça anlaşıldığı gibi birinci türe esaslar dememizin bir sakıncası olmadığı gibi, ikinci türe de vesileler diyebiliriz. Çünkü ikinci türün büyük

⁷⁴

اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَفْسَعِرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْتَسُونَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلَيْنُ جُلُودَهُمْ وَقَلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (23)

⁷⁵ A. g. e. s. 78-79

⁷⁶ A. g. e. s. 79

kısmı birinci türe ibret, öğüt, örnek, yaklaşım, teşvik, ayıplarını yüzlerine vurma, korkutma, uyarı, müjdeleme, susturma, v.s. bakımından bir dayanak ve destektir.”⁷⁷

III BÖLÜM

A. KUR’AN’IN TEMEL KONULARINA YAKLAŞIMI

Biz bu bölümde Derveze’nin Kur’an’ın temel konularına olan yaklaşımını önemli gördüğümüz konularla sınırlanarak onun görüşlerini, yorumlarını veremeye çalışacağız.

1. İnanç

a. Şirk İnanıcı

Şirk kavramı, türevleri ve yakın anlamlıları Kur’an’ın pek çok ayetinde kaydedilmiştir. Derveze’ye göre bu noktadan hareketle “Şirk’in peygamberin çevresinde ve asrında Arap toplumunda egemen olan genel bir inanç olduğu çıkarılabilir.”⁷⁸

Şirk kavramı ve onun *Müşrikler*, *şirk koşanlar*, *Şuraka (ortaklar)*, ve *Şerik (ortak)* gibi daha çok Mekki ayetlerde geçen türevleri genellikle kâfir Arapları kapsar ve tartışma, cedel, ayıplama, eleştirme, meydan okuma, uyarma ve korkutmaya yönelik olarak kullanılmaktadırlar. En’am, 136; 148; Nahl, 35; Zuhruf, 20; Tevbe, 28. ayetlerindeki kullanımlarda bunu görmek mümkündür.⁷⁹

Ayetlerdeki kullanımlardan hareket edildiğinde *Şirk* kavramının belli başlı bir inanç biçimini ifade etmediği ortaya çıkmaktadır. *Şirk* kavramı genel bir kavramdır. Çeşitli inançları kapsayabilir. Birbirine karışmış, biri diğerinin içine girmiş, inançları da içerebilir. Bu inançları genel bir ilke birleştirmiş olabilir ki, o da Allah’a, Allahın dışındaki bir varlığı ortak koşmaktır. Bu *varlık*, ister bir put olsun, ister bir melek, bir şeytan ya da tabiat güçlerinden bir güç olsun; isterse de bu şirk koşma eylemi

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Derveze, Kur’an Cevap Veriyor, s. 181-207

⁷⁸ Derveze, Siretu’r Rasul, I. s. 297

⁷⁹ A. g. e. a. y.

Ulûhiyet, Rububiyet, İbadet, Ayin ya da şefaathı kılma, yakınlık veya ilişki kurma amacıyla kabul edilsin fark etmez.⁸⁰

Bazı ayetlerde meleklerin ve cinlerin Allah'a ortak koşulduğunu anlatıldığı görülür.⁸¹ Başka bir takım ayetlerde ise şirk, Allahı daha ulu bir Tanrı olarak kabul edip bununla beraber meleklerle birer şefaathı olarak ibadet etmek, putları da bu meleklerin somut sembolleri biçiminde algılamak, bu iki inancı birbiriyle bağdaştırmak şeklinde tezahür eder.⁸²

Derveze'ye göre maddi ma'butlar, Araplarda şirkin en belirgin görünümleriydi. Onların dinlerinde ve inançlarında önemli bir yeri vardı. Pek çok Kur'an ayetinde, ma'butlarını Allah ile birlikte tanrılar ve baş ortaklar kabul edenlerle, onları, Allah'a karşı sorumlulukta ve hesap vermede şefaathı ve arabulucular olarak kabul edenler arasında fark yoktur.

Enbiya, 21. ayetinde müşriklerin, yeryüzünden bir takım tanrılar edindikleri kaydedilmektedir:

“Yoksa müşrikler, ölüleri diriltebilecek yeryüzü kaynaklı ilahlar mı edindiler?” (Enbiya, 21)

A'râf süresinde de tanrılar için maddi-cansız nitelikler kullanılmış; Onlar yürüyemez, yakalayamaz, göremez ve duymazlar diye eleştirilmiştir.⁸³

Kur'an'da “Evsan” (putlar), “Ansam” (Heykeller), “Ensab” (Dikili taşlar) ve “Temasil” kavramlarının geçtiği ayetler vardır. İkinci olarak, Peygamber asrında ve toplumunda bunlardan mevcut olan bazılarının isimleri verilmiştir.⁸⁴

Derveze, müşrik Arapların ya da onlardan bir grubun, bu mabutlarını göklerde bulunan meleklerin yeryüzünde bir sembolü olarak saydıklarını, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna dair inançlarına bağlı olarak onlara dışı varlıkların adlarını verdiklerini, yine buna bağlı olarak onlara ibadet ettiklerini, saygı gösterdiklerini, onlardan şefaathı dilediklerini, onlara yöneldiklerini söyler. Derveze, Beyzavi'nin Necm süresinin açıklamasında buna yakın bir şey söylediğini aktarır: “Bu üç tanrı, meleklerin heykelleriydi”. Taberi'nin de buna yakın bir şey söylediğini aktarır: “Onlar heykellerini melekler şeklinde düşünüyordular. Onların Allah'ın kızları

⁸⁰ A. g. e. s. 298

⁸¹ Bkz. En'am, 100; Sebe, 40-41.

⁸² Bkz. Yunuz, 18; 31; Necm, 19-22

⁸³ Bkz. A'raf, 194-195; 197-198

⁸⁴ A. g. e. s. 317

olduklarını sanıyor ve Allah dışında onlara ibadet ediliyor ve onlar için Allah'ın isimlerini türetiyorlardı. Lât'ın "Allah" kavramının dışı, Uzza'nın "Daha izzetli" ya da "Aziz" kavramının dışı." Derzeze ise kendi görüşünü şöyle ifade eder: "Fakat biz bu isimle "Lat" arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını bilmiyoruz. Durum ne olursa olsun, bizim tercihimize göre, "Allah" ismi ve bu ismin Alemlerin Rabbi anlamında da kullanılması bu mabudun adından geliştirilmiş bir isimdir. Müfessirlerin, Lat adı Allah adının dışıdır demiş olmaları, açıkça görüldüğü gibi, söylediğimizi bir ölçüde ifade etmektedir."⁸⁵

b. Araplar'da Melek ve Cin İnançları

Derzeze'ye göre, müfessirlerin büyük bir kısmı, melek, cin, iblis ve şeytan ile ilgili olarak Kur'an'da yer alan tabirler, işaretler, hatırlatmalar, uyarılar ve açıklamalar hakkında yorumlara dalmışlar ve uzun uzadıya bu meseleleri ele almışlardır. Bu durumda sahabe, tabiun ve tebeu't-tabiun kuşağına mensup âlimlerden gelen rivayetlerin kapsamını da aşarak, tahmin, zorlama ve eklemelerde bulunmuş, akla hayale sığmaz yorumlar yapmışlardır.⁸⁶

Örnek olarak; Dünya göğü, kuru ve düz bir meydandır. İkinci gök beyaz mermerden ibarettir. Üçüncüsü demirdendir. Dördüncüsü bakır / tunçtandır. Beşinci gök gümüş, altıncı gök altın, yedinci gök kırmızı yakuttandır. Yedinci gökle hicap arasındaki alan ise nur çöllerinden ibarettir. Kalem nurdan yapılmıştır. Onun da aslı meleklerin bulunduğu yerdedir. Yüce Allah'n cennet pınarlarından birinden indirdiği dağların içine koyup yeryüzüne akıttığı nehirler Ceyhun, Seyhun, Dicle, Fırat ve Nil nehirleridir. Kalem nurdan yapılmıştır. Onun uzunluğu göklerle yer arası kadardır. Allah onu ilk kez yarattığı zaman ona baktı, ikiye ayrıldı. Sonra ona: "Kıyamet gününe kadar olacakları yaz, dedi. Kalem levh üzerinde yazmaya başladı. Şu anda insanlar kalemin yazdığı şeyleri yapmaktadırlar. İki gök arasındaki mesafe beş yıllık bir süredir. Her göğün kalınlığı da öyledir. Yerler de bunun kadardır. Kıyamet günü insanlara Kudüs kayasından seslenilir. Çünkü orası göğe on iki mil uzaklıktadır ve orası dünyanın ortasıdır. Yağmur her yıl yeryüzüne aynı miktarda yağar. Ne artar, ne eksilir. Sidretü'l-Münteha, yedinci gökte bulunan yumuşak bir ağaçtır. Arşın sağ tarafında bulunmaktadır. Meyvesi bir testiye andırmaktadır. Yaprakları filkulaklarına benzer. Onun kökünde yüce

⁸⁵ A. g. e. s. 322-323

⁸⁶ Derzeze, Kur'an'ı Mecid, s. 218

Allah'ın Kur'an'da söz ettiği nehirler doğar. Atlı bir insan yetmiş yılda onun gölgesini bitiremez.⁸⁷

Derveze yaklaşımında oryantalistlere cevap sadedinde savunmacı strateji geliştirmiştir. Ona göre bu alandaki bilgiler cahiliye de olsa ehl-i kitaptan etkilenme değil öz Arab'ın kendi düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kur'an onların yanlış düşüncelerini düzeltmiş ve doğruya yöneltmiştir.

Derveze'ye göre, "Taberî, Razi, Hazin, Nesefi ve Ebu's-Suud gibi bir kısım müfessirler, Bakara, 30 ayeti ile ilgili olarak *Melek* kavramının "Eluke" yani "Mesaj" kökünden geldiğini, bazı müfessirler ise "Mel'ek" kökünden geldiğini söylemişlerdir. Bir kısım araştırmacılar ise Sami dillerde bulunan "Melek" kökünden geldiğini veya ondan türetildiğini söylemişlerdir. Derveze ise kavramın "Eluke" kökünden geldiği şeklinde cumhurun görüşünü doğru kabul etmiştir."⁸⁸

Kur'an'da Melekler ve Cinlerle ilgili olarak yer alan bilgi ve haberler, ilk Kur'an muhataplarının bütünüyle yabancı oldukları hususlar değildi. Kur'an'da Melekler ve Cinler ile ilgili aktarılan bilgiler, temel ilkelerin (muhkem/amaç) pekiştirilmesi ve ana hedeflerin desteklenmesi amacı ile sunulmuştur. Bizzat kendileri için söz konusu edilmemişlerdir.⁸⁹

Kur'an'da yer alan birçok ayette, Arapların meleklerle inandıkları, çeşitli beklentiler içinde oldukları, onları iyilik ve rahmet kaynakları olarak algıladıkları belirtilmektedir. Buna karşın Araplar, meleklerin Allah'ın kızları olduklarına, Allah katında bir paye sahibi olduklarına inandıkları, onları ilahlar edindikleri, kendilerini Allah'a yakınlaştıranlar diye onları şefaathiler edindikleri belirtilmektedir. Kur'an'da meleklerin mükerrem ve günahsız varlıklar oldukları, O'nun emirlerine karşı gelmedikleri, sürekli O'nu hamd ile tesbih ettikleri ifade edilmiştir. Ancak Araplar, meleklerin Allah ile ilişkilerini yanlış anlamışlar ve gerçekte alakası olmayan bir şekilde yorumlamışlardır. Bu nedenle meleklerle ibadet etmiş ve onları tanrılaştırmış ya da ibadet edenlerden bir kısmı Lat, Menat ve Uzza'yı gökte bulunan meleklerin yeryüzündeki birer sembolü ve heykeli olarak görmüşlerdir.⁹⁰

⁸⁷ Derveze, a. g. e. s. 218

⁸⁸ Derveze, Asru'n Nebi, s. 330

⁸⁹ Derveze, Kur'an'ul Mecid, s. 178

⁹⁰ Derveze, Asru'n Nebi, s. 331-334

Derveze'ye göre *Cin* konusu, gerek Peygamberden önceki dönemlerde ve gerekse de Peygamber döneminde olsun Arapların inanç ve düşüncelerinde önemli bir konumu bulunan bir husustur. Değişik münasebetlerle Kur'an'da çokça yer verilmiştir. Ancak cinlerle ilgili ayetler, meleklerle ilgili ayetlere oranla sayı bakımından azdır. Melekler konusunda olduğu gibi bu ayetlere dayanarak Arapların cinlerle ilgili inanç ve düşüncelerini sağlam bir biçimde tespit edebilecek bir açıklık bulunmamaktadır.

Cin Kavramı, Derveze'ye göre, *Cenne*, *Cine*, *Cenin* gibi bazı türevleri ve benzer kelimeleriyle birlikte Arap dilinde, saklanmak ve gizli kalmak manalarını içermektedir. Buradan da Arapların zihninde cinlerle ilgili şeylerin gizli ve kapalı olduğu hususu anlaşılır. Muhtemelen bu ismin onlara verilmesi, ihtiva ettiği anlam dolayısıyladır. Bazı müfessirler, En'am, 100; Kehf, 51 ayetlerinin tefsirinde ikisinin de gizli olması sebebiyle meleklerle de cin denildiğini belirten bir görüş ileri sürmüşlerdir. Derveze, bunu sağlıklı bulmamaktadır. Ona göre, Sebe, 40-41 ayetleri bu iki varlığın ayrı ayrı iki tür olduğunu gösteren bir delildir. Geçmişte umut ve korku, bu iki gizli varlığın aynı isimle ifade edilmesine neden olmuş, bilahare daha sonra birine *melek*, diğerine *cin* adı verilmiş olabilir. *Cinne*, Kur'an'da cin sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Yine Derveze'ye göre, Kur'an'da *Cinne* kavramı, Cünun(delilik) anlamında kullanılmıştır. "*Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed'de) delilik yoktur.*"; "*Arkadaşınız Muhammed mecnun değildir.*" Buradan hareketle *cinne* ile *cin* ve *cinne* ile *cünûn* arasındaki bu benzerlik Arapların cin ile cünûn(delilik) arasında bir ilişki olduğuna inandıklarını gösterebilir. Onların, insandaki deliliği, cinlerin etkilerinden biri olduğuna bağladıkları da muhtemeldir.⁹¹

Sonuç olarak Kur'an'ın asıl mesajını kavrayabilmek için melek, cin ve şeytanların yaratılışı, Allah ve insanlar ile ilişkilerinin niteliği ve evrensel yasalar sistemi içerisinde üstlendikleri rolleri yerine getirmeleri gibi mahiyet ve keyfiyet alanına giren hususlara dalmamak gerekir. Derveze'ye göre, bunlardan bu kastedilmemiştir. Kur'an'ın öngördüğü temel hedef ve prensipler arasına girmediği için bunların peşine düşmenin bir yararı yoktur. Hem sonra bunlar somut olarak gözlemlenen ve elle dokunulabilen maddî varlıklar değildir. Bu nedenle bunları beşerî idrakte kavramak mümkün değildir. Bunlar gayb kapsamına giren imanî

⁹¹ Derveze, Asru'n Nebi, s. 343-344

gerçeklerden başka bir şey değillerdir. Bu nedenle bunlar hakkında Kur'an'ın açıkladıklarıyla yetinmeli ve ötesine geçilmemelidir. Böylece Kur'an; irşad, öğüt ve yol göstericilik fonksiyonunu icra ettiği kutsal hareket alanının içinde kalmış olur.

c. Allah ve Peygamberlik İnanıcı

Müşrik Araplar, Allahın varlığını kabul ediyorlardı. O'nun yüce bir ulûhiyete ve büyük bir kudrete sahip olduğuna inanıyorlardı. İster şirk koşunlar, ister ortaklarını tanrının dengi gibi kabul etsinler, ister onları arabulucu, şefaathçi ve yakınlaştırma vasıtası kabul etsinler fark etmez, Allah'ın yüceliğine, ulûhiyetine ve kudretine inançları vardı.⁹²

Derveze'ye göre bu, maddi ve maddi olmayan, esas tanrılar ve şefaathçiler olarak kabul ettikleri ortakları ile birlikte Allah'ı kabul etmeleri, onlarda dini düşüncenin gelişmesini tasvir eden önemli bir noktadır. Bu önem, Kur'an'da Arapların Allah'ın varlığını, yüce ulûhiyetini, büyük kudretini kabul ettiklerini pek çok tablolarla ve değişik münasebetlerle ortaya koyan onlarca Kur'an ayetleri vardır.⁹³

Söz konusu ayetlerin bir kısmı şunlardır:

“Onlar kesin bir dille Allah adına yemin ederek, eğer kendilerine bir mucize gelirse O'na mutlaka inanacaklarını söylediler...” (En'am, 109)

“Müşrikler diyecekler ki; “Eğer Allah dileyseydi, ne biz ve atalarımız O'na ortak koşar ve ne de bu şeyi yasaklardık...” (En'am, 148).⁹⁴

Bu çok sayıdaki ayetler Arapların Allah'ı kabul ettiğini tasvir etmektedir. Onların Allah'ın varlığını kabul ettikleri, Peygambere (s) zorluk çıkarmalarının nedeni, onun nübüvvetini risaletini inkâr etmeleri ve bu ilişkinin Allah ile irtibatının olmadığı yönünde olduğunu belirten başka ayetler de vardır.⁹⁵

Derveze, bu konuyla ilgili ayetlerden bazı tespitlerde bulunmaktadır, biz de onları şöyle sıralayabiliriz:

- Peygamberin çevresinde yaşayan halk, ya da onlardan bir kesim, ulu bir Tanrı; yeri, gökleri ve ikisindeki yaratıkların hepsini yaratan bir yaratıcı;

⁹² Derveze, Asru'n Nebi, s. 365

⁹³ A. g. e. a. y

⁹⁴ Ayrıca Bkz. 6/8, 124, 136; 7/28; 10/18; 16/53-54; 17/67; 29/61-63; 30/33-35; 39/3, 8, 38; 43/87

⁹⁵ A. g. e. s. 366

evrenin idari düzenini kuran, evirip-çeviren ve onların Rabbi olarak Allah'ın varlığına inanıyorlardı. Her şeyin dizginini onun eline veriyorlardı. Tabiatın güçlerine egemen olan, Güneş, Ay, yıldızlar, denizler ve rüzgârlara hükmeden, onları canlıların yararına uygun biçimde düzenleyen O olduğuna, dirilten ve öldüren, insanlara rızık veren ve alanın yine O olduğuna, inanıyorlardı.

- Bu çevre veya onlardan bir grup, işlerinin büyük olanlarında, çok tehlikeli korkunç olanlarında Allah'ı en yüce sığınılacak varlık olarak görüyorlardı. O'ndan başkasının zarar bertaraf etmeye, kötülüğü savmaya ve iyiliği vermeye gücünün yetmeyeceğine inanıyorlardı.
- Onlar, Allah'ın Peygamberler gönderdiğine, onları kendi mucizeleriyle desteklediğine, onlara melekler gönderdiğine, öğretilerini, emirlerini, helallerini, haramlarını içeren kitaplarını onlara gönderdiğine inanıyorlardı.
- Onlar, kendi inançlarının, geleneklerinin, helal kılma veya haram yapmalarının ancak Allah'ın emriyle alakalı olduğuna, O'nun ilhamından ve vahyinden kaynaklandığına, bu eylemlerinde Allah'ın kendilerinden ve edindikleri ortaklarından, şefaatçilerden razı olduğuna inanıyor ve “Eğer Allah bu işten razı olmazsa yapmazdık” diyorlardı.⁹⁶

Derveze'ye göre, ayetlerden yola çıkarak yapılan bu açıklamalar, Arapların dini düşüncelerin katı, kaba ve madde sınırlarını aşmamış olduğunu savunan görüşü çürütmektedir. Çünkü Derveze'ye göre, onların maddi-manevi ve doğal şeylere tapma merhalesinden, Allah'ın anlamını anlama, O'nu düşünme ve kabul etme merhalesine geçtiklerini göstermektedir. Yalnız bu adım tam ve yeterli değildi. Onlar henüz yalnız Allah ile yetinme, O'na düşüncede, gaybî, soyut bir iman ile bağlanma olgunluğuna ulaşmamışlardı. Onlar bu sırada henüz Yusuf süresinin şu ayetinde ifade ettiği merhaledeydiler: “Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a inanmazlar” (106)⁹⁷

Yine Derveze, Arapların zihinlerinde Allah düşüncesinin yeni olmadığı ve onun peygamberlikten çok önceleri gerçekleştiğinin ortaya çıkışını; tabiatıyla, “Allah” sözcüğünün Arap dilinde yeni olmadığını izah ederek vurgular. Ona göre,

⁹⁶ A. g. e. s. 367

⁹⁷ A. g. e. s. 369

belki de Allah düşüncesinin Arapların zihinlerinde belirginlik kazanması ve ileriye doğru adımlar atılmasında en büyük rol, Ehl-i kitaba düşmüştür. Arapların yolculuk yaptıkları, gidip-geldikleri ülkelerin çoğunda Hıristiyanlık egemendi. Yarımadanın iç kesimlerinde olduğu gibi dış taraflarında ikamet eden Arapların büyük kesimi Hıristiyanlığı din olarak kabullenmişlerdi. Hicazda bulunan Yahudi azınlıklar güçlü belirgin azınlıklardı ve Araplarla ilişkileri vardı. Bu ilişkiler neticesinde Arapların dini düşünceleri bu yeni devreye eklenmiş olabilir. Böylece ulu Tanrı inancını onlarda almış olabilirler.⁹⁸

Bu kaydedilen gelişme ve anlayış onların köklü halde bulunan geleneksel inançlarına ağır basacak güce ulaşmamıştır. O yüzden bir taraftan Allah'ın varlığın kabul ettiler, diğer taraftan kendi ma'butlarını, inançlarını ve geleneklerini de korudular.⁹⁹

Şimdi ise Peygamber konusu üzerinde duralım. Derveze, konuyla ilgili ayetleri şu şekilde açıklamaktadır:

Allah'ın varlığını kabul eden, O'nun yüce bir dayanak ve Ulu bir Tanrı olduğuna inananlardan bir grup, dini açıdan apaçık ve dosdoğru yolu görmede kendilerini yeterli bulmuyorlardı. Ortaklar, veliler, şefaatçiler edinmelerini, duada, boyun eğişte ve yönelişte onlara Allah ile beraber ibadet etmede, onları ortak olarak görmede tutarsız ve sakat işler yaptıklarını fark ediyorlardı. Onun için kendilerine dosdoğru yollarını açık bir biçimde gösterecek bir Peygamber'in gönderilmesini şiddetle arzuluyorlardı. O'na uyma ve O'nunla doğru yola ulaşmanın özlemini çekiyorlardı.¹⁰⁰

Araplar, yahudilerin ve hıristiyanların elleri altında bulunan semavî kitapların haberlerini, Allah'ın kendi kitaplarını, onlara gönderdiği peygamberlerin haberlerini, o kitaplardaki yasaları ve açıklamaları duyuyorlardı. O kitaplara uyanların, kendilerini Allah'ın gösterdiği doğru yol üzere görmelerini, Allah'ın nitelikleri ve kendilerinin O'na karşı görevleri, helal ve haram konularında daha bilinçli hareket ettiklerini görüyorlardı. Sonra yahudilerin peygamberlerinin kendilerinden oluşu, Allah'ın Risaleleri ve Kitapları için seçtiği milletin kendileri olması nedeniyle kendilerine karşı üstünlük, büyüklük taslama, bilginlik pozlarına

⁹⁸ A. g. e. s. 369-371

⁹⁹ A. g. e. a. y.

¹⁰⁰ Derveze, a. g. e., s. 373

girdiklerini görüyorlardı. İşte bu tür tavır ve tutumlar söz konusu kesimin kıskançlığını geçirmiş ve onların, Hıristiyanların te'vil yolu ile iman ettiği Allah'a inanmalarına neden olmuştur. Onlar da Allah'ın, uluslara kitaplar ve açıklamalar yapmaları için peygamberler gönderdiğine inanmışlardır. Buna bağlı olarak Araplar din ve dünya işlerinde yol gösterecek bir peygamberin Allah tarafından gönderilmesini arzu ediyor ve onu arıyorlardı. Araplara ait bir peygamberin olmasını, kendilerinin övünç kaynağı ve gururu olmasını istiyorlardı. Yahudiler ve Hıristiyanların kendilerine karşı üstünlük vasıtası kıldıkları semavî bir kitaplarının olmasını diliyorlardı.¹⁰¹

Derveze'ye göre Araplardan bir kısmı, bazı Yahudi din bilginlerinden ve ruhbanlardan, Arap bir peygamberin gönderilmesinin yakın olduğu müjdesini almış olabilirler. Böylece o, artık gelmesi özellikle vurgulanmış biri olarak bekleniyordu. O'nun gelişiyle Arapların diğer uluslar gibi doğru yolu bulup toparlanacağı; birbiriyle boğuşan, sürtüşen, birbirine kin besleyen, dış bileyen gruplar ve partilere ayrılış durumundan kurtulacaklarına kesin gözüyle bakılıyordu.¹⁰²

Derveze, Arapların bu düşünce ve umutlarına rağmen onların Peygamber'in çağrısına karşı anlaşılmaz tavırlarını kaydeder. Çünkü onların bu tavırları o zamanki düşüncelerine, umutlarına ve dini alanda kaydettikleri gelişmelere tamamen aykırı düşmektedir.

Derveze'ye göre, Arapların Peygamber'in çağrısına karşı tutumları, özellikle Mekke döneminde, Mekke'nin liderleri, büyükleri, efendileri, eşrafi, soyluları ve zenginlerinin etkisiyle oluşmuştu. Sebe, 31-33; Bakara, 166, Ahzab 67. ayetleri bu konuya işaret etmektedir. Ayrıca Peygamber'in çağrısına karşı mücadele, tartışma, muhalefet, engelleme bayrağını kaldıran liderler, büyükler ve egemen sınıf, genellikle Fatır, 42. ve Saffat, 165-169. ayetlerinde sözleri anlatılan liderlerdir. Ayetler onların peygamberlikten önceki sözlerini ve sonrasında yaman bir çelişkiye düşmelerindeki etkenleri kaydetmiştir.¹⁰³

Bu etkenlerden biri; kin, büyüklük taslama, bizzat Peygambere uymayı kendilerine yedirememe, onu küçük görme, kendilerinin değil de onun ilahi Risalet ile görevlendirilmesine öfkelenme şeklindedir. Zira onlar kendilerini makam ve

¹⁰¹ Derveze, a. g. e., s. 374; Ayrıca bkz. 2/76, 79, 80, 111, 135; 4/56, 50; 5/19

¹⁰² Bu konuya A'raf, 157; Saf, 6; Bakara, 89. ayetleri işaret etmektedir.

¹⁰³ A. g. e., s. 378

mevki yönünden daha ileri, ondan daha geniş servet sahibi, daha büyük şöhreti olan, daha geniş nüfuzu bulunan, sözü daha fazla dinlenen kimseler olarak görüyorlardı.¹⁰⁴

Diğer başka bir etken de, kendilerine ulaşan büyük menfaatlerini yitirme korkusudur. Onların bu menfaatleri Kâbe'nin ve Hac İbadetlerinin Mekke'de oluşuna ve Beytu'l Haram bölgesinin güvenliğine bağlıydı. Bu önemli nokta Kasas, 57. ayetinde tasvir edilmiş bulunmaktadır.¹⁰⁵

Bu etkenlerden biri de onların “Peygamber” ve “Peygamberlik” hakkında ön yargı ve anlayışlarıdır. Peygamber asrında ve toplumunda bu kavramların anlamları ve çağrıştırdıkları şeyler farklıydı. Arap düşüncesinde başka şekilde anlaşılıyordu. Onların Peygamber ve Peygamberlik anlayışları ile Peygamber şahsiyeti, görünümü ve gücü birbirinden farklı olunca karşı çıktılar. Onların anlayışı, Peygamber'i insan olma tabiatının dışına çıkarıyor ve onu üstün bir varlık yapıyordu. Onların Peygamber'i bu şekilde düşünmelerinde önceki ümmetlerin ve peygamberlerin kıssaları da etkili olmuştur.¹⁰⁶

Böylece Araplar, Peygamber'in çağrısını kendi zihinlerinde bulunan bilgilerle, inançlarla ölçüp-taratmaya ve ona göre değerlendirmeye kalktılar. Ona bazen şair, bazen kahin, bazen büyülenmiş, bazen sihirbaz, bazen de mecnun demeye başladılar. Kendilerine okuduğu şeylerin başkasından öğrenilmiş olduğunu, eski milletlerin hikaye ve masallarından aktarmalar olduğunu öne sürdüler. Bu tavırlar Peygamberin çağrısı siyasal yönden güçlenip askeri alanda üstünlük elde edinceye kadar aynı çizgide devam etmiştir.¹⁰⁷

d. İbrahimî Dinin Devamcıları

Derveze göre, peygamberlikten hemen önceki dönem ve çevrede ortaya çıkan yeni dini gelişme hareketinin içinde yer alan Hanifler, Sabîler; İbrahimin dinini izleyenlerdir. Konu, sözü edilen hareketin tasviri ve olgunlaşması, daha doğrusu olgunluğa yaklaşması açısından çok önemlidir. Bu nedenle Derveze, söz konusu sınıfı, ortaya çıkış şartlarını ve bunun taşıdığı anlamı ele almış bulunmaktadır. Bunlar:

¹⁰⁴ A. g. e., s. 378; Ayrıca bkz: Fatır, 42-43; Zuhuf 30-32

¹⁰⁵ A. g. e. a. y.

¹⁰⁶ A. g. e. s. 379

¹⁰⁷ A. g. e. s. 380-382

d.a Sabiiler:

Derveze, Kur'an'da Sabiilerden söz eden üç ayetin olduğunu belirtir. İki ayette, onlar, müminler, yahudiler ve hristiyanlarla yalnız olarak söz konusu edilmiş; üçüncüsünde ise, bunların yanında müşrikler ve Mecusiler de zikredilmiştir. İşte ayetler:

“Şüphesiz iman edenler; Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiiler, bunlardan kim ki Allah'a ve ahret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.” (Bakara, 62).

“Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sabiiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir.” (Maide, 69).

Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sabiiler, Hristiyanlar, Mecusiler, Müşrikler arasında, kıyamet günü Allah kesin hüküm verecektir. Doğrusu Allah her şeye şahiddir. (Hac, 17).

Derveze, müfessirlerin, Sabiilerle ilgili olarak şu görüşlerini kaydetmiştir:

- 1- Bunlar Mecusilerden bir gruptur;
- 2- Meleklerle tapınlardır;
- 3- Yıldızlara tapınlardır;
- 4- Güneşe tapıp günde beş vakit ona namaz kılanlardır;
- 5- Yahudiler ile Hristiyanlar arasında bir anlayışa sahip kimselerdi, Allah'ın varlığını kabul ediyor, Zebur okuyor, meleklerle tapıyor ve Kâbe'ye doğru namaz kılıyorlardı, her dinden bir şey almışlardı;
- 6- Bunların dinlerinin temeli, Hz. Nuh'un dini idi;
- 7- Bunlar herhangi bir dine bağlanmayan kimselerdi.

Derveze'ye göre, “Hac Sûresi ayetinde Mecusiler ve müşriklerin, Sabiilerle beraber zikredilmesi, Sabiileri, Mecusilikten ve Allah ile birlikte yıldızlara ve meleklerle ibadet etmeyi kapsayan şirkten uzaklaştırmış olmalıdır. Onların Bakara ve Maide sûrelerinde müminlerle, yahudilerle ve hristiyanlarla yani apaçık ya da tevile dayalı bir tevhide inanca sahip olan Muvahhidlerle zikredilmesi, onların da herhangi bir şekilde tevhid inancına bağlı muvahhidler olduğunu çağrıştırmaktadır. İşte müfessirler bu noktaya dikkat çekmemiş bulunuyorlar.”

d.b Hanifler:

Derveze'ye göre, Kur'an'da "Hanif" ve "Hanifler" kavramının geçtiği bir dizi ayet vardır. Bu ayetlerin bir kısmı Mekki, bir kısmı Medenîdir. Bir kısmı İbrahim ve dini ile, bir kısmı Peygamber'in çağrıda bulunduğu dini nitelemekle ilgilidir. Bir kısmı ise geneldir. Hepsi de "Tevhid" ve "Muvahhidler" anlamını taşıyor:

"Yahudi veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız" dediler. Hayır, de ki: "İbrahim'in hanif (dosdoğru) dinine (uyarız). O müşriklerden değildi..." (Bakara, 135).

İbrahim ne yahudi ne de hristiyandı. O Hanîf bir müslümandı. Müşriklerden değildi. Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar; bu peygamber ve müminlerdir. Allah da müminlerin velisidir. (Ahi İmran, 67-68).

Sana, "Hanif olarak doğruya yönelen, müşrik olmayan İbrahim'in dinine uy" diye vahyettik. (Nahl, 123).

"...Artık o pis putlardan ve yalan sözden sakının. Allah'a ortak koşmadan, Hanifler olarak (Allah'ı birleyin)... (Hac, 30-31)"¹⁰⁸

Derveze'ye göre, müfessirler, "Hanif kavramının "Hanefe" kökünden türediğini ve düzeldi, doğruldu anlamına geldiğini söyledikleri gibi, onun "Hanife" kökünden türeyip eğilim duydu, saptı anlamına geldiğini, nitekim ayağında biraz eğrilik bulunan kişinin "Ahnef" diye adlandırıldığını da belirtmişlerdir. Bu ikinci görüş tutarlıdır. Onlara göre Hanif kavramı ve onun çoğulu olan Hunefâ kavramı Peygamberlikten önce şirk dininden sapan ve Allah'ı birleyen, tevhide inanan Araplar için kullanılıyordu. Açıktır ki, bu anlam ile Sabe ve Sabiîler kavramlarının anlamı arasında bir paralellik vardır. Aralarındaki fark Hanif ve Hunefâ kavramının Kur'an'da daha fazla ve sık olarak, tevhidin anlamı ve muvahhidlerin niteliklerini daha açık biçimde ifade eden cümlelerde geçmiş olmalarıdır. Yalnız bunlar, Sabiîler kavramının kullanıldığı gibi, dini bir inanç sahibi kimseleri niteleme sadedinde kullanılmamıştır.¹⁰⁹

Durum ne olursa olsun Derveze, Sabiîler ile Haniflerin aynı şey olduğu ya da bir sınıf olduğunu tercih etmeğe eğilim duymuştur. Onların, atalarının şirke dayalı dinlerinden ya da putperestliklerinden ayrılan, Hicaz'ın aynı düşüncedeki kişileri oldukları düşüncesini tercihe şayan bulmaktadır. Bunlar tevhid inancına bağlanıp

¹⁰⁸ Ayrıca bkz. 6/161; 10/104-105; 30/30-31

¹⁰⁹ Derveze, Siretu'r Rasul, s. 392

Allah'ı birleyen, Yahudilik ve Hıristiyanlığa gönülleri yatmayan ya da en azından bir kısımları bu iki dinde huzur görmeyen kimselerdir. Çünkü bu dinlerde bir takım problemler ve bölünmeler görüyorlardı. Sonra o dine bağlı olanlarda sapmalar ve çelişkiler farkediyorlardı. Onlardan İbrahim'in dinine göre ya da İbrahim'in dini olarak sandıkları şekilde Allah'a ibadet eden bir takım kimseler de vardı. Bunlardan bir kısmı da, İbrahim dinine göre kulluk yapmak amacıyla, bu dini araştırıyordu.

En'am ve Duha ayetleri yine gösteriyor ki: Peygamber, bir ölçüde gelişme göstermiş olsa da atalarının izlediği şirk ve putperestliğe karşı çıkmış ve onları kabul etmemişti. Derveze, Peygamber için şöyle bir yaklaşımda bulunmaktadır: "Peygamber de Peygamberliğinden önce, atalarının inançlarından uzaklaşan, fakat Hıristiyanlık ve Yahudiliğe de gönülleri yatmayan; sarsılmaz hakikati, gerçeği, hiç bir eğriliği bulunmayan Allah'ı birlemede (Tevhid'te), Haniflik olan İbrahim'in dinine göre O'na ibadet eden, bununla beraber bu din hakkında herhangi bir şekilde bir şaşırışlıktan, yolunu kaybetmekten kurtulamayan ve kendilerine Sabiiler adı, Hanifler sıfatı verilen bu bireylerden biriydi. Nihayet Allah, O'nun, risalet için gerekli nitelikleri taşıdığını görmüş ve resul olarak O'nu seçmişti. Allah mesajını kime vereceğini çok iyi bilmekteydi. Kendisini seçtikten sonra şöyle söylemesini emretti: "Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, doğruya yönelen ve ortak koşanlardan olmayan İbrahim'in dinine iletmiştir." (En'am, 161)."¹¹⁰

Derveze'ye göre, İbrahim'in dininin Kur'an'da çokça geçmesi; bu dinin şirkin karşısı oluşuna, aslına atıflarda bulunulmasına, ondan sonra ortaya çıkan Yahudilik ve Hıristiyanlığın hak yoldan sapmış olduğuna dikkat çekilmesi gösteriyor ki:

- İbrahim'den ve onun Haniflik dininden söz etmek, peygamberlikten önceki Hicaz Arapları çevresinde özellikle de aydınlar arasında gündemde olan bir konuydu. Atalarının dinini bırakıp yolunu şaşırın ve İbrahim'in dinini araştırmaya kalkışan bireylerle ilgili işaret ettiğimiz siret rivayetleri de bu anlayışı desteklemektedir.
- Hicaz Araplarının ya da onların aydın olanlarının anlayışlarına göre, İbrahim'in dini parlak bir tablo oluşturuyordu. Onlar bu dini tertemiz, dupduru olarak kabul ediyorlardı. Onların anlayışlarına göre bu dine, Yahudilik ve Hıristiyanlığa bulaşan şaibeler, sapmalar, ayrılıklar ve

¹¹⁰ A.g. e., s. 393

cedelleşmelerin hiç biri bulaşmamıştı.

Bu mesele Peygamber ile yahudiler ve hıristiyanlar arasında tartışma ve mücadele konusu oluyordu. Nitekim Kur'an, onları beyinsizlik ve hatalı olarak gösteren reddiyeler getirmiş, onların çelişkilerini ve sapıklıklarını belirtmiştir. Bakara 130; Al-i İmran, 65-68 ayetlerde bunlar görülmektedir.¹¹¹

Derveze'ye göre, bu tartışma ve delil getirmelerin bir benzerinin, yahudilerle Arapların; İbrahim'in dinine bağlanan ya da ona yönelen, araştıran, soran aydın kesiminin arasında meydana gelmiş olması uzak bir olasılık sayılmaz. Çünkü bu sırada yahudiler Araplara üstünlük taslıyor ve onlara karşı övünüyorlardı. Kendilerinin İbrahim'e ve onun dinine daha yakın olduklarını iddia ediyorlardı. Arapların bu aydın kesimi ise yahudiler ve hıristiyanlar arasında bölünmeler, parçalanmalar, ayrılıklar ve sapıklıklar olduğunu fark ediyor, onların sözlerine aldırıyor ve inançlarında onlara uymuyorlardı. Çünkü yahudiler, daha önce birkaç defa işaret ettiğimiz gibi Arapların, dini konularda başvurdukları en önemli kesimdi. Bu aydın kesimin de kendi toplumlarının anlayışlarını horlamaya başladıktan sonra yahudilerin bazı bilginleri ve hahamları ile ilişki kurup İbrahim dininin gerçek yüzünü ortaya çıkarmaya, onu görüp alıntılama çalışmış olmaları; kendilerinin bu din üzerinde olduğunu iddia eden insanlarla tartışmış olmaları, sapıklıklarını ve yoldan ayrılışlarını onların yüzüne vurmuş olmalarını gerektirir. Bu ilişki kurma, tartışma ve mücadele etmenin yalnız yahudilerle sınırlı kalmamış olması, hıristiyanları da kapsamış olması olasılığı da vardır.¹¹²

Son olarak Derveze, burada Al-i İmran, 68. ayetine dikkat çekerek, bu ayetin üç sınıfa işaret ettiğini belirtmektedir. Bunlar: "İbrahim'e tabi olanlar" "Bu peygamber" ve "İman edenler." Derveze'nin tercihi göre "İbrahim'e tabi olanlardan amaç peygamberlikten önce cahiliye geleneklerini ve inançlarını bırakıp, İbrahim'in Haniflik dinine göre Allah'ı birleyenlerdir. Onların Peygamber'den önce anılması zaman sıralaması içindir. Ya da en azından bu ifade ile onlar da kastedilmiştir. Hatta biz bunun ayetin içeriğinden hareketle, kesin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ayette "Bu peygamber ve iman edenler" ayrıca belirtilmiştir.

¹¹¹ A. g. e. s. 392-595

¹¹² A. g. e. s. 96

“O’na (İbrahim’e) tabi olanlardan kastın, tekrar “Peygamber’e uyanları” kapsaması hikmete uygun düşmez.”¹¹³

2. İzzet Derveze’nin Hz. Muhammed Tasavvuru

a. Beşeri Yönü

Derveze, Kur’an’da Peygamberimizin şahsiyetini gerçekçi bir biçimde belirlemeye yetecek pek çok ayetin var olduğunu belirtmektedir. Bu ayetlerde onun gençlik yıllarını ve peygamberlikten önceki hayatını tanımaya yarayacak pek çok delil ve işaret vardır. Buna rağmen bazı Müslümanların, hatta bazı âlimlerin bile bunları bırakarak Kur’an naslarının izin vermediği, hatta Kur’an naslarıyla çelişen bazı özellikleri ona nispet etmeye çalıştıklarını belirterek mevlit aylarında onun için okunan hikâyelere işaret etmektedir. Ona göre, bu tür hikâyelerden birine kulak verip dinleyen kimse bu tür aşırılıklara apaçık şahit olacaktır. Bu hikâyelerde Peygamberimizin şahsiyeti tanrısal bir özelliğe bürünmekte ya da tanrısal bir çerçeveye yerleştirilmektedir. Ayrıca siyer, şemail ve şerh alanlarında yazılan bazı kitaplarda da bu tür şeylere rastlamak mümkündür. Bu aşırılıklara Hz. Peygamberin doğumunda olsun ve onunla ilgili müjdelerde olsun rastlamak mümkündür.¹¹⁴

Derveze’ye göre, böyle aşırılık sevdasına düşen Müslümanlar, Peygamberin kamil bir insan olmasıyla, üstün ahlakı, temiz ruhu, gönül zenginliği, kuvvetli imanı, Allah için kendisini feda edişi ve yerine getirmeye çalıştığı göreviyle ortaya çıkan yetkinliğiyle yetinmeyerek, onun peygamber oluşu ve Allah tarafından seçilişine başka gerekçeler bulma gayretine düşmüşlerdir.¹¹⁵

Derveze, Hz. Peygamberin tüm varlıkların büyük babası olarak görülmesi, Hz. Âdemin belinden daha ona ruh üfürülmeden çıkarılmış olması, tüm insanlığın yaratılışındaki amacın o olduğu iddiası; arş, levh, kalem kürsi, gökler, yerler, insanlar, cinler, ay, güneş, melekler, cennet ve cehennem gibi bütün kainatın onun nurundan yaratıldığının ileri sürülmesi, atalarından biri olan İlyas’ın hac’da belindeki torunun telbiyelerini duyduğu, yaradılışından sonra, daha ruhlar âlemindeyken bile peygamber olacağını bildiği, bunun alametlerini dağda, taşta,

¹¹³ A. g. e. a. y.

¹¹⁴ Derveze, Siretu-r Resul II c. s. 30

¹¹⁵ A.g.e s. 30

ağaçta hep gördüğü, annesinin onu doğurduğu sırada peygamberliğin müjdelarini ve bunun belirtilerini gördüğü gibi iddiaları, bunlar arasında saymaktadır. O, bu ve buna benzer bilgileri Kastalani şerhlerinde, daha başka siret ve şemail kitapların mevcut olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶

Derveze'ye göre, semavi kitaplar içinde sadece Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in bir insan oluşu, diğer insanlar gibi beşeri bir mizaca sahip oluşu vurgulanır. En önemli görevi insanları tek ve ortaksız Allah'a davet etmek, Rab'lerinin izniyle onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, insanları üstün ahlakla beslenmeye teşvik etmek, kötülükten, eza etmekten ve çirkin hayâsızlıklardan sakındırmak, çağrıya olumlu karşılık verenleri hayır ve kurtuluşla müjdelemek, yüz çevirenleri, sonlarının hüsrân olacağını bildirerek korkutmak olduğu dile getirilir.¹¹⁷ Aşağıdaki ayetler buna işaret etmektedir:

1. *"De ki: 'Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür? De 'ki: Allah benimle sizin aranızda, şahittir. Sizi ve kime ulaşırsam kendisiyle uyarmam için bana şu Kur'an vahyedildi. Gerçekten Allah'la beraber başka, ilahların da bulunduğu sız mi şahitlik ediyorsunuz? De ki: Ben şehadet etmem. De ki: O, ancak bir tek olan ilahdır ve gerçekten ben, sizin şirk koşmakta olduklarınızdan uzağım"* (En'am; 19)
2. *"Biz, elçileri, müjde vericiler ve uyarıp korkutucular olmaktan başka bir nedenle göndermiyoruz. Şu halde kim iman ederse ve davranışlarını düzeltirse, artık onlar için korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır. Ayetlerimizi yalanlayanlara, fıskâ sapmalarından dolayı azab dokunacaktır."* (En'am; 48-49)
3. *"De ki: Size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ve ben size bir meleğim de demiyorum. Ben, bana vahyedilenden başkasına uymam. De ki: Kör olanla, gören bir olur mu? Yine de düşünmeyecek misiniz?"* (En'am; 50)¹¹⁸

Derveze, Hz. Muhammed'in (s) şahsiyeti ile ilgili Kur'an nasslarının oldukça açık olduğunu söylemektedir:

¹¹⁶ A.g.e. s. 31

¹¹⁷ Derveze, Kur'an'ı Mecid, s. 10

¹¹⁸ Benzer ayetler için bkz: Enbiya, 7-8; Furkan, 7-8

a- Peygamber bir beşerdir. Onun beşer oluşu diğer tüm insanların insanlığı gibidir. Kehf, 110; Fussilet 6. ayetlerindeki “ *De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim*” cümlesinde bu açık olarak görülmektedir. Bu durum, Peygamberden olağan üstü şeyleri isteyenlerin isteklerinin geri çevrileceği açık bir şekilde vurgulanmıştır. Yukarıda nakledilen ayetlerde de bu konuya değinilmiştir.

b- Hz. Peygamber kendisine vahiy gelmeden önce, kesinlikle Peygamber olacağını bilmiyordu. Aşağıdaki ayette bu husus dile getirilmektedir:

“De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Bundan önce aranızda uzun süre yaşamıştım, düşünmüyor musunuz?” (Yunus, 16)

c- Hz. Peygamber diğer peygamberlerden farklı değildi. Şahsiyetinde, elçiliğinde ve Allahın ona vahyedişinde daha önceki Rasullerden farklı bir şey yoktu. Aşağıdaki ayetler buna işaret etmektedir:

1. *Muhammed ancak bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geri mi çekileceksiniz?.. (Al-i İmran , 144)*
2. *De ki: “Ben peygamberlerden bir türedi değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim.” (Ahkaft, 9)*

Bu ayetlerin çoğu, peygamberin diğer insanlar gibi bir insan olduğundan ve şahsiyetinin de diğer beşeri şahsiyetler gibi olduğundan dolayı peygamberliğini reddeden anlayışları eleştirmek için inmiştir.

d- Peygamber, melek türünden ya da üstün yaratıklardan değildir. Gaibi bilmez. Diğer insanlar gibi o da beşeri duygu ve zaafllara sahiptir. Aşağıdaki ayetler bunu açıklamaktadır:

1. *De ki: “ Ben size, Allahın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Ben size melek olduğumu söylemiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum... (En'am, 50)*
2. *De ki: “Ben kendime, Allahın dilediğinden başka ne bir fayda, ne bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gybi bilseydim, çok bir hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben ancak inanan bir topluluk için uyarıcı, bir mücjdeleyiciim.” (A'raf, 188)¹¹⁹*

¹¹⁹ Benzer ayetler için bkz: Mü'minin, 97-98; Duha, 6-8; İnşirah, 1-3

Burada kaydettiklerimizden hareket ederek Deveze'nin Hz. Peygamberin beşeri yönünü ön plana çıkarmasının sebebini ilk önce yukarıda zikredilmiş olan âlimlere verdiği bir cevap olarak algulamaktayız. Ona göre, mezkûr âlimler Kur'an'î bir Peygamber anlayışından uzak kalmışlardır. Onların peygamber tasavvurlarında ve anlayışında, Hz. Peygamber neredeyse beşeri hüviyetinden çıkarılıp, adeta melekleştirilmiş bir peygamber noktasına ulaşmıştır. Bu anlayışlar zaman içerisinde rivayetlere dönüştürülüp farkına varılmadan yanlış bir peygamber anlayışına sebebiyet vermişlerdi

a.a Risalet Öncesi Bilgisi

Derveze, Kur'an'ın bazı ayetlerinden ilham alarak, Kur'an'ın indirilmesinden önce, Peygamber'in ondan habersiz olduğunu belirtmektedir.¹²⁰ Yusuf, 3., Nisa 113., Ankabut 48., ayetlerinde bu husus işlenmiştir:

“Biz bu Kur'an'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz.. Sen ondan önce bilmeyenlerden idin. ” (Yusuf, 3)

“Allah sana Kitabı ve Hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah sana lütfü cidden büyük olmuştur.” (Nisa, 113)

“Sen bundan önce bir Kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun. Öyle olsaydı o zaman iptalciler kuşkulanırlardı.” (Ankabut, 49)

Bu ayetler, onun Kur'an'dan önce bir şey okumadığını ve yazmadığını bildirmektedir. Bu konu, inkârcıların vahyin indirilişi ve sıhhatinde kuşkular uyandırmaya çalışanların elle tutabilecek bir iddiaya dayanmadıklarını göstermektedir.¹²¹

Derveze, bu ve benzeri ayetlerin, bazı Müslüman âlimler tarafından, Peygamberin peygamberlik gelmeden önce herhangi bir ilim talebinde bulunmadığına delil olarak kullandıkları ileri sürerek onların, bu gösterdikleri gayretkeşlikte ne bir hikmet, ne de bir zaruret görmektedir. Onların bu bilgi talebini ispat etmek için çaba sarf etmelerine bir anlam vermediğini belirtmektedir. Öte yandan Derveze, bu konuda; “Peygamber'in dini kitapların ve başka eserlerin kapsadığı prensipler, esaslar, yasamalar ve hikayeler, insanların arasında dilden dile geçerek yaygınlık kazanmış kültürel bilgiler, hem ehli kitap olmayan çevrelerde

¹²⁰ Derveze, Siretu'r Resul, II. s. 47

¹²¹ Derveze, a. g. e., a. y.

normal olarak bilinen konular gibi bu kültüre ait pek çok şeyi; Kur'an ayetlerinin işaret ettiği bu ilişkiler ve tüm rivayetlerin ittifakla belirttikleri, dış ülkelere seyahatleri sebebiyle; ayrıca kendisi bu çevrede yetiştiğinden pek tabii olarak bu kültür ve bilgilerden basite alınmayacak derecede ciddi biçimde yararlanmıştır” demekle bu ayetler arasında çelişki olmadığını düşünmektedir.¹²²

Derveze'ye göre, bu ayetlerin temel esprisi, Rabbanî vahyin ve Kur'an'ın doğruluğunu vurgulamasıdır. Peygamber; vahyi ve onun indirilişinden önce, davet konusunda düşünmemiş, Allah'ın kendisini seçeceğini, aklının ucundan bile geçirmemiştir.¹²³ Aşağıdaki ayetler bu konuya değinmektedir:

“De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce de uzun boylu yaşadım. Düşünüyor musunuz?” (Yunus, 16)

“Sen, Kitabın sana bırakılacağını da ummazdın. Ancak Rabbinden bir rahmet olarak bu Kitap sana indirildi.” (Kasas, 86)

Peygamberin yetiştiği çevrenin, Hicaz bölgesinde yerleşmiş bulunan topluluklar ve komşu ülkelere tesis edilmiş bulunan sürekli ilişkiler, sürekli biçimde devam eden yolculuklar aracılığıyla hem ehli kitapla hem de ehli kitap olmayan uluslarla sürekli ilişkisi olmuştur. Onların pek çok haberleri, kültürleri, inançları, ifade biçimleri ve durumları Araplara da geçmiş, tarihi ve çağdaş alanda etkinliklerini göstermiştir. Bunun yanında Peygamber'in bu olaylardan ve gelişimlerden habersiz olarak yaşaması ne tabii bir olay, ne anlaşılır bir tavır olarak değerlendirilmektedir.¹²⁴

Kuşkuya yer vermeyen gerçeklerden biri de; Allah'ın, Peygamber'e; hem kendisinin hem de kavminin habersiz olduğu pek çok şeyi, vahyi ile öğrettiğidir. Ancak bu, Peygamber'in etrafında meydana gelen bir şeyden habersiz olduğu, ehli kitap olsun olmasın, Arap olsun olmasın herkes tarafından bilinecek kadar yaygınlık kazanan ve çağdaşlarının dilinden düşmeyen haberlerden, kıssalardan, durumlardan ve gelişmelerden habersiz bir halde yaşadığı anlamına gelmez. Çünkü böyle bir iddia, eşyanın doğasıyla çelişmekte ve doğal gelişmelere aykırı düşmektedir.¹²⁵

¹²² Derveze, a.g. e. s. 48

¹²³ A. g. e., a. y.

¹²⁴ A. g. e. s. 48

¹²⁵ A. g. e. s.49

Hud, 49. Yusuf, 102. ayetlerinde konuyla ilgili Peygamberin ve kavminin, Kur'an'ın anlattığı kıssaları bilmedikleri ifade etmektedir.

a.b Büyük Ahlaki Üstünlüğü

Derveze, Kur'an'da, Peygamber'in faziletini alabildiğine parlak ve gerekçi biçimde gösteren pek çok ayet olduğunu belirtir. Ona göre Kur'an'ın verdiği bu bilgiler, bazı müslümanların hiç gerek olmadığı ve sağlam bir senedi bulunmadığı halde kendisine yönelip dayandığı pek çok abartmadan uzak olunmasını sağlamaya yeterlidir. Kur'an bu bilgileri aynı zamanda beyinsiz misyonerlerin ve çirkin emeller peşinde koşan müsteşriklerin yönlendirdiği inkârcıların, Peygamber'in ahlakı ve faziletleri karşısındaki konumlarını belirleyecek ve onların yaklaşımlarını kesin ve güçlü bir şekilde reddetmektedir. Zira bunlar, Kur'an'daki naslardan ve bilgilerden habersiz görünmekte ya da bilmezlikten gelmektedir. Öte yandan çoğu zaman uydurma, zayıf ya da düzmece rivayetlere yapışmaktadırlar. Ya bu rivayetleri karıştırmakta ve onların anlamı dışında başka konulara çekmekte ve böylelikle Peygamber'e yakışmayacak, kuşku uyandıran, ayıp sayılan, alçaklık ifade eden bazı ahlakları, nitelikleri ve işleri ona nispet etmektedirler.¹²⁶

Bu Kur'anî bilgilere bakıldığında, Rasulullah'ın samimiyeti, merhameti, doğruluğu, normal bir hayat yaşadığı her şeyi bu yolda feda edişi, en yüce değerlere inandığı ve bu alanların hepsinde en güzel örnek olma çabası içinde olduğu görülmektedir.

Aynı zamanda Peygamber'in (s) içtihadıyla uygulamaya koyduğu bazı hükümlerin Allah'ın ilmene muhalif düşmesi sebebiyle Peygamber'i (s) hesaba çeken, azarlayan, çıkışan ve kızan ayetler de dâhil kendisine vahyedilen her şeyi olduğu gibi tebliğ ettiği müşahede edilebilir. Kur'an ayetlerinde bunun örnekleri çoktur.¹²⁷

Yine Derveze'ye göre, inkârcılar, Kur'an'ın dile getirdiği pek çok yakıştırmalarda bulundular. Fakat Kur'an, ağızlarını açmayacakları bir biçimde susturdu. Kur'an onların töhmetlerini ve yakıştırmalarını bir bir reddederek, etkili bir üslupla iddiaları köklü bir biçimde çürüttü.¹²⁸

¹²⁶ Derveze, Siretu'r Rasul, II. s. 58

¹²⁷ A. g. e. a. y.

¹²⁸ A. g. e. s. 60

Bu konuyla ilgili Kur'anî tablolara gelince: Derveze'ye göre, Peygamber'in ahlakı ve faziletleri ile ilgili olarak gelen ayetler çeşitlidir. Bu ayetlerden bazıları hitapta özellik ve yüceltme hususunda, bir kısmı da Mekke ve Medine döneminde Resulün hayatıyla ilgili olayları tespit hususunda gelmişlerdir.

Kur'an'ın ilk inmeye başladığı bir ayette onun tavır ve hareketlerinin takdirle övüldüğünü gösteren bir belge vardır:

“Sen büyük bir ahlak üzeresin...” (Kalem, 4)

“Onlara bir ayet gelince, "Allah'ın peygamberlerine verilen vahiy aynen bize de verilmedikçe asla inanmayız" derler. Oysa Allah peygamberlik görevini kime vereceğini herkesten iyi bilir...” (En'am, 124)

Derveze, bu iki ayetin, Resulün ahlakını, düşünsel yeteneklerini kabiliyetlerini genel bir çerçevede ve özellikle risaletle görevlendirilmeden önceki hayatını güçlü bir anlatımla ortaya koyduğunu belirtmektedir.¹²⁹

Derveze, bu konuyla ilgili olarak birçok ayet'e yer vermektedir. Kendisine özgü açıklamaları yaparak özel mesajları sunmaktadır.¹³⁰

a.c Rasulullah'ın Aile Hayatı

Derveze, Kur'an'da Peygamber'in evlilik ve ailevi hayatını ortaya koyan, tasvir eden pek çok ayetin olduğunu belirterek şunları söyler: “Bu ayetleri bilinçli bir biçimde inceleyen birisi, zihinlerde yerleşen ve rivayetlere dayanan bazı hususların bu ayetlerle uyum içinde olmadığını görecekler. Heva ve hevesin içinde sürüklediği bazı kimseler, düzmece ve tahrif edilmiş olma ihtimali bu rivayetleri çok kötü bir biçimde istismar etmişlerdir. Halbuki bu tür şeylerin Kur'anî naslarla çelişmesi, gerçeğin açık ve net bir biçimde ortaya çıkmasına yeterli olmalıydı.”¹³¹

Derveze'ye göre siret rivayetleri, Ahzap, 50-52 ve Nisa, 3. ayetlerin indiği sırada Peygamber'in nikâhlı olarak dokuz kadınla evli bulunduğunu kaydediyor. Bunlardan beşi Kureyş'liydi, Aişe, Hafsa, Ümmü Hebibe, Ümmü Seleme ve Sevededir. Dördü ise Araplardandı; Zeynep binti Cahş El-Esedi, Cuveyye el-Mustalikiye, Zeynep binti Huzeyme, Beni Amir b. Sa'sa'a'dan Meymune binti'l

¹²⁹ A. g. e. s. 62

¹³⁰ Bu konuda Kalem; 1-7; Al-i İmran,159; Tevbe, 21; 128; Ahzap, 53; Kehf, 6; Fatır, 8, En'am, 35; Yunus 99. ayetlerini işlemiştir.

¹³¹ Derveze, Siretu'r Rasul, II. s. 83

Haris. Elinin altında bulunan cariyeler ise iki taneydi. Biri Sariyei Nadriyei İsrailiye, diğeri Mariyeyi Kıbtiye idi.¹³²

Başka bir rivayete göre, Ahzap 52. ayetin daha sonra indiğini. 50. ve 51 ayetlerin ise birlikte indiğini kaydedilmektedir. Peygamber'in Hudeybiye Barış Antlaşmasından sonraki sene –yani hicretin sekizinci senesinde- yapılan umre sırasında evlendiğini zikreden bir rivayet vardır. Eğer bu rivayet doğruysa o zaman 52. ayet bu umreden sonra yalnız olarak inmiş olur. Eğer bu üç ayet de beraber inmişse o zaman sekizinci senede inmiş olurlar. Nisa süresi de aynı şartlarda, yalnız bu ayetlerden önce inmiş olur.¹³³

Derveze'ye göre, Ahzap süresinin ayetleri üç noktayı hedef almıştır:

1. Nisa süresinde kaydedilen ayetin sınırlandırmalarından Peygamber'i istisna etmek.
2. O'na yeni bir evliliği yasaklamak.
3. Evlilik ilişkilerini ya da hanımlarıyla cinsel ilişkilerini düzenlemek.

Ahzap 51. ayetin içeriğinden anlaşılan son nokta. Ayet hemen hemen Peygamber için talimat niteliğindedir. O'na bir zaman zarfında hanımlarından dördü ile ancak cinsel ilişkiye girebileceğini, bu cinsel ilişkide bulunduğu hanımlarını geçici bir süre için geri bırakarak yalnız bıraktığı hanımlarından dilediğini onların yerine koyabileceğini bildirmektedir. Bu ayetin bunu demek istediği açıkça anlaşılmaktadır.¹³⁴

Bunlarla birlikte, Derveze, bu ayetin daha geniş mana taşıdığını ve daha kapsamlı olduğunu vurgular. Bu ayete göre yanına alma ve erteleme, yalnız bırakma ve tekrar alma işlemi Peygamber'in bütün hanımları için geçerli kılınmıştır ki, onların gözlerini aydınlatsın, onları üzmesin ve hepsi verdiği şeylere razı olsunlar. Bu nedenle Derveze, Peygamber'in bu kuralı tüm hanımlarına uyguladığı şeklindeki görüşünü belirtmektedir.¹³⁵

Dörtten fazla hanımı bulunan müslümanlar ise, onların dört tanesini bırakıp geri kalanlarını boşadıklarını, rivayetler kaydetmektedir. Peygamber'in hanımları da

¹³² Derveze, a. g. e. s. 84

¹³³ Derveze, a. g. e. a. y.

¹³⁴ Derveze, a. g. e. s. 85

¹³⁵ A. g. e. a. y.

bu uygulamadan endişeye kapılmışlar, Peygamber hanımı olma, Allah'ın Ahzab süresinde kendilerine verdiği müminlerin annesi olma şerefini kaybetmekten korkmuşlardır:

“Peygamber müminlere nefislerinden daha yakındır. Onun hanımları da onlara annelerdir” (Ahzab, 6)

İşte Peygamber'in hanımları buna üzülmüş ve sarsılmışlardı. Bunun üzerine Rabbani hikmet, Peygamberin onlarla evlilik ilişkilerini Kur'an'ın özüne uygun düşecek biçimde düzenledikten sonra onları bu sınırlamanın dışında tutmuştur.¹³⁶

a.d İfk Hadisesi

Nur süresinin 11-19 ayetleri¹³⁷ müfessirler ve râvilerin ortak görüşüne göre, Hz. Aişe hakkında ortaya atılan ve İslam Tarihinde “İfk Hadisesi” olarak bilinen iftirayı konu almaktadır. Derveze, ayetlerin ifade ettiği mevzuları şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Bu iftirayı yayanlar müslümanlardan bir topluluktur.
- 2- Bunlar günahkârdırlar ve herkes bu fitneye bulaştığı ölçüde sorumludur. Günah ve azabın en büyüğü, bu işi idare edene ve iftiranın başını çekene aittir.
- 3- Bu olayla bağıntılı olanların üzülmemeleri, bu haberi duyduklarında bunun, kendileri için bir şer olduğunu sanmamaları, çünkü neticede bu olayın hayır getireceği belirtilmiştir.
- 4- Bu iftirayı yayanların sözlerini delillendirmeleri için dört şahit getirmeleri gerektiği fakat bunu yapamadıklarından onların Allah yanında yalancılar olduğu vurgulanmıştır.
- 5- Mü'minlerin bu haberi duydukları zaman hüsnü zanda bulunup bu haberi yalanlamaları, bunun apaçık bir yalan olduğunu söylemeleri kendileri için daha evla olurdu.

¹³⁶ A. g. e. a. y.

¹³⁷ *إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ (11) لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ (12) لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَافِرُونَ (13) وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (14) إِذْ تَلَقَوْنَهُ بِالسِّنِينَ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ (15) وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ (16) يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (17) وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (18) إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (19)*

6- Eğer Allah dünyada ve ahrette lütfüyle onları sarmasaydı büyük bir azaba uğrarlardı. Zira bu iftiraya alet olmuş, sözü sağa sola ulaştırıp bilmedikleri ve kesin bilgiye sahip olmadıkları bir konuya dalmışlardı. Bu sözü sağa sola ulaştırmanın basit bir şey olduğunu sanmış ve bundaki büyük günahı bilmeden Allah katında büyük ve ağır mesuliyet gerektiren bu işi yapmışlardır.

7- Bu sözü duyduklarında bunun bir iftira olduğunu ve buna bulaşmanın caiz olmadığını idrak etmeleri ve yayılmasını önlemeleri daha hayırlı olurdu.

8- Eğer gerçekten iman etmişlerse Allah onları buna tevessül etmekten ebediyen menetmiştir. Allah, ibret almaları için ayetlerini açıklamaktadır. O, her şeyi bilen ve her şeyi kuşatıp hakkı, hayrı ve maslahatı emredendir.¹³⁸

Bu olay, üzerinde İslam tarihinde çok şey söylenmiş, araştırma konusu olmuş önemli bir olaydır. Hadise hakkında çok sayıda uzun rivayetler mevcuttur. Derveze de tefsirinde, Buhari, Müslim ve Tirmizi'nin, Ümmü'l-Mü'minin Hz. Aişe'den rivayet ettikleri şu hadisi aktararak yeteri kadar meseleyi açıklığa kavuşturduğunu düşünüyor:

“Hz. Aişe demiştir ki: Nebi (s), bir sefere çıkmak istediği vakit kadınları arasında kur'a çeker, hangisinin ismi çıkarsa onunla giderdi. Bir gazvede yine kur'a çekti ve kur'a bana çıkınca ben Rasulullah ile beraber çıktım ve bu, hicab ayetinin nüzulünden sonra idi. Onun için bir hevdece (taşıyıcı) konuldum, dönüşte Medine'ye yaklaşınca bir menzilde konaklandı, konaklama çağrısında buldukları sırada ben kalktım ve yürüyüp ordugâhı geçtim. Def-i hacet ettim, yerime dönerken göğsümü yokladım, bir de ne göreyim, Azfar boncuklarımdan bir dizin kopmuş, düşmüş. Bunun üzerine döndüm, dizini aradım, bu beni alıkoydu. Beni yolda taşımakta olan gurup, varıp hevdeci yüklenmiş ve beni içinde zannetmişler, çünkü hafif idim. Henüz yaşım küçük idi. Beni hevdec'de (taşıyıcıda) sanmışlar ve deveyi sürüp gitmişler. Döndüğümde orada kimseyi bulamadım, belki beni ararlar ve dönerler diye oturdum. Derken uyumuşum. Safvan İbnü'l-Muattal es-Sülemi ez-Zekvani ordunun arkasından gelir, bir şey kalmış ise unutulmaması için diğer konak mahalline götürürdü. Beni görünce tanımış. “İnna lillah ve inna ileyhi raci-un” demesiyle uyandım. Hemen yüzümü örttüm. Devesinden indi, ben bininceye kadar çekildi ve ben de bindim. Vallahi benimle hiç bir kelime konuşmadı, “inna lillah ve inna ileyhi raciun”

¹³⁸ Derveze, et-Tefsiru'l Hadis c.10 s. 25-32

deyişinden başka bir şey ondan işitmedim. Sonra deveyi sürdü ve öğle sıcağında orduya yetiştik. Daha sonra helak olan helak olmuş.

Bu olayda Abdullah bin Ubey bin Selül başı çekiyordu. Medine'ye vardık ve bana bir hastalık arız oldu, bir ay sürdü. İnsanlar meğer iftiracıların sözlerine dalmış, benimse olan bitenden hiç haberim yok. Daha önce hastalandığım zamanlar Rasulullah'tan gördüğüm ilgiyi bu defa göremedim. Bu durum beni endişelendiriyordu. Ancak yanıma giriyor "Nasıl O?" diyordu. Bu beni işkillendirdi. Nihayet biraz biraz iyileşir gibi oldum ve dışarı çıktım benimle birlikte Ümmü Mistah da çıktı. İşimiz biter bitmez yine Mistah'ın annesiyle odama doğru döndük. Derken Mistah'ın annesi çarşafı içinde sürçerek "Mistah helak oldu" dedi. Ben de, "Nasıl böyle konuşursun? Bedir'de bulunmuş birini nasıl kınarsın?" dedim. "Haberin yok mu?" dedi, "Ne var?" dedim. Sonra iftiracıların sözlerini bana anlattı. Bunun üzerine hastalığım daha da ağırlaştı.

Eve döndüğümde Rasulullah yanıma girdi ve "Nasıl O?" dedi, "Bana izin ver; anneme ve babama gideyim" dedim. İzin verdi. Ben de anne ve babama gittim ve "Ey anne" dedim. "İnsanlar neler söylüyor? Kızım" dedi, "Kendini üzme, vallahi bir erkeğin yanında sevdiği parlak bir kadını olup da insanların o kadın hakkında mübalağa yapmamaları, aleyhinde dedi-kodu çıkarmamaları pek nadirdir. Sübhanallah!, insanlar neler çıkarıyor". O gece sabaha kadar ağladım. Rasulullah Ali bin Ebi Talib ve Usame bin Zeyd'i çağırdı. Ben vahyin gelmesini beklerken, Allah Resulü Ali ve Usame'ye, beni boşamak hususunda fikirlerini sordu. Usame: "Ya Rasulullah, ailen hakkında iyilik ve hayır'dan başka bir şey bilmeyiz." dedi. Ali ise; Ey Allah Resulü, Allah seni sınırlamamış ve daraltmamıştır. O'nun gibi kadınlar çoktur." dedi. O gün gözyaşım dinmiyordu. Babam ve annem ikisi de yanımda oturmuştu ve ben ağlıyordum. Rasulullah geldi, selam vererek oturdu. Hakkımdaki söylentilerden beri yanımda oturmamıştı ve bir ay olmuş Allahu Teâlâ benim hakkımda bir vahy indirmemişti.

Daha sonra Rasulullah dedi ki; "Ey Aişe, senden dolayı bana böyle söylendi, eğer bundan beri isen Allah mutlaka seni temize çıkaracaktır. Fakat eğer bir günaha düşünse Allah'a istiğfar ile tevbe et. Zira kul tevbe edince Allah tevbeyi kabul eder. Rasulullah sözlerini bitirince gözyaşları boşanıverdi, sonra babama, "tarafımdan Rasulullah'a cevap ver" dedim, "vallahi ne diyeceğimi bilmiyorum" dedi. Ben henüz

yaşca küçük idim. Kur'an'dan çok okumamıştım. Yani çok istişhad getirecek halde değildim. Dedim ki, “vallahi ben anladım siz bunu işitmişsiniz, hatta gönüllerinizde yer etmiş inanmışsınız, şimdi ben bundan size beriyim desem inanmayacaksınız, eğer benim bundan beri olduğumu Allah bildiği halde, size fena bir itirafta bulunsam hemen tasdik edeceksiniz. Vallahi benimle sizin şu anda içinde bulunduğumuz duruma Yusuf'un babası olan o salih kulun dediğinden başka bir örnek bulamıyorum. Artık bana sabr-ı cemil (güzel sabır) gereklidir. Onların anlattıkları karşısında yardımcım Allah'tır” dedim ve yatağıma yattım.

Allah'ın beni temize çıkaracağını biliyordum, ancak hakkımda Allah'ın tilavet olunacak bir vahiy indirmesi derecesinde kendimi görmüyordum. Aslında ben, Rasulullah bir rüya görür de Allah beni böylece temize çıkarır, diye umuyordum. Rasulullah henüz kalkmamıştı ve ehli beytten kimse çıkmamıştı ki, Allah (c) Peygamberine vahiy indiriverdi. Vahiy O'na inerken olagelen hal hemen oluverdi, kış günü bile vahyin ağırlığından, dolu tanesi gibi ter döktü.

Allah Rasülü gülüyordu. İlk söylediği kelime şu oldu: “Müjde ey Aişe, Vallahi Allah seni kesin bir şekilde temize çıkardı”. Ben de “Hamd Allah'a, sana ve ashabına” dedim. Annem “kalk ona” dedi. Ben “vallahi ne ona kalkarım ne de beraatımı inzal eden Allah'tan başkasına hamdederim” dedim. Allah on ayet indirdi. Bu ayetler nazil olunca Ebubekir “vallahi artık Mistah'a infak etmem” dedi. Çünkü Ebubekir yakınlığından ve fakirliğinden dolayı ona nafaka veriyordu. Bunun üzerine Allah bu sûrenin 22. ayetini indirdi: “Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere bir şey vermemeğe yemin etmesinler. Affetsinler, hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah, bağışlayandır, esirgeyendir. Daha sonra Ebubekir, “evet vallahi Allah'ın beni mağfiret etmesini isterim” diyerek bu ayet üzerine, Mistah'a yine nafakasını verdi.¹³⁹

Derveze'ye göre bu hadis, İfk olayından uzun bir müddet sonra Hz. Aişe tarafından söylenmiştir. Hadiste anlatılanların tümünün sıhhatinde bir zayıflık söz konusu değildir. Rivayetlerde geçen bazı ayrıntılara bu hadiste rastlanmamaktadır. Örneğin olayın vuku bulunduğu gazvenin Beni Mustalık ya da Müreysi Gazvesi olduğu, olaya adı karışanların zikredilenden daha çok olduğu, Nebi'nin Hasan bin

¹³⁹ Derveze, a. g. e. s. 30

Sabit, Müseffih, İbn İsa ve Himne binti Cahş'a had uyguladığı söz konusu rivayette değinilmeyen ayrıntılardan bir kaçıdır. Bir rivayette, bu hadisede başı çekenin Hassan olduğu, diğer bir rivayette de Abdullah bin Ubey bin Selül olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁰

Ne gariptir ki rivayetler Nebi'nin Abdullah bin Ubey bin Selül'e had uygulayıp uygulamadığından bahsetmemiştir. Tirmizi'nin rivayet ettiği Hz. Aişe hadisine göre, Nebi'nin had uyguladığı iki erkek ve bir kadındır. Fakat burada asıl rol oynayan Abdullah bin Ubey bin Selül'dür. Müfessirlerin deyimine göre Abdullah bin Ubey bin Selül sözleri toplayıp insanların zihinlerinde yer etmesi için onlara yalanlar katıyordu. İnsanlar bunları konuşuyor ve başkaları da onlardan alıyordu. Dolayısıyla bu durum, İbn Selül'den açık bir şekilde töhmet sadır olmadığı için cezayı kaldırıyordu¹⁴¹

Burada Derveze'nin şüpheye düşmüş olduğu nokta şudur; acaba Hz. Ali'nin bu olay karşısındaki tutumu ne idi. Hz. Ali, Nebi'den cariyeye sormasını ister, cariyeye ise hakkında delil olmayan şüpheli bir mevzuda onu tasdik eder. Hz. Ali'nin, Hz. Aişe hakkında şüpheye düşüp hiçbir delil olmadan Nebi'yi onu boşamaya teşvik edeceğini, böyle bir düşüncede olabileceğini doğru bulmuyor. Derveze'ye göre bu durum, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra müslümanlar arasında fitnenin ortaya çıktığı bir dönemde gündeme getirilmiş ve fitnenin sebep olduğu olaylardan Cemel Vakası -ki bir tarafta Hz. Ali, diğer tarafta Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr bulunuyordu- birçok dedikodulara sahne olmuştur. Hz. Ali'nin önceki tutumundan dolayı bu şekilde Hz. Aişe tarafından cezalandırıldığı söylenmiştir. Bu fitne hakkında söylenenlerin çoğu da taassup nedeniyle söylenmiştir.¹⁴²

Ayetlerin kınama, korkutma, yerme ve daha sonra kalpleri sıvazlayıp teselli verirken kullandığı üslup gayet kuvvetli bir üsluptur. Bu üslupla bir taraftan herhangi bir şekilde ifk hadisesine ismi karışanlara korku, utanç ve pişmanlık verip bu hâdise karşısında sessiz kalanları da aynı konumda değerlendirmekte, diğer taraftan mü'minlerin annesi Hz. Aişe'nin bu olaydan duyduğu korku ve endişesi giderilmektedir. Ayrıca, herkesten daha fazla bu olaya adı karışan ve ifk hadisesinin

¹⁴⁰ Derveze, a. g. e., s.31

¹⁴¹ Derveze, a. g. e., a. y.

¹⁴² A. g. e. s. 31

adeta başını çekenlerin günahlarının, diğerlerine kıyasla daha büyük olduğu vurgulanmaktadır.¹⁴³

Keza ifk haberinin yayılması karşısında sessiz kalanlar kınanmıştır. Kaldı ki, akıl bile Peygamber evinden sonra ilk müslüman olan bir ailenin kızının böyle bir işe tevessül edebileceğini kabul etmez. Çünkü Allah Resulü ve mü'minlerin nezdinde bu aile şeref bakımından büyük bir mertebeye sahiptir. Dahası, Peygamber zevcesi, Allah'ın vahyinin ilk planda, kendisine yönelik olduğunu bilmektedir. Nasıl olur da, Kur'an'ın nassıyla manevi annesi olan bir Peygamber zevcesine, kalbinde Allah ve Resul'üne zerre kadar imanı olan bir müslüman böylesi bir taarruzda bulunabilir. Ayetlerin şiddetli bir şekilde, aklen bile gerçekleşmesi kabul edilmeyen bir olayı kınaması, bu konuda tavsiyede bulunması insana ürperti veriyor. İslam düşmanlarının bu olaya girmeleri ise, müslümanları yaralamak ve fitne çıkarmaktan başka bir amaç taşımamaktadır.¹⁴⁴

Yine Derveze'ye göre, ayetler, zaman ve mevzu bakımından sahip oldukları özelliklerinin yanı sıra, uzun müddet etkili olacak üstün sosyal ve ahlaki direktifleri de içermektedir. Özellikle insanların ırzlarına yönelik, delil olmaksızın yalan ve iftirada bulunulmasının çirkinliği belirtilmiştir. Böylesi bir saldırı karşısında, sessiz kalmanın caiz olmadığı belirtilirken, benzeri olaylarda kesin, kararlı bir tavır sergileyip insanların ırzlarına yönelik iftiranın yayılmasına izin vermemek ve temiz olup iftiraya maruz kalanları teselli ederek, çoğunlukla çirkin maksatların veya gafletin sebebiyet verdiği benzeri olaylardan temiz insanların incinmelerini önlemek gerektiği vurgulanmıştır. Bu tür olaylara sebebiyet veren etkenlerin tümünün İfk hadisesinde toplanmış olduğunu rivayetlerin ayrıntılarından ve ayetlerden anlıyoruz. Ayrıca benzeri olayların soğukkanlılık ve kararlı bir kalp ile yok edilebileceği belirtilmiştir.¹⁴⁵

Mü'minler içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da ahrette de acı bir azap vardır. Allah bilir siz bilemezsiniz. Eğer size Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok merhametli ve şefkatli olmasaydı (bu iftiranızdan dolayı büyük bir azaba uğradınız. (Nur, 19-20)

¹⁴³ A. g. e., s. 31

¹⁴⁴ A. g. e., s. 32

¹⁴⁵ A. g. e. s. 32; Ayrıca bkz. Derveze, Siratu'r Rasul, c. I, s. 93-96

b. Peygamber Yönü

b.a Vahiy ve Hz. Muhammed

Derveze'ye göre, Kur'an-ı Kerim, Rasulullah'ın muhatap olduğu Rabbani vahyin en başta gelen göstergesidir. Ama Rabbani vahiy gerçek mahiyeti itibariyle hala başkaları için bir sırdır. Çünkü vahiy peygamberlik sırlarıyla ilintili bir olgudur. Bununla beraber, Kur'an-ı Kerim, Rabbani vahye muhatap olan insanların dillerinin el verdiği ölçüde ve havsalarlarının aldığı kadarıyla, boyutlarını, vahyin somut yansımalarını ve boyutlarını anlamaya yardımcı olacak bazı ayetlerini de içermektedir.

Müfessir ve Filologların vahiy kavramı hakkında söylediklerini; kalbe gerçeği atmak, ilham etmek, seri ve süratle gelen işaret anlamına gelen ve açık olmaktan daha ziyade gizliliğe yakın¹⁴⁶ olarak özetleyen *Derveze'ye göre vahiy*, birinci derecede Rasul'ün şahsıyla ilişkili olan bir durum olup davet ise ancak onun vahiyle ilk temasından sonra oluşmuştur.¹⁴⁷

Derveze, vahiy kavramı ve türevlerinin, Kur'an'da yaklaşık yetmiş yerde kullanıldığını, buralarda çoğu kez asıl anlamıyla ve Allah'tan gelme olarak kullanılmasına karşın bazen bunların dışında; işaret¹⁴⁸, vesvese (fısıldamak ve gizli telkin yapmak) (Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar) aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar.)¹⁴⁹, iç güdü (Rabbim bal arısına içgüdü verdi)¹⁵⁰, Peygamber ve melekler dışındakiler için ilham etme, kalbe gerçeği atma (Musa'nın annesine; o çocuğu emzir, diye vahyettik.)¹⁵¹, (Havarilere, Bana ve Rasulüme iman edin, diye vahyettiğim zaman...)¹⁵² ayetlerinde belirtildiği anlamda kullanıldığını, Ancak ilham ve kalbe gerçeği atmanın Allah'ın peygamberlerine vahyetmesi alanına girmeyeceğini ve bu alana giren vahyin, bazen

¹⁴⁶ Derveze, *Siratu'r-Rasul: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı: II*, Çev., Mehmet Yolcu, 2 bsk., İstanbul 1995, s. 127.

¹⁴⁷ Derveze, *a.g.e.* s 127

¹⁴⁸ Meryem, 11;

¹⁴⁹ Enam, 112;

¹⁵⁰ Nahl, 68;

¹⁵¹ Kasas, 7;

¹⁵² Maide, 111;

mutlak olarak kullanılmış olduğundan niteliği ve niceliğinin anlaşılmayacağını belirtmiştir.¹⁵³

“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahiy eder. O yücedir, hâkimdir.”¹⁵⁴ ayeti üzerinde yorum yapan Derveze, onun vahiy olması, perde arkasından gönderilmesi ve gönderdiği elçi vasıtasıyla vahyedilmesi noktalarına dikkat çekerek *el-vahiy* kelimesinin, sürat ve süratli geliş ya da ilham ve kalbe atma olarak anlamıştır. Bu da ayetteki vahyin kalbî ve zatî şuuru demektir. Vahyin mahiyeti, o, Allah’ın ve Peygamberlerinin sırrı ile bağlantılı bir sırdır. İnsan aklı onu değişik deliller olmasına rağmen anlamada aciz kalır. Bunu da ancak büyüklenenler inkâr eder.¹⁵⁵

Derveze, İçerisinde vahiy kelimesinin geçmediğini, ancak *vahiy* ve *vahyin* Kur’an olarak Rasul’ün kalbine indirilişi konusunda önemli delilleri içeren Bakara, 97; Nahl, 102; Şuarâ, 193-194 gibi ayetlerin de bulunduğunu belirtmektedir. O, *vahyin* geliş şekillerini, Allah’ın bu konudaki değişmez sünnetlerini, 5 şekilde sınırlandırmış ve diğerlerini kabul etmemiş ve bunları Kur’an’la çelişir bulmuştur. Vahyin Hz. Peygamber’e geliş şekline ilişkin Derveze’nin sınırlandırmış olduğu 5 şekil şunlardır;

- a) Allah’ın emri ve vahyi ile melekleri indirmesi,
- b) Kendisi ile insanlar arasında melekleri elçi olarak seçmesi,
- c) Allah’ın insanlardan kendisiyle konuşmak istediği kimsenin kalbine gerçeği atması,
- d) Allah’ın insanlardan dilediğine vasıtasız ve görüntüsüz olarak bir söz işittirmesi,
- e) Ruhu’l-Kudüs ve Ruhu’l-Emin olarak bilinen Cibril’in Muhammed’in kalbine Kur’an’ı indirmesidir.¹⁵⁶

Derveze’ye göre, Kur’an’da meleklerin mahiyetini ve keyfiyetini açıklayan, Allah’ın seçtiği kimseler dışında birilerinin onları görebileceğini söyleyen bir şey olmadığı gibi, Cibril’in kalbine inişini Rasul’ün nasıl idrak ettiğini, onu nasıl ufukta gördüğünü, ona iki yay kadar ya da daha az nasıl yaklaştığını, sesini nasıl duyduğunu, Şûrâ sûresinde açıklanan yollardan biri olarak Allah’ın kalbine koyması şeklinde vahiy geldiğinde Rasul’ün bunu nasıl anladığını açıkça belirten bir şey yoktur. Bu konuların

¹⁵³ Derveze, *Siratu’r-Rasul*: ss. 127-128

¹⁵⁴ Şûra, 51;

¹⁵⁵ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis*, c. 4, s. 484.

¹⁵⁶ Derveze, *Siratu’r-Rasul II*, s. 130.

mahiyeti, eskiden olduğu gibi şimdi de, Rasul'ün dışındaki herkes için bir sır olarak kalmıştır. Zira bu konular, varlık ve vacibu'l-vucûd sırrına bağlı bulunan nübüvvet sırrına ilişkin şeylerdir. Bunlar Kur'an'da belirgin bir şekilde ifadelerini bulduklarından her Müslüman'ın inanması zorunlu imanî meselelerdir.¹⁵⁷

Derveze'ye göre, “Buharî'nin Hz. Aişe'den, Taberî'nin Abdullah b. Zübeyr'den rivayet etmiş olduğu vahyin inişini anlatan meşhur hadisler, ayetlerden çıkarılmış hükümlerle uyumludur. Ancak bazı rivayetlerde Allah'ın Peygamber'e vahiy konusunda Kur'an'a aykırı bilgiler bulunmaktadır. Resul'e meleğin kimsenin göremediği bir adam kılığında gelmesi, Rasul'ün *vahiy* anında gösterdiği gayretin ona çok ağır gelmesi, az daha canının alacağını sanması, vahyin bazen zil sesi şeklinde gelmesi gibi bilgiler Kur'an'a aykırı şeylerdir.”¹⁵⁸

b.b Hz. Peygamber'in İctihadı ve İsmet Sıfatı

Derveze, Kur'an'da, Rasul'ün kendi içtihadı ile bazı işler yaptığını, bazı işler yapmayı karar verdiğini, daha sonra inen Kur'an ayetleriyle bu kararlarının yerinde bulunup desteklendiğini, ya da ikaz edilip kınandığını belirten pek çok ayetin bulunduğunu belirtir.

Bu ayetlerin birinci çeşidine örnek olabilecek bir uygulama Bedir olayıdır. Çünkü bu olayların bazı sahnelerini ve durumlarını açıklığa çıkaran En'fal süresinin, olaydan sonra indiğinde ittifak vardır. Müfessirlerin rivayet ettiklerine göre Rasul ashabına: “Bu Kureyş'in mallarını taşıyan kervandır. Onun önüne çıkın. Belki Allah onu size bağışlar” demiş, ancak Müslümanlar kervanı savunma amacıyla gelen Kureyş ordusuyla savaşa girip girmeme konusunda arkadaşlarıyla istişare etmiş, Ensarin ileri gelenleri onu savaşmak konusunda cesaretlendirilmiş ve böylece savaşa girilmiştir. Savaş sona erince En'fal süresi indi. Aşağıdaki ayetler bu uygulamayı desteklemektedir:

“Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni, evinden çıkardığı zaman, mu'minlerden bir grup bundan hoşlanmamıştı. Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre sürülüyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı. Allah size, iki takımdan birinin sizin olduğu va'dediyordu; siz ise kuvvetsiz olanın siz olmasını

¹⁵⁷ Derveze, *Siratu'r-Rasul, II*, s. 130.

¹⁵⁸ Derveze, *a.g.e.* ss. 135–136.

istiyor (ona galip gelmeyi diliyor)dunuz. Oysa Allah sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştiresin.” (Enfal, 5-8)

Rasul’ün Bedir esirlerini fidye karşılında serbest bırakılması ikinci çeşit uygulamalarına bir örnektir. Rasul bu uygulaması yüzünden Enfal süresinde ayetlerle ikaz edilmiştir:

“Yeryüzünde ağırlığını koyuncaya kadar, hiç bir Nebiye esirler sahibi olmak yakışmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Allah ise (sizin için) ahreti istiyor. Allah daim üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah’tan geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yeyin ve Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, bağışlayan merhamet edendir.” (Enfal, 67-69)

Rasul’ün ve mü’minlerin, müşriklerin ölülerinden akrabaları olan bazıları için istiğfarda bulunmaları da bu türden bir uygulamalarıdır. Tevbe süresinin şu ayetlerinde bu uygulamadan dolayı kınanmıştır:

“Akraba bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra müşrikler için mağfiret dilemek; ne Peygamber’in ne de mü’minlerin yapacağı bir iştir. İbrahim’in babasına dua etmesi, sadece ona yaptığı bir vaatten ötürü idi. Fakat onun, bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrahim, çok içli ve yumuşak huylu idi.” (Tevbe, 113-114)

Ayetin içeriğinden anlaşıldığına göre, Rasul ve mü’minler İbrahim’in müşrik olan babası için mağfiret dilmesini kendilerine örnek kabul etmiş ve onu taklit etmişlerdi. Ayet bu durumun gerçek yönünü göstererek, onları uyarmıştır.

Tebük Gazvesi’nde Rasul’ün, savaştan geri kalmak isteyen bazı münafıklara izin vermesini,¹⁵⁹ yol göstermesini istemek amacıyla yanına gelen köre, müşrik bir liderle konuşmasını engellediği için Rasul’ün surat asması,¹⁶⁰ Rasul’ün, müşriklerin bazı isteklerine uymayı düşünmesi ya da psikolojik baskıları olduğu ortamlarda, Allahın müşrikler hakkında indirdiği ayetlerin bir kısmını okumakta tereddüt etmesi,¹⁶¹ Rasul’ün, Allah’ın ona helal kıldığı bir şeyi kendisine haram kılması ve bir

¹⁵⁹ Tevbe süresinin 43-45 ayetlerinde bu uygulamadan dolayı kınanmışlardır.

¹⁶⁰ Abese süresinin 1-10 ayetleriyle kınanmıştır.

¹⁶¹ Hud, 12; İsra, 73-75 ayetleriyle kınanmıştır.

olay nedeniyle eşlerine karşı yemin etmesi,¹⁶² bu çeşit uygulamalarından olarak bilinmektedir.¹⁶³

Derveze, meseleye bu şekilde yaklaşmakla, bir yandan Peygamberin ismetine, öte yandan Kur'an'da kınanan yanlış içtihatlarla dokunan bir taraf olduğunu sanmamaktadır. Ona göre, Rasul'ün kınanan içtihatları, ismet sıfatına aykırı düşecek bir günah değildir. Bu içtihatlar kendisine vahyin gelmediği, onun için de gayb olan konularda Allahın ilminde en doğru olana yöneliktir. Kabul edilmesi gereken ismet ise, Rasul'ün hayatla ve insanlarla ilgili değişik konularda kendiliğinden hiçbir fiil, söz ya da içtihatla bulunmasını engellemez. Zira bu konular yanlış veya doğru olabilir. Allahın ilminde en doğru olanı, ancak Allah'ın vahyetmesiyle öğrenmek mümkündür. Rasul'ün Kur'an'da birçok kez tekrarlanan beşeri tabiatından ayrılması imkânsızdır. Fakat Rasul bir günah veya suç işlemekten, ölçüyü aşan çirkin bir iş yapmaktan, söz ve eylem olarak Kur'an'a aykırı hareket etmekten uzaktır. Kendisine vahyedilen herhangi bir şeyi gizlemekten, tahrif etmekten ya da değiştirmekten de uzaktır. Rasul bütün bu niteliklere; -Allah'ın nimet ve lütfuyla- onu Allah'ın seçimine ehliyetli kılan ahlak, düşünce, akıl ve iman olgunluğu, kendini Allaha adanması gibi özellikleri sonucu ulaşmıştır.

b.c Resul ve Müminler

Derveze, Kur'an'da müslümanların Resul'e olan saygılarını, ona uymalarını ve fedakârlıklarını öven ayetler olduğu gibi; onların Resul'e karşı tavırlarını ve yaşamalarını düzenleyen eğitici ve öğretici ayetlerin de olduğunu vurgular.

Derveze'ye göre A'raf süresinin 157. ayeti, Mekke döneminde müslümanların Resul için yaptıkları fedakârlıkları, ona yardımlarını, destek olmalarını, öğütlerine ve kendisiyle birlikte indirilen Kur'an'a uymalarını anlatan ayettir. Bu, Resul'ün ilk müslümanları etkileyen niteliklerini, onun elçiliğinin ve alametlerinin gerçek özelliklerini açıklığa kavuşturan bir tablodur.¹⁶⁴

Aynı tabloları Zümer, 17-18. ayetleri de Müslümanların, Mekke döneminde Resul'ün öğretilerine, irasatlarına, okuduğu Kur'an ayetlerine nasıl candan kulak

¹⁶² Rasul, Tahrir süresinin 1-2 ayetleriyle uyarılmıştır.

¹⁶³ A.g. e. s. 114

¹⁶⁴ Derveze, Sirtu'r Rasul, I. s. 117

verdiklerini, sonra elçiliğin aydınlatıcılığından ve gerçek niteliklerinden etkilenişlerini, bu etkinin sonucu en iyi, en doğru, en erdemli olanı aramakta ve ona uymakta ne denli arzu ve istek sahibi olduklarını göstermektedir.

Derveze, Hücûrat, 1-5. ayetlerinin birinci ayetiyle ilgili birden fazla rivayetin olduğunu zikreder. Onlardan birine göre: “Ebu Bekir ve Ömer (r), Resul’ün huzurunda, her ikisine de görüşlerini sormadığı halde, bir konuda ihtilaf etmişlerdi.”. Diğer başka rivayete göre: “Bazı müslümanlar, Kurban bayramında Peygamber (s) kurbanını kesmeden önce kurbanlarını kesmişlerdi.” İkinci ayetin iniş sebebi konusunda da şunlar kaydedilmiştir: “Bu ayet yüksek sesle konuşan bir Müslüman hakkında inmiştir. Konuştuğu zaman sesini öyle yükseltti ki, sesi Peygamberin (s) sesini bastı .” Son iki ayetle ilgili ise şu rivayet kaydedilmektedir: “Bedevi bir elçi grubu Peygamberle görüşmek amacıyla Medine’ye geldiğinde onu mescitte göremeyince odalarının arkasından yüksek sesle ona bağırırmaya başlamışlardı”.¹⁶⁵

Derveze’ye göre, bu rivayetlerin tartışmaya açık yanları olsa bile bu ayetlerin, müslümanların, Allahın uyarmalarına ve cezalandırmalarına neden olan bir takım bir takım davranışları yapmaları üzerine indiklerinde şüphe yoktur. Aynı zamanda bu ayetler, Resul’le ilişkileri bakımından müslümanların değişik niteliklere ve davranışlara sahip insanlardan oluştuğunu göstermektedir. Onlardan bazıları onun meclisine ve onun onunla konuşmaya pek önem vermez, gereksiz davranışlarda bulunurlardı. Bunların yanısıra öyleleri da vardı ki, onun Allah’ın Resulü oluşunu ve bunun anlamını çok iyi kavramış ve ona karşı nerede, nasıl davranılacağını biliyor ve buna göre davranıyorlardı.¹⁶⁶

İşte bu tür ayetler inerek müslümanların tavırlarını düzeltmiş, onları eğitmiş, Resul’ün konumunun gerçek yerini belirlemiş, bu gerçek yere uygun davrananları övmüştür.

b.d Resul’e İtaat

Derveze’ye göre, Kur’an’ın pek çok ayetinde Resul’e itaat’in gerekliliğini ifade edilmekte, ona itaat teşvik edilmekte, bu itaat’in Allah’a ve Resulü’ne inanmanın bir gereği olduğu, Allahın emirlerini öğrenmeye bir vesile olduğu

¹⁶⁵ A. g. e. s 118

¹⁶⁶ A. g. e. s. 119

vurgulanmaktadır. Yanısıra bu durumu doğru bir şekilde tanımlayıp, kavramaktan uzak olanlar eleştirilmektedir.¹⁶⁷

Derveze'ye göre bu ayetler, müslümanların itaat ve bağlılık konusunda tereddüt ve gevşeklik gösterdiklerini ifade ediyorlar. Yine ayetler bunların münafıklardan olmadığını da göstermektedir. Ayrıca ayetler, Allah'ın Resulü'ne itaat edip onun emirlerine zor zamanlarda da, normal şartlarda da bağlılık gösteren kimseleri öven tabloları sunmaktadır. Derveze, buradaki ayetlerin tümünün Medenî olduğuna da dikkat çekmektedir.¹⁶⁸

Resul'e karşı hoş olmayan davranışlardan söz eden ayetlerin olduğu belirtilmektedir. Mekkî sürelerde yer alan ve benzeri davranışları, işleyen ayetler çok azdır. Bunlarda, daha çok, müslümanların ona ittibada, yardımda ve destek olmada gösterdikleri çabalar işlenmektedir. Aynı şekilde değişik üsluplarla Resul'e itaat, ona kulak verme ve davetine uma görevinin yerine getirilmesi için teşvikte bulunan ayetler Medeni'dir.¹⁶⁹

Derveze'ye göre Mekke dönemi, az ve zayıf topluluğun, güçlü ve azgın bir çoğunluğa karşı mücadele dönemi idi. Bu da azınlıktaki grubun birbirine kenetlenmesini ve çaba göstermesini gerektirir. Ayrıca bu dönemdeki kişiler, büyük bir istekle, tam anlamıyla kendilerini vererek ve her türlü özel itibardan vazgeçerek inandılar. Güçlü ve zorba çoğunluğun işkencelerinden kaçınmak için hiç çaba göstermediler. Derveze onlar hakkında haklı olarak şöyle demektedir: "Bu dönemde iman edenlerin büyük çoğunluğu kişilik ve ahlak olarak güçlü kimselerdi. Onlar İslam'da değişik bir tad, bir kurtuluş, bir gönül ve iç huzuru bulmuşlardı. Allah da basiretlerini açmış, böylece onlar risaletin aydınlığını, gerçek niteliklerini müşahade etmişler ve bununla kalpleri dolmuştu. Onun için orada Peygamber'e karşı farklı tavırlara girmek söz konusu olmadı. Özellikle ona karşı tatsız ve nahoş hareketlerde bulunabilecek bir atmosfer yoktu. Öte yandan Medine döneminde İslam'ın yayılış alanı genişledi. Çeşitli sınıflar ve gruplar İslam'a girdi. Ahlakları, İslam'a giriş nedenleri ve pozisyonları birbirinden farklı olan pek çok yerleşik ve bedevi gruplar ona katıldı. Bunun yanında kendilerini Müslüman gösterenler arasında münafıklar,

¹⁶⁷ Al-i İmran, 31- 32; 132; Nisa,13-14; 64-65; 69; 80-81; Enfal, 20-21; 24; 27-28; Tevbe, 71; 117. ayetlerinde bu durum görülmektedir.

¹⁶⁸ Derveze, Siretu'r Rasul, s. 123-124

¹⁶⁹ A. g. e. s. 125

çirkin emeller peşinde koşanlar, fırsat kollayanlar, ajanlar ve fitneyi körüklemek isteyenler de vardı. Ayrıca bu dönem, bir ölçüde, istikrar ve huzur dönemi idi. Peygamber'in başkan, komutan, hâkim, malı taksim edici, v.s. görev yaptığı devletin kuruluş dönemi idi. Ekonomik ve sosyal ilişkilerin yoğunlaştığı; ticaret, mal kazanma hırsı, tecrübesizlik, aşırı istek, özel uğraşlar, rekabet gibi pek durumun söz konusu olabileceği bir dönemdi. Doğal olarak bütün bunlar sonucunda insanların gerçek kişilik yapıları ortaya çıkacaktı. Bu durumda olumsuz bazı davranışların görülmesi de normaldir.”¹⁷⁰

b.e Hz. Muhammed'in Mucizelerine İlişkin Görüşü

Mucize: Lügate aciz bırakan, yapılması, meydana getirilmesi insan gücünün üstünde olan şey demektir. Terim olarak mucize: Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin, iddiasını te'yyid ve tasdik için Allah'ın onun elinde gösterdiği alışılmış tabiat kanunları ve normal olaylar üstü, harikulâde bir hadisedir. Keza mucize peygamberler tarafından Allah'ın izniyle peygamber olduklarını ispat etmek için, insanlarda bulunmayacak şekilde, gösterilen olağanüstü olaylardır.¹⁷¹

Hepimize malum olan günümüzde Hz. Peygamberin siretiyle ilgili en çok tartışılan konulardan birisi de ona verilmiş mucizeleridir. Bu konuya siyer ve tarih kaynaklarında doğru hadis eserlerinde ve tefsirlerde her zaman yer verilmiştir. Derveze de çalıştığımız eserinde Kur'an'ı temel kaynak olarak bu konuyu işlemiştir. Üzerinde detaylı bir şekilde durarak kendisine ait görüşlerini net bir şekilde belirtmiştir.

Derveze'ye göre müşrik Arap liderler ve ileri gelenler Mekke döneminin başından beri Resul'e düşmanlık beslemiş, ona karşı şiddetli tartışmalara ve mücadelelere girmişlerdir. Dönem boyunca Resul'ün davetinin tümüne karşı çıkmış, ona başkaldırmışlardır. Onlar, Resul'ün bir insan olarak ve tüm insani nitelik ve eksiklikleri taşıyan biri olarak ve onun hiçbir üstün niteliğe sahip olmayışına yadırgamışlardır. Ayrıca tartışmalarda ve savaşmada onlara türlü örneklerin getirilip anlatılması, onların bilgisizlikle suçlanmaları, Kuran'a karşı acizliğe düşüp bir şey yapamamaları kızgınlıkları arttırıyordu. Resul'ün getirdiklerinin “öncekilerden

¹⁷⁰ A. g. e. s. 125-126

¹⁷¹

nakledilip gelen, O'na öğretilip yazdırılan ve gece gündüz kendisine okunan şeyler veya karmakarışık rüyalar” olduğunu söylemişlerdir.¹⁷²

Doğal olarak da Kur'an, onların bu hallerine seyirci kalmadı. İlk savlarıyla birlikte onları eleştirdi ve reddetti. Bunlar nüzul dönemi boyunca sürdü. Onların bütün savlarını geçersiz kıldı; onları yalancılıkla bilgisizlik ve beyinsizlikle suçladı. Onları sürekli uyardı ve onları değişik üsluplarla tehdit etti. Bunların tümü, Mekki sürelerde çok yerde dile getirildi.¹⁷³

Ona göre, Kur'an'ın önceki rasullerin de Hz. Muhammed gibi bir insan olduğunu, farklı hiçbir niteliklerinin olmadığını ve Rasul'ün davetinin, elçiliğinin ve insan oluşunun yeni bir şey olmadığını belirtmesi bu eleştiri ve reddiyelerden biridir. Furkan, 20; Yusuf 109; Ahkaf, 9; Enbiya, 7-8 ayetlerde muarızlara verilmiş cevaplar bulunmaktadır.¹⁷⁴

Kur'an'ın bu meydan okuyuşu karşısında liderler, Rasul'den önce, davetinin doruluğunu göstermesi için mucizeler, işaretler ve apaçık deliller getirmesini istemeye başladılar. Sonra bu isteklerini daha önceki peygamberlerin işaretler ve mucizeler getirmesinin süregelen bir yasa olduğunu söyleyerek desteklemeye çalıştılar. Bu yasaya göre, O'nun da mucizeler getirmesi gerekiyordu.¹⁷⁵ Gelecek ayetlerde bu konu işlenmektedir.

Kâfirler şöyle dediler: “Sen, bizim için yerden suyu kesilmeyen bir kaynak fişkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veyahut hurmalıklardan ve üzümlüklerden senin bir bahçen olsun da ortasından şarıl şarıl ırmaklar akıtmalısın. Yahut söyleyip zannettiğin gibi, göğü başımıza parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri söylediğine şahit getiresin. Yahut altından bir evin olsun, ya da göğe çıkmalısın. Ona çıktığına da asla inanmayız. Ta ki bize, okuyacağımız bir kitap indiresin. De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Nihayet ben de, peygamber olan bir insandan başka bir şey değilim.” (İsra 90-93)

Yine onlar dediler ki; "Bu ne biçim Peygamberdir ki, bizim gibi yemek yiyor ve çarşıda-pazarda geziyor? Ona, kendisi ile birlikte uyarma görevi yürüten bir melek indirilseydi ya. " "Ya da kendisine bir hazine verilseydi veya ürünleri ile

¹⁷² Derveze; Siretu'r Resul I s.258

¹⁷³ A.g.e. s. 258

¹⁷⁴ A.g.e s. 259

¹⁷⁵ Tefsir Ena'm

beslenebileceği bir bahçesi olsaydı. " Bu zalimler, müminlere "Sizler, büyülenmiş, akli dengesi bozuk bir adamın peşinden gidiyorsunuz" dediler. (Furkan, 7-8)

Derveze'ye göre, inkârcıların mucize isteği çok tekrar edilmiştir. Öyle ki Kur'an'da Mekki sûrelerin tam yirmi beş yerinde açık olarak mesele hikâye edilmiştir. Onların kapalı meydan okuyuşları, azabın gelmesine karşı çıkışlarını, onu çabuklaştırmayı istemelerini, vaadin ne zaman gerçekleşeceğine dair sorularını hikâye eden ayetler hariç.¹⁷⁶

Kur'an'ın Mekki surelerinin, tüm bu karşı çıkışlara cevabı geçersizleştirici ve susturucuydu. Çünkü Kur'an'ın bizzat kendisi ya da O'nun diğer semavi kitaplarının muhtevasının tümünü kapsamaması, O'nun Allah'ın vahyi olduğunu gösteren sağlıklı ve yeterli bir delildir. Böylece inkarcıların mucize isteklerine olumsuz cevap veriliyor ve onların istekleri geri çevriliyordu. Taha, 133; Şuara, 197; Ankebut 50-51, 53-54; Mülk, 25-26 ayetlerinde bunları görmekteyiz.

Derveze'ye göre bu ayetler sürekli bu isteklerini reddetmiş ve onlara olumsuz cevapları vermiştir. Ve Müslümanlara bilmedikleri şu gerçeği göstermiştir: "Allah kâfirlerin inat ve büyüklük taslama niyetlerini bilmektedir. Onlara mucizelerin en büyüğünü indirse de yine onlar inanmayacaklardır; ancak Allahın hidayeti diledikleri hariç, çünkü iman, mucizeler üzerine oturmaz. Aksine o, iyi niyet, doğruya meyil ve Allahın kişinin gönlünü ona açmasına bağlıdır."¹⁷⁷

1. *Onlara gökten bir kapı açsak da oraya çıkacak olsalardı: "Herhalde gözlerimiz döndürüldü, biz büyülenmiş bir topluluğuz" derlerdi. (Hicr,14-15)*

2. *Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir Kitap indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine inkâr edenler, "Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir derlerdi. (En'am, 7)*

Bunlar, bu olguyu destekleyen ayetlerdir. Bu ayetlerde de, kafirlerdeki büyüklenme ve inat niyeti belirtilmekte ve bu olumsuz cevaplamanın bu yüzden takınıldığı desteklenmektedir.

Derveze'ye göre, Mucize isteklerinin cevapsız kalışı aynı zamanda, Rasul'e ve davetine karşı olanların engellemelere, etkisiz bırakmalara, çirkin propagandalara ve tuzaklara başvurmalarında önemli bir dayanak olmuştur. Hatta bunun yanında, ölçülü

¹⁷⁶ A.g.e s. 260

¹⁷⁷ A. g. e., a. y.

kesimin önce inkârlarına yapışmalarında, sonra da inatçıların safında yer almalarında etkili bir rol oynadığı da ihtimal dâhilindedir.

Bu durum ve görünümler konusunda anılması ve dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, Kur'an'ın bir mucize olarak, yeterli oluş, delilinin, bizzat Kur'an'la ilgili başka karşı çıkışlara neden olduğudur. Kâfirlerden hikâyeye edildiğine göre onlar; başka bir Kur'an getirmesini, ya da onu değiştirmesini yahut da Kur'an'ı birden indirmesini istemişlerdi. Sonra da onu, eski ulusların masalları, efsaneleri, beşer sözü olmakla ve uydurma olmakla nitelemeye kalkışmışlardır. Kendileri de dilerse onun gibisini söyleyebileceklerini ileri sürerek ortaya çıkmışlardır. Aşağıdaki ayetler bununla ilgilidir

1. *"Ayetlerimiz onlara okunduğu zaman: "işittik" dediler, "istese, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir!" {Enfal, 31.}*
2. *Onlara açık açık ayetlerimiz okunduğunda, bize kavuşmayı ummayanlar: "Bundan başka bir Kur'an getir ya da bunu değiştir" dediler. De ki: Onu kendi tarafından değiştirmek, benim için imkânsızdır. Ben yalnızca bana vahyolunana uyarım. Eğer ben Rabbime isyan edersem, büyük günün azabından korkarım." (Yunus, 15.)¹⁷⁸*

Onların bu nitelemelerine ve iddialarına karşı Kur'an'ın meydan okuyuşu; Allah katından bir kitap getirmeleri, ya da onun gibi on süre, yahut onun gibi bir tek süre, veya onun gibi bir söz getirmelerini istemek şeklinde olmuştur.¹⁷⁹ Sonra Kur'an bu işi tek tek ve gruplar halinde olsalar da beceremeyeceklerini belirtmekle sözlerini çürütmüştür.¹⁸⁰

Böylece kâfirler, sürekli, meydan okuyuşlarını tekrar ediyor, Kur'an da onlara karşı meydan okuyuşunu tekrar ediyordu. Bu iş öyle ileri götürüldü ki, her ne zaman onlar, Kur'an'ı bu asılsız niteliklerden biriyle vasıflandırdılarsa, Kur'an da onlara karşı daha güçlü, daha çürütücü, daha etkili bir şekilde cevap vermiştir. Böylece üstünlüğünü ortaya koymuş, Rasul'e ve Müslümanlara güven telkin etmiştir. Onların bu isteklere

¹⁷⁸ Benzer ayetler için bkz. Furkan, 4-5; 38

¹⁷⁹ Bkz. Yunus, 38; Hud, 13; Kasas, 49

¹⁸⁰ Bkz. Bakara, 23-24; Hud, 14; İsrâ, 88; Kasas 50

cevap vermektten aciz olduğunu ilan etmiş ve savlarında, meydan okuyuşlarında yalancı olduklarını gözler önüne sermiştir.¹⁸¹

Derveze, bütün bunlarla ve Kur'an'ın kâfirlere karşılık verişindeki gücüyle birlikte, inanılması gereken doğru görüşün; Kur'an'ın mucizesinin özü ve içeriğiyle bir mucize olduğuna; onun bir meydan okuyuş mucizesi olmadığına inanmaktadır. Yani Kur'an, kafirlerin meydan okuyuşlarına meydan okumak için Rasul'e inmiş değildir. Ayrıca o, buradan hareketle Allah'ın hikmetinin bir gereği olarak Hz. Peygamber'in elçiliğinin temelini olağan üstü şeyler üzerine kurulmadığını savunmaktadır.¹⁸²

Derveze'ye göre, Hz. Peygamberin yeni bir üslupla gelen çağrısı; gözleri ve dikkatleri evrene çevirtme, orada bulunan apaçık işaretlere yöneltme metodudur. Buradan hareketle Allahın varlığını, sınırsız gücünü, birliğini, boyun eğmenin, ibadet etmenin ve yönelişin O'na olduğunu, bu yalın ve arı duru temelle çelişen şirkin, putperestliğin ve her türlü inancın ve geleneklerin yanlış olduğunu temellendirme, delillendirme, iyilikleri, faziletleri teşvik eden, çirkinliklerden nefret etmeyi telkin eden birer üslupla akla ve kalbe hitap etme, Allah'ın başka bir hayatı da yaratabileceğinin ispatı, oradaki hak ve adalet düşüncesinin pekiştirilmesi, Allah'ın varlığını kabul etme ve yalnız O'na kulluk edileceği, kemal sıfatlarının tamamı ile muttasıf olduğu, faziletlere bağlılık çirkinliklerden uzaklaşma esasi üzerine bina edilen bir çağrı bizzat evrende ve onun içindeki olaylarla, varlıklarla doğrudan ilişkisi bulunmayan olağan üstü mucizelerden tamamen uzaktır. Bu çağrının doğruluk ve gerçekliğini anlamada bu olağan üstülüklerin hiçbir yeri yoktur.¹⁸³

İşte Derveze, Hz. Muhammed'in elçiliğinin özelliği böylece ortaya çıkmakta ve onu sonsuzluğa ve evrenselliğe ulaştırmaktadır. Daha önceki peygamberlerin mucizeleri, olağanüstü eylemleri meydana gelip sona eren zaman ve ortamla sınırlı hadiselerdir. Yalnız Kur'an çağrısının bu üslubu, daha önceleri bu peygamberlerin bazılarına inen kitapların üslubu ile tamamen aynıdır. Bu, her zaman her yerde delilleriyle, işaretleriyle, canlılığı nüfuzu, edebiliği, akıl ve mantığa hitap edişi ve yüceliğiyle sonsuz, canlı ve güçlü bir üsluptur. Onun içindir ki Kur'an, risaletin en büyük ve ölümsüz mucizesidir. Bunların tümü nesnel gerçekliklerdir.

¹⁸¹ Siretu'r Rasul, s. 265

¹⁸² A.g.e. s. 268

¹⁸³ A. g. e., s. 269

Bu nedenle Derveze, Rasul'ün kâfirlerin meydan okuyuşlarına cevap olarak hiç bir mucize getirmediğini kastetmektedir. Ona göre, bu durumun temel esprisi olan bu anlam; Rasul'ün mucizesi konusunda sahih bir anlayışa götürür. Çünkü Allah, meydan okuyanların, ancak inatları ve büyüklük taslamaları nedeniyle meydan okuduklarını, onlara en güçlü ve en büyük mucizeler gönderse de asla iman etmeyeceklerini biliyordu.¹⁸⁴

b.e.a Şakkı Sadr

“Biz, göğsünü senin için açıp genişletmedik mi?”¹⁸⁵

Bu ayetle ilgili klasik tefsir yazarlarının iki farklı görüşü belirttiklerini görmekteyiz. Birinci görüş: “Ey Muhammed biz senin kalbini hidayete, Allaha imana ve hakkı öğrenmeye açmadık mı?” İkinci görüş de: “Ey Muhammed, biz senin göğsünü yararak kalbini yıkamadık mı? şeklindedir.

Derveze ise bu iki görüşün birincisinin doğru olduğunu savunmaktadır. Yani ona göre, göğsün açılmasıyla kastedilen, Peygamber'e Allah'ın bahşettiği hidâyet ve kesin bilgidir. Yükün hafifletilmesi, O'nun iç dünyasındaki şaşkınlığından kurtarılması, şerefının yüceltilmesi ise O'nun büyük nübüvvet vazifesi için seçilmesi anlamına gelmektedir.¹⁸⁶

Zorlukla beraber kolaylık olacağı hakkında iki kez vurgu yapılması Peygamber'in şiddetli bir engelleme ve zorlukla karşılaşacağına, ancak neticede onun işinin kolaylaştırılacağına ve başarılı olacağına dair bir müjde ve yatıştırma vardır. Buna benzer bir müjde de, Allah'ın razı olacağı ve böyle olmasının daha hayırlı olacağını vadetmesi tarzında daha önceki surede yer almıştır.

Şüphe yok ki bu t êkid, günlük işinden boş kaldığı ve meşgul olmadığı anlarda (Allah'a) yönelmenin emredilmesinin, Peygamber'in nefsinin sükûnet bulması ve ruh kuvveti hissetmesinde etkisi vardır. Bu durum O'nun zorluklara karşı koyması, engellemelere aldırış etmemesi, insanları davet etmek görevinde yoğunlaşıp kendini buna adanması, zafer verilene, zorluk kolaylığa dönünceye ve Allah'ın sözü en yüce oluncaya dek sabır ve sebat göstermesine çok büyük katkısı olmuştur.

¹⁸⁴ A.g.e. s. 270

¹⁸⁵ (1) أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

¹⁸⁶ Derveze, et-Tefsiru-l Hadis, s. 168.

Hiç kuşkusuz burada süreklilik arzedecek şekilde Allah'a ve genellikle de hayra davet eden her mesaj sahibinin, amacına ulaşana dek, ruhi kuvvet, iç huzuru, gönül rahatlığı ve bu yolda fedakarlık, zorluklarla mücadele ve yükleri omuzlamak durumunda olacağı, kalbi imanla ve Allah'ın azametiyle dolduğu, sadece ona yönelip onun dışındaki varlıkları küçümsediği zaman zorluklardan sonra kolaylığın geleceği vurgulanmıştır.¹⁸⁷

b.e.b İsrâ ve Miraç Olayları

“Eksiklikten uzaktır O (Allah) ki geceleyin kulunu Mescid-i Haram’dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa’ya yürüttü. O’na ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (böyle yaptık), Gerçekten O, işiten, görendir.” (İsra, 1)

Derveze’ye göre, bu ayetin işaret ettiği Rasul’ün isra’sı, herhangi bir meydan okuyuşa cevap olarak meydana gelmemiştir. Yalnız Rasul’e özgü bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah miraç vasıtasıyla Peygamber’e ayetlerini göstermek istemiştir ve ondan başkası ne onu idrak edebilmiş, ne fark edebilmiş ne de görebilmiştir. Buna bağlı olarak bu olayın mucize kavramının kapsamına girmediğini, Necm Suresi ayetlerinin kapsamının incelediğinde de aynı sonuca varıldığını söylemektedir. Bazı müfessirlerin, Rasul’ün Miracı haberini mucize kapsamında değerlendirmeleri anlamsızdır.¹⁸⁸

Derveze’ye göre: Müfessirlerin çoğunluğu¹⁸⁹ bu ayetlerin Peygamber’in sema’ya yükselişi (miraç) olayına işaret ettiğini ifade etmişlerdir. Bu ayetlerle ilgili olarak çelişkili pek çok rivayete yer vermişlerdir. Bu rivayetlerden bir kısmı, miracın rüyada olduğunu ve Peygamber’in vücudunun bulunduğu yerden ayrılmadığını, bazıları ise bu olayın ruhani bir görüş olduğunu ifade etmektedir. Bazıları ise olayın gerçekten vücut ile ve uyanıklık halinde meydana geldiğini anlatmaktadır. İkinci olarak, rivayetlerin çoğu, Miraç ve İsra olaylarını birbirine yaklaştırmakta ve her iki olayı da aynı zaman dilimine koymakta, her iki olayda meydana gelen sahneleri bir zincir içerisinde anlatmaktadır.

¹⁸⁷ A.g.e. s. 168

¹⁸⁸ Derveze, “Siratu’l-Rasul” I s. 270-71

¹⁸⁹ Necm ve İsra sûrelerinin tefsirleri hakkında bkz. Taberi, İbn Kesir. Nisaburi Begavi. Tabresi, Hazin. İbn Kesir belki de bu rivayet, söz ve hadisleri en fazla cemedendir.

Peygamber'in, İsrâ olayında Mescid-i Aksa'ya ulaşmasından sonra, semaya yükseltildiği zikredilmiştir. Bununla birlikte İsrâ olayına, Necm sûresinden uzun bir zaman sonra nazil olan İsrâ suresinde işaret edilmiştir. İsrâ suresinde sadece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya yürüyüş (İsrâ) zikredilmiştir. Nitekim İsrâ ayetinin metninde de bu görülmektedir:

“Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O Allah eksiklikten uzaktır.” (İsrâ 1)

Başka rivayetlere göre, her iki olay hicretten beş veya bir yıl önce meydana gelmiştir. Bu zaman ise her iki surenin de iniş tarihleri ile uyuşmamaktadır.¹⁹⁰

Derveze, İsrâ ve Miraç olaylarının anlatıldığı rivayetlerde tuhaf bazı açıklamaların yer alığını da belirtmektedir. Bunlar:

- Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa yolculuğu esnasında Peygambere seslenen yaşlı bir kadın, - Allah'ın bütün Peygamberleri Mescid-i Aksa'da toplaması
- Ve Peygamberin göğe merdiven dayaması ve gök kapılarının birbiri arkasından açılması gibi gök hakkında doğru olmayan açıklamalar, Allah'ın peygamberlerden bir gurup ile göklerde buluşması,
- Arş, Levh, Kalem, Sidretül Münteha, gibi lafızların maddi şekillerde anlatımı,
- Peygamber'in Rabbini ve melekleri gerçek şekilleriyle görmesi, cennet, cehennem, cehennem ehlinin azabının, cennet ehlinin ödüllendirilmesinin de gösterilmesi.
- Beş vakit namazın farz olma şekli, Musa'nın uyarısı ile namazın hafifletilmesi için, Peygamber'in bir kaç kez Allah huzuruna inip çıkması; bunun sonucu olarak da aslında 50 vakit olan namazın 5 vakte indirilmesi,
- Peygamber'in karnının yarılması ve kalbinin çıkartılıp yıkanması, vs.¹⁹¹

Derveze, bu anlattıkları içerisinde İsrâ ve Mirac hadisesini, iki olay hakkında rivayetlerin anlattığı ayrıntıları tamamen reddettiğini söylememektedir. Ona göre, bunları Allah'ın kudreti ve Peygamber ile ilişkisi çerçevesinde kabul edebilecek girdiği gaybi hususlar olarak değerlendirilmelidir. Bunları sıradan akıl ile idrak ve maddi bakış açısıyla mukayese etmek imkânsızdır. Kur'an nassı ve Rasulullah'ın söylediği sabit olan haberler, herhangi bir ilaveye ve tahmine gitmeden, nassın durduğu sınırdaki durulması gerekli imanî gerçeklerdir, Bununla birlikte Derveze Miraç konusuyla ilgili hâlin uykuda ve rüya halinde olduğunu belirtir.

¹⁹⁰ Derveze, et-Tafsiru-l Hadis, c. I. 23/218-22

¹⁹¹ A.g. e. c. I. 23/218-22

b.e.c Ayın Yarılması

Bu gerçekten bir araştırma ve inceleme konusudur. Müfessirler de bu konu üzerinde detaylı durmuşlardır. Geçmiş zaman sigası ile zikredilen ayın yarılmasına ilişkin konuda iki farklı görüş beyan edilmiştir: İlki, kâfirlerin meydan okumalarına karşı Peygamber'in eliyle Allah'ın gerçekleştirdiği mucizesidir. İkincisi ise, Kıyamet alametlerinden bir alamet, eserlerinden bir eser olarak ayın yarılmasının gerçekleşeceğini pekiştirmektir.

“(Kıyamet) saati yaklaştı, ay yarıldı. Bir mucize görseler hemen yüz çevirirler ve süregelen bir büyüdür” derler. Yalanladılar, nefislerinin arzu ve heveslerine uydular. Hâlbuki her iş, yerini bulacaktır. Ant olsun, onlara, (batıda kalmalarını) önleyecek haberler geldi. Bunlar üstün bir hikmettir! Fakat uyanlar fayda vermiyor.”¹⁹² (Kamer, 1-5)

Derveze'ye göre bu sure erken inen surelerdendir. İkincisi, ondan önce inen hiçbir surede kâfirlerin meydan okuyuşlarından ve bir mucize istediklerinden söz edilmemiştir. Derveze, Bazı müfessirlerin “Kıyamet yaklaştı, Ay yarıldı” ifadesini şu şekilde yorumladığını belirtir:¹⁹³ “Kıyamet yaklaşmıştır ve Ay yarılacaktır.” Nitekim: “Allah'ın emri geldi”, “İnsanların hesabı yaklaştı” ayetlerinde de üzerinde ittifak edilen mana; Allah'ın emri gelecektir, insanların hesap zamanı yaklaşmıştır; bunda kuşku yoktur, şeklindedir. Bir de müfessirler bu ayetlerin de -pek çok ayette zikredildiği gibi-, kıyametin kopması sırasında evrende egemen olan yasaların değişeceğini haber verdiklerini çıkarmışlardır. Bu tür ayetlere başka örnekler verecek olursa:¹⁹⁴

“Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar kararıp döküldüğü zaman, Dağlar yürütüldüğü zaman...” (Tekvir,1-3.)

“Ama göz kamaştığı, Ay tutulduğu, Güneş ve Ay bir araya toplandığı zaman! (Evet) 0 gün insan: "Kaçak yer neresi?" der...” (Kıyamet, 7-10.)

¹⁹² اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْتَقَى الْقَمَرُ (1) وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ (2) وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ (3) وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُرْدَجَرٌ (4) حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النَّذْرُ (5)

¹⁹³ Kelimelerin anlamları için bkz. Taberi, Tabresi. Hâzin, Nesefi, Ibn Kesir ve Beğavi Tefsirleri.

¹⁹⁴ Bkz. Derveze, et-Tefisul Hadis, II c. 2/20-22

Derveze'ye göre bazı müfessirler, Mekke'de Ayın bilfiil yarıldığını ifade eden ve bazı ihtilafları da içlerinde barındıran bu konudaki rivayetleri kullanmışlardır¹⁹⁵

Ayrıca Derveze'ye göre, Kamer suresinden sonra inen Mekki Sürelerde ve bölümlerinde şakku'l-kamer meselesine ikinci bir defa işaret edilmemiştir. Hâlbuki bu surelerden sonra inen Mekki Süreler, Kamer süresinden önce inen Mekki sürelerden daha fazladır. Üstelik Kur'an, kâfirlerin meydan okuyuşlarını, mucize getirme isteklerini defalarca ve tekrar tekrar hikâye etmiştir. Bunun yanı sıra, müfessirlerin çoğuna göre, Isra olayın etkisine, aynı sürenin başka bir ayetinde, ikinci defa işaret edilmiştir. O da şu ayettir:

"... Sana gösterdiğimiz rüyayı, insanları(n imanının) sınama (aracı) yaptık.."
İsra, 60)

Derveze, bunca önemine rağmen olayın sessizce geçiştirilmesi, özellikle kâfirlerin sürekli tekrarlanan meydan okuyuşları karşısında tavrın takınılmış olması, ayetlerle ilgili rivayetlere dayanmayan ve Kur'an'ı ifadeyi hemen anlaşılacağı şekilde yorumlayarak, onu kıyametin alametleri olarak anlayan müfessirlerin bu yaklaşımlarının doğruluğuna işaret olarak algılamaktadır.¹⁹⁶

Derveze'ye göre, Kur'an'ın, kâfirlerin sıkça meydan okuyuşlarına rağmen, bu konuda karşılık vermeyişi, Kur'an cevaplarının sade olumsuzlamadan ibaret olması, bu rivayetlerin sağlıklı olduğunu söylemeyi imkânsızlaştırmaktadır. Bununla beraber, söz konusu rivayetler ne mütevatirdir ne de sağlam ve güvenilir bir özelliğe sahiptir. Onların büyük çoğunluğu sahih olmayan sağlıklı rivayetlerdir ve aralarında ayrılıklar ve çelişkiler vardır.

¹⁹⁵ a- Buhari ve Muslim'de belirttiğine göre Mekke halkı Rasul'den bir mucize göstermesini istemişlerdi. O da iki kere ayın yarılmasını göstermişti. Tirmizi bu hadisi; "kıyamet yaklaştı. Bu sürekli bir sihirdir." Ayetleri bu sırada indi ilavesiyle nakleder.

b- Buhari ve Müslim'den Mesud'un şöyle dediği kaydedilir: "Rasul devrinde ay ikiye ayrıldı. Bir parçası dağın üstünde, bir parçası da dağın aşağısındaydı. Rasulallah bize "Şahit olun" dedi

c- Buhari ve Müslim'de İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Rasulallah zamanında ay yarılmıştır.

d- Müslim'de İbn Ömer'den gelen hadiste deniyor ki: "Rasulallah zamanında ay iki parçaya ayrıldı. Dağ bir parçasını örttü. Bir parçası hala dağların üstündeydi. "Rasulallah Allah aşkına şahit olun" dedi.

e- Tirmizi'de Cubeyr b. Muti'den gelen hadiste: Rasulallah (s) zamanında ay yarıldı (iki parça oldu). Kureyş: "Muhammed gözlerimizi boyadı! Bizim gözlerimizi boyasa da tüm insanların gözlerini boyalamaz ya! Dedi. Buna bir başkası şunu da ilave eder: Kervanları, gezginleri karşılayıp onlara soruyorlardı. Onlar da ayın yarıldığını haber verince onları da yalanlıyorlardı.

¹⁹⁶ A.g.e. s. 273

Derveze, bu yaklaşımının mucizeyi inkâr; Allah'ın olağanüstü olayları seçilmiş Rasul'ünün aracılığıyla gerçekleştirmesinin imkânsızlığı şeklinde olmadığını belirterek bunları söylemektedir: “Bu, olumsuzlama ve reddetme tavrının pekiştirilmesi ve bizzat Kur'an ayetlerinin temsil ettiği Kur'an mucizesi ile karşılık verme olayıdır. Ayrıca Rasul'e Rabbani yardımların gerçekleştiğinde kuşku yoktur. Ancak bu Rabbani yardımların meydan okuyuş mucizeleri olarak isimlendirilmesi doğru değildir. Bunun yanında Allah'ın Öncekilerine Rabbani mucizeler verdiği Kur'an'ın apaçık ayetlerinde haber verdiği bir olgudur. Bunlara inanmak, Kur'an'a ve Rasul'ün risaletine inanmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Şuna da kesin ve yakın olarak inanınız ki; o Allahın kudreti ile gerçekleşir. Allah yarattıkların yoktan var eden ve büyük evrende her şeyin dizgisini elinde bulunduran yüce zattır. Ancak, Hz. Muhammed'e önceki elçilere verilenler gibi bir mucize verilmediğini bildiren O'dur. Sonra, Rasul'ün mucizeleriyle ilgili haberleri kapsayan rivayetlerin çoğu kendileriyle çıkarım yapılamayacak kusurlar taşıyan ve bu konuda dikkatli olmayı gerektiren sağlıksız rivayetlerdir. Bazı yazarların bunlarla ilgili görüşleri, gereksiz ve ardından hiç bir yarar getirmeyen zorlamaları kapsamaktadır.”¹⁹⁷

3. İbadetler

a. Namaz ve Namazla İlgili Konular

Derveze, cuma namazı, savaşta namaz, temizlik (abdest) ve kible konularının dışında Medeni ayetlerin namazla ilgili bir yasamada bulunmadığını belirtir. Çünkü Derveze'ye göre, namaz, Kur'an'ın ilk ayetlerini oluşturan Alak Suresi'nin beş ayetinden sonra gelen ayetlerden de anlaşıldığı gibi risaletin ilk zamanlarından beri vardır:

“Gördün mü şu men edeni, namaz kılarken bir kulu?” (Alak,9-10).

Ayetin açıkladığına göre, zalim bir kişi Rasulullah'ı risaletle görevlendirildiği günden beri kılmaya başladığı namazından alıkoymak istemiştir. O gün bu gündür namaz sürekli bir realite olarak devam etmiştir. Namaz, aynı kapsamda iniş

¹⁹⁷ A.g.e. s. 275

sirasına göre erken zamanlarda inen Mekki bir dizi ayette de söz konusu edilmiştir.¹⁹⁸

Medine’de inen ilk Kur’an ayetlerinde ve ilk ayetlerden olan Bakara Suresi’nin girişinde namaz ikame eden müslümanlar övülmektedir. Bu da namazın sürekli ve değişmez bir eylem olduğu göstermektedir.¹⁹⁹

Derveze’ye göre, Kur’an’da namazın nasıl ikame edileceğini, rekâtların ve vakitlerin sayısını bildiren bir şey yoktur. Bu yüzden namazın vakitleri ve nasıl kılınacağı Rasulullah’ın uygulaması ve öğretmesi ile olmuştur. Şeklinin ve vakitlerinin ise birden değil aşama aşama gerçekleştiğini belirterek, bunun hikmetini şu şekilde izah etmektedir: “Namaz değişik vakitlerde ikamesi, mümini Allah’a bağlayan bir kulluk ve Allah’ın nimetlerine karşı bir şükran ifadesi olmasının yanında, müslümanın kalbine Allah’ın zikriyle hayat verme, beşeri arzularını giderme, kişiliğini arındırma, Allah’ın yasakladığı günahlardan ve kötülüklerden onu uzaklaştırma amacına yöneliktir.”²⁰⁰

Namaz için temizlenme konusuna gelince, bununla ilgili hükmün Medeni ayetlerde iki yerde geçmektedir.²⁰¹ Müfessirlerin ve tarihçilerin bildirdiğine göre, teyemmüme bir savaş dönüşü izin verilmiştir. Bu esnada namaz vakti geldiği halde müslümanlar abdest almak için su bulamamışlardı. Bu da, Rasul’ün hayatının realiteye dayalı tablolarından, biridir. Bu izinle, namaz için temizlenerek hazırlık yapmanın ne kadar önemli olduğunun vurgulanmak istendiği açıktır.²⁰²

Derveze’ye göre, Rasulullah’ın ve müslümanların, Mekke döneminden beri namaza başlamadan önce abdesti bozan hallerde abdest alarak, boy abdestini gerektiren cünüplük gibi hallerde ise yıkanarak su ile temizlendiklerini bildiren rivayetler vardır. Buna rağmen, ayetlerden anlaşıldığına göre bu temizliğe ve temizlenmeye sürekli olarak tam anlamıyla riayet edilmiyordu. Bu nedenle hikmet gereği olarak bir kaç defa buna dikkat çekilmiş ve bununla ilgili hüküm gönderilmiştir.

Öte yandan Derveze, Maide Suresi’ndeki temizlenme hükmünün, farklı biçimlerde aktarılan uygulamaların ihtiva ettiği temizlenme şeklinin hepsini detaylı

¹⁹⁸ Bkz. Al-i İmran, 14-15; Taha, 132; İsra, 78; Bakara, 3

¹⁹⁹ Derveze, Siretu’r Rasul, III s. 337; Bkz. Ankebut, 45

²⁰⁰ A. g. e. s. 337

²⁰¹ Nisa, 43; Maide, 6

²⁰² A. g. e. s. 338

olarak kapsamına almadığını belirtir, hatta o'na göre bu, araştırma konusu yapılabilir. Çünkü Maide süresindeki ayet, son zamanlarda inen ayetlerdendir ve Nisa Suresi'den sonra indiği kesindir. Namaz için temizlenmekse daha önceden uygulanıp gelen bir realitedir. Dolayısıyla Kur'an'ın Maide Suresi'nde belirttikleriyle yetinmesi, uygulamalarla ilgili olmadığı üzerindeki fikhî ihtihad farklılığı, baştan beri uygulamanın temelde bu dört şarta dayanması; bu konuda rivayet edilen uygulamaların kesintisiz ve değişikliğe uğramadan aktarılmadığını, bu konudaki tüm ağırlığın bu dört şarta dayandığını gösterir.²⁰³

Son olarak da Derveze, Kur'an'da ezanla ilgili herhangi bir hükmün olmadığını belirtir. Ancak Kur'an'da namaz için çağrıya ilişkin bilginin tamamı müslümanların namaz için bir çağrı yaptıklarına işaret eden Cuma ve Maide Suresindeki bir ayetine işaret eder:

“Namaza çağırduğunuz zaman onu oyun ve eğlence yerine koydular.” (Maide, 58)

“Rivayetlerin bildirdiğine göre, ezanın namaz için şimdiki şeklini alması Medine döneminde başlamıştır. Bu olayların seyri açısından doğal bir şeydir ve Mekke döneminin değil, Medine döneminin yapısı ile ilgilidir. Çünkü müslümanlar Mekke döneminde bir özgürlüğe ve çoğunluğa sahip değillerdi ki açıkça namaza ve cemaate çağrı yapsınlar. Hâlbuki Medine döneminde bu mümkün ve zorunlu idi. Ezanın bir uygulama haline getirilişi Rasulullah tarafından ortaya konulmuştur ve bu açık bir olgudur.”²⁰⁴

b. Oruç İbadeti

Derveze, Rasulullah'ın Ramazan orucunun farz olduğunu bildiren ayetlerin inişinden önce aşure orucunu tuttuğunu ve buna teşvik ettiğini ve bugünün orucunun Kabe'nin örtüsünün değiştirildiği gün olması nedeniyle cahili bir geleneğe dayandığını bildiren bir takım rivayetlerin olduğunu zikreder. Ona göre, Ramazan orucu ancak Medine döneminde Bakara, 183-187 ayeti kerimelerle farz kılınmıştır. Bakara Suresi'nin Medine dönemi surelerinin ilki olması hasebiyle; Ramazan orucunun, Medine döneminin, ilk yıllarında farz kılınmış olabilir.”²⁰⁵

²⁰³ A. g. e. s. 339

²⁰⁴ A. g. e., s. 341-342

²⁰⁵ Derveze, Siretu'r Rasul, III. s. 342

Derveze bu ayetlerle ilgili şunları ifade etmektedir: “Bazı müfessirler, oruç ayetlerinde nasih ve mensuh ayetler bulunduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlar ikinci ayetten şu hükmü çıkarmışlardır: Oruç ilk etapta genel biçimde ve bir ay sınırı konmadan farz kılındı. Gücü yeten müslümanların oruç tutma ile, her bir gün karşılığında bir yoksulu doyurma arasında tercih yapabileceği belirtildi. Hasta ve yolcu olanların dışında herkesin oruç tutması zorunlu, kılındı. Artık gücü yetenlerin oruç ve fidye arasında tercih yapması kaldırıldı... Eğer bu yaklaşım doğruysa birinci farz hikmet gereği olarak belirlenen birinci aşama niteliğinde olur. Böylece zorluk önlenmiş, müslümanlar bu işe alıştıktan sonra ikinci aşamaya geçilmiş olur. Bu da gelişmenin görünümlerinden biridir. Bu gelişmenin dinen müslümanlarda genel olarak yerleşmesi, onların oruçla Allah rızası için ibadet yapma isteklerinin güçlenmesi ile paralel olarak seyrettiğini gösterir. Öte yandan bu konuya ilişkin nesh iddiası da diğer âlimler tarafından sağlıklı olarak kabul edilmemiştir. Bunlara göre “Ramazan ayı” ifadesi daha önceki ayette geçen sayılı günlerin başka bir ifade şeklidir. İlk üç ayet beraber, bir defada inmişlerdir. Gerçek odur ki, bu ayetlerin ifade şekli ve içerikleri her iki görüşün de kabul edilmesine müsaittir. Fakat ikinci görüşün daha sağlıklı ve daha kuvvetli olduğunu; “Sizden hasta veya yolcu olanlar tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsunlar” cümlesine dayanarak söylemek mümkündür. Çünkü bu cümle oruç günlerinin süre olarak ve gün olarak belirlenmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu da ancak sürenin belli bir ay ya da belli bir ayın bir kısmı olmakla mümkün olabilir. Eğer biz orucun farz kılınmasını diğer ibadetlerin yasalarıyla karşılaştırırsak namaz, namazın farz kılınması, içkinin yasaklanması ile mukayese edersek birinci görüşü tercih etmemiz daha elverişli olur. Çünkü bunların hepsinde hikmet gereği olarak aşamalı bir tedricin söz konusu olduğunu görürüz. Ramazan orucunun farz kılınması da hikmetin gereği olarak aşamalı bir şekilde gerçekleşmiş olabilir.²⁰⁶

Son ayet ise “müslümanların oruç gecelerinde hanımlarına yaklaşma konusunda bir ölçüde sıkıntıya ve günaha girdiklerini göstermektedir. Rivayetlerin aktardığına göre, müslümanlar yatsıdan sonra uyuyup, tan yerinin ağarmasından önce uyandıklarında yemenin ve hanımlarına yaklaşmanın yasak olduğu vaktin girdiğini görüyorlardı. Yasak görmelerine rağmen bazı müslümanlar bu tür

²⁰⁶ A. g. e. s. 343-344

eylemlere girişmiş, sonra da yaptığına pişman olmuş Rasulullah'a başvurmak zorunda kalmışlardır. Mazeret beyan etmeye çalıştıkları sırada ayetler vahyedilmiştir.²⁰⁷

c. Hac İbadeti

Hac Suresi, hac ibadetlerine ilişkin uzun bir bölüm içermektedir. Hac Suresi Mekki veya Medeni oluşunda ayrılığa düşülen bir suredir. Derveze ise sürenin ayetlerinin çoğunun, Mekki olduğunu, birçok işarete dayanarak tercih ettiğini bildirmektedir. Fakat burada aktarılan bölümün, hem Medeni hem Mekki olma ihtimali vardır. Yalnız Derveze'ye göre, Medeni olma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü bu bölüm, kâfirlerin müslümanları Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan alıkoyuşlarını eleştiren bir ayetle başlamaktadır. Eğer bu yaklaşım doğru kabul edilirse, Hacc'ı farz kılan ve onun ibadetlerini belirleyen ayetler Medeni'dir, denilebilir. Hac ile ilgili hükümler de Medeni hükümler olur. Mekki ayetler ise yalnız Harem'e, oranın güvenliğine, Allah'ın emrine, O'nun bereketlerine, İbrahim ve İsmail peygamberlerle ilgili bazı işaretlerde bulunmakla yetinmiştir²⁰⁸

Şimdi ise Hac ile ilgili ayetleri verelim:

Derveze'ye göre, bu ayetlerde Rasulullah'ın hayatıyla ilgili gerçeklere dayalı tablolar ve gelişme gösteren aşamalar bulunmaktadır. Bu aşamaları bir kaç maddede özetleyebiliriz:

- Bakara Suresi'nin 158. ayetinden anlaşıldığına göre müslümanlar cahili geleneklere bağlı olarak Safa ile Merve'yi tavaf etmekten kaçınmışlardır. Ayet, onların bu tavafı yapmalarını uygun görmüş ve onun Allah'ın belirlediği sembollerden biri olduğunu açıklamıştır.
- Bakara Suresi'nin 189. ayetinden anlaşıldığına göre, Araplar yapılmış tavanlarla gölgelenmeyi ve buna bağlı olarak gölgeli olan evlere hac aylarında girmeyi sakıncalı görüyorlardı. Onların bu gelenekleri ayetin inip bu hükmü kaldırmasına kadar devam etmiştir.
- Bakara Suresi'nin 198. ayetinden anlaşıldığına göre, müslümanlar hac ayları sırasında ticaretle uğraşmayı sakıncalı görüyorlardı. Onlar bu

²⁰⁷ A. g. e. s. 344

²⁰⁸ A. g. e. s. 345; Konuyla ilgili ayetler, Bakara, 158; 189; Al-i İmran, 96-97; Maide, 1-2; 94-97

sırada tüm zamanlarını ibadete ayırmaları gerektiğini, buna dünya işlerinden hiç birini karıştırmamalarının zorunlu olduğunu zannediyorlardı. Özellikle 197. ayeti hac aylarında kadına yaklaşmanın, günaha sapmanın, kavga etmenin kesinlikle yasak olduğunu bildiriyordu ve onların bu yaklaşımını destekliyordu. Halbuki Araplar bu sırada ticaret için panayırlar kuruyorlardı. Ayet, onlara ticaretle uğraşmayı serbest bıraktı.

- Bakara Suresi'nin 199. ayetinden anlaşıldığına göre, Arapların bazı kesimleri ya da bazı liderler bazı hac ibadetleri esnasında tüm insanlarla beraber durmayı kendilerine yediremiyorlardı. Bu gelenek risaletten bir süre sonra da aynen devam etmiştir. İşte bu ayetle onların bu tutumları da ortadan kaldırılmış, insanların hep beraber, üstünlük taslamadan ve büyüklük kompleksine kapılmadan, yalnız Allah'a yöneldikleri bir ibadet ortamında buluşmaları sağlanmıştır.
- Bakara Suresi'nin 196-202. ayetlerinden anlaşıldığına göre, bu ayetlerin değindiği konulardan biri de hacıların Mina'da düzenledikleri övünme oturumlarını Allah'ı anma, Allah'a ibadet ve Allah'ı yüceltme oturumlarına dönüştürmektir.
- Maide Suresi'nin 94-97. ayetlerinden anlaşıldığına göre, Araplar hac aylarında hem kara, hem deniz avlarını haram sayıyorlardı. Ayetler, insanların işlerini hafifletmek, özellikle kervanların yemek ihtiyaçlarını kolay temin edebilmeleri için deniz avını onlara helal kılmıştır. Ayrıca bu yasak halinin de yalnız ihramın giyildiği zamanla sınırlı olduğunu belirlemiştir. İhramın şekli Rasulullah'ın uygulamasıyla belirlenmiştir. Daha önceleri hac aylarının tamamını kuşatan bu yasak, İslam'dan sonra, müslümanın haram bölgeye girmesiyle; haccını veya umresini tamamlayıncaya kadar giyinmiş olduğu dikişsiz bir elbise olan ihram haliyle sınırlı kılınmıştır.
- Hac Suresi'nin ayetlerinden anlaşıldığına göre, Araplar kendi kurbanlarının etinden yemeyi sakıncalı görüyorlardı. Bazıları onları insanlara da yedirmiyor, Allah'a adanmış kutsal bir şey olarak değerlendiriyordu. Ayet, kurban sahiplerinin ondan yemesini ve

başkalarına, özellikle de yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yedirmeyi helal kılmıştır.²⁰⁹

4. Yasama

Kur'anî yasamanın Rasulullah'ın hayatıyla sıkı bir ilişkisi vardır ve bu konuyu öyle geniş açıklamaya gerek yoktur. Çünkü yasama ile ilgili ayetlerin ve bölümlerin büyük çoğunluğu ilgili bir sorunun, bir uygulamanın karşılığı veya Rasulullah'ın hayatıyla ilgili olaylar, gelişmeler ya da müslümanların ve gayri müslimlerin bu esnada gösterdikleri tutumlar ile ilgilidir. Bunlar bir açıdan realiteye dayalı ve kapsam olarak sürekli olan bir yasama idi. Başka bir ifadeyle; Kur'anî yasama Rasulullah'ın hayatına, yaşadığı döneme ve o dönem İslam toplumuna ışık tutan tabloları kapsamına almaktadır.

Derveze'ye göre, Kur'ani yasamada bir takım gelişmeler, aşamalar vardır. Yani, bazı hükümler, emirler ve yasaklar diğer bazı hükümlerden, emir ve yasaklardan daha önce belirlenmiştir. Buna bağlı olarak sonradan gelen hükümler, öncekilere bazı genişlikler ya da eklemeler getirmiştir. Şartların değişmesi veya ahengin sağlanması açısından hikmetin bir gereği olarak böyle bir düzenlenmeye gidilmiştir. Olumlu veya olumsuz, yumuşak veya katı, dar kapsamlı veya geniş kapsamlı şekilde hükümler belirlenmiştir. Bu hükümler de yine Rasulullah'ın hayatına, dönemine ve o dönem İslam toplumuna ışık tutan tablolara yer vermektedir.²¹⁰

Yine Derveze'ye göre, "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine ve ahret gününe imanı, namaz ve zekâtta oluşan iki şartı dışarıda bıraktığımızda; Kur'ani yasamanın tamamı Medeni'dir, diyebiliriz. Özellikle şu önemli noktaya da dikkat çekmeliyiz ki; yasama derken ibadete ilişkin olan ve olmayan Kur'an çağrısının kapsadığı ve içerdiği tüm ilkeleri kastetmiyoruz. Siyasal, sosyal hayatla, hatta ekonomik ve siyasal alanlarla ilgili ana ilkeler, aynı şekilde Mekki Kur'an'da da söz konusu edilmiş ve onları çözümlenmenin yolları gösterilmiştir. Bazı müslümanların bilinçsizce ve oryantalistlerin kasıtlı olarak ileri sürüp Rasulullah'ın elçilikten

²⁰⁹ A. g. e. s. 345-348

²¹⁰ Derveze, Siretu'r Resul, III. s. 333

sultanlığa geçiş yaptığını iddia ettikleri gibi Kur’ani yasama yalnız Medine dönemi ile ilgili değildir.”²¹¹

Buna bağlı olarak denebilir ki, Kur’ani yasamanın Medine dönemi, büyük ölçüde Mekke döneminde belirlenen kuralların, prensiplerin, sınırlamaların gelişerek evrensel bir kalıba dökülmesinden başka bir şey değildir. Bu da ayrıca yasamanın Rasulullah’ın hayatıyla ilgisini ortaya koyan bir belge niteliğindedir.²¹²

6.1 Siyasi Yasama

Siyasi yasamadan kasıt, İslam devletine, görevlerine ve yararlarına ilişkin hükümler, ilkeler, prensiplerdir. Derveze’ye göre bu konudaki hükümler Medeni’dir. Mekki ayetlerde bu konuya ilişkin hükümlerin tamamı ana bazı ilkelerden öteye geçmez. Şura Suresi 37-43. ayetlerinde, işlerini şura ile yürüten müslümanlar takdir edilmekte, zalimlere karşı koyanlar övülmektedir. İsrâ Suresi, 31-35. ayetlerinde olduğu gibi, adam öldürme yasaklanmakta, kan sahibinin bir hak sahibi olduğu belirtilmekte, yetim malının korunması ve antlaşmaya bağlı kalınması istenmektedir. Nahl Suresi’ndeki 90-92. ayetlerde olduğu gibi, adalet ve iyilik övülmekte, sözleşmeyi bozmak yasaklanmaktadır. En’am Suresi, 52. ayette olduğu gibi, taraf tutmadan doğru söz söylemek emredilmekte, sözleşmeye bağlılık istenmektedir.

a.a İdarecilerin Hakları ve Görevleri

“Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyleyse onların kusurlarından geç, onlar için mağfiret dile. Yapacağın işler hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.” (Al-i İmran, 159).

“Ey inananlar, Allah’a itaat edin, Rasul’e ve sizden olan emir sahibine itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz: Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah’a ve Rasulü’ne götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir.” (Nisa, 59).

²¹¹ A. g. e., a. y.

²¹² A. g. e., a. y.

“Onlara güven ve korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar. Hâlbuki onu Rasul'e ve aralarında yetkili kişilere götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkarırlar, onun ne olduğunu bilirlerdi! Eğer size Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız.” (Nisa, 83).

“Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdıkları zaman Allah'ın ve Resulünün çağrısına koşun ve bilin ki, Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz, O'nun huzuruna toplanacaksınız. (Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çetindir.” (Enfal, 24-25).²¹³

Derveze, bu ayetlerden hareketle şu açıklamalarda bulunmaktadır:

1- İslami otorite her şeyden önce Rasulullah'ın şahsında belirginleşmiş, müslüman idarecilere itaat etmekle süreklilik kazanmıştır.

2- Kur'an ve Rasulullah'ın sünneti bir anayasa konumuna getirilmiş, problemlerin çözümünde işlerin idaresinde ve özellikle ayrı ayrı görüşler ortaya çıktığında herkesçe hidayet ve bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir.

3- Toplumun menfaati ve genel olan toplumun hayatı müslümanların idareyi desteklemesi, onun çağrısını kabul etmesi ve ona itaat etmesi için genel bir ilke olarak kabul edilmiştir.

4- Halk kitlelerinin, işlerini idarecilere, yetki sahiplerine, onları güzelce araştırıp daha yararlı olanını seçme imkânları ve güçleri bulunan Ehl-i Hall ve'1-Akd'a havale etmesinin gerektiği belirtilmiştir.

5- İslam'da idarecilerin niteliklerine değinilmektedir. Buna göre idareciler, alçak gönüllü, yumuşak huylu, müslümanlara merhametli olmalıdır, müslümanların menfaati ve yararı için tüm enerjisini sarf etmelidir. İyi olmayan şeyleri onlardan istememeli, günah olan şeylere onları çağırmamalıdır.

6- Ehl-i Hall ve'1-Akd'in, müslümanların işlerini üzerlerine almaları bir gereklilik sayılmaktadır.

7- İdareciler, niteliklerini üzerlerinde taşıdikça müslümanların kendi idarecilerine karşı samimi, güvenilir ve itaatkar olmaları gerektiği belirtilmektedir.

8- Bu konuda da dayanışma ve birlik içinde hareket etmelerinin gerektiği bildirilmektedir.²¹⁴

²¹³ Ayrıca bkz. Enfal, 27; 46; Tevbe; 128; Mümtehine, 12

²¹⁴ A. g. e. s. 350-351

Derveze, bu ana ilkelerden hareketle diyor ki, “siyasal yasamanın İslam toplumunun siyasal açıdan sağlam bir yapı oluşturmasını istemektedir. Bu yapılanmada hem idareciler, hem de vatandaşlar beraber hareket etmeli, dayanışma içinde bulunmalı, birbirlerinin haklarına ve görevlerine saygılı olmalı ve karşılıklı anlayışı ifade eden şura ilkesine bağlı olarak işlerini idare etmelidirler. Hepsi birlikte toplumu daha iyiye götürme çabası içinde olmalıdırlar. Yetki sahiplerinin hakları ancak yüklendikleri görevler ve taşıdıkları niteliklerle ölçülmelidir. Vatandaşların da bütün hakları, yüklendikleri görevlere ve taşıdıkları sıfatlara bağlı olmaktadır.”²¹⁵

Derveze’ye göre, bu ayetler değişik evrelerde inmiştir. Bu, Kur’an’î siyasal yasamanın Medine döneminin şartlarına uygun aşamalar halinde seyrettiğini gösterir. Bu ayetler özel şartlar ve sebeplere ilişkin biçimde inmişlerdir. Bu da onların Medine döneminin tablolarından bazılarını ve değişik tavırları kapsadığını göstermektedir. Ayetler bunları çözümlemiş, sonra da onları sürekli bir eğitim ve uygulama alanı olan yasalara dönüştürmüştür.

a.b Adaletin İkamesi

“Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitendir, görendir. Ey inananlar, Allah’a itaat edin, Rasul’e ve sizden olan emir sahibine itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; -Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah’a ve Rasulü’ne götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir. Şunları görmüyor musun, kendilerinin, sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını sanıyorlar da hakem olarak tağuta başvurmak istiyorlar. Oysa kendilerine onu inkar etmeleri emredilmişti. Şeytan da onları iyice saptırmak istiyor. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Rasule gelin!" denince, o münafıkların, senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.” (Nisa, 58-61).

“Biz sana Kitab'ı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin; hainlerin savunucusu olma! Allah'a istiğfar et. Şüphesiz Allah bağışlayıcı, esirgecidir. Kendilerine hainlik edenleri savunma; zira Allah, daima hainlik yapıp günah işleyen insanı sevmez! (Kötü fiillerini) insanlardan

²¹⁵ A. g. e. s. 351-352

gizliyorlar da Allah'tan gizlemiyorlar. Oysa geceleyin O'nun istemediği şeyi kurarlarken O, onlarla beraberdir. Allah, onların yaptıkları her şeyi kuşatmıştır.” (Nisa, 105-108).²¹⁶

Bakara ve Maide Sureleri'nde borç, antlaşmalar, şahitlikler ve vasiyete ilişkin ayetler vardır. Derveze'ye göre, bu ayetlerin hedeflerinden biri de hak, adalet ve emanet duygusunu geliştirmektir. Bu tür ayetler, insanlar arasında hak ve adalete dayalı düşünceyi ana hatları ile ve kapsamlı biçimde ortaya koymayı amaçlamakta, buna karşı bozgunculuk yapanlara gevşek davranmamayı, onlara taviz vermemeyi bu konuda akrabalık veya kin nedenleriyle zaafa düşmemeyi emretmektedir. Ayetlerin bu konudaki hedefi açıktır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için müslümanların birlikte hareket etmeleri gerektiği düşüncesini temellendirmeye çalışmaktadır. Başka bir ifadeyle, bu ayetler, hak, adalet ve emanet hükümlerini hâkim ile vatandaşa birlikte yöneltmiştir. Bu mesele, bir taraftan birlik ve beraberliğin göstergesi, diğer taraftan her değerün üstünde öneme haiz bir konudur.²¹⁷

Bu ayetler, vahyin inişinin çeşitli evrelerinde, değişik ortamlar ve nedenlerle inmişlerdir. Medine döneminin değişik evrelerine ait çeşitli tabloları, tutumları, tavırları ve sahneleri yansıtmaktadır.

a.c Hadler ve Cezalar

“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin; eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm (alıp) götürünceye ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun. İçinizden iki kişi, fuhuş yaparsa, onlara eziyet edin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlara eziyetten vazgeçin. Çünkü Allah, tevbeleri çok kabul edendir, çok esirgeyendir.” (Nisa, 15-16).

“İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeğe gücü yetmeyen kimse, elleriniz altında bulunan inanmış genç kızlarınız (cariyeden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartıyla, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, ücretlerini de

²¹⁶ Ayrıca bkz. 3/42; 4/112; 135; 5/8; 24/47-51

²¹⁷ A. g. e. s. 354

güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınlara yapılan işkencenin yarısı (uygulanır). Bu, içinizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha iyidir. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.” (Nisa, 25).

“Bir mümin, bir mümini öldüremez, ancak yanlışlıkla olursa o başka Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer (ölenin ailesi) bağışlar (diyetten vazgeçerlerse başka. (Öldürülen) mümin, düşmanınız olan bir topluluktan ise, mümin bir köle azad etmek gerekir. Ve eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mümin bir köle azad etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ardına oruç tutması gerekir. Allah bilendir, hikmet sahibidir.” (Nisa, 92).²¹⁸

Açıkça görüldüğü gibi ayetler yalnız öldürme, zina, hırsızlık, zina iftirası, yeryüzünde bozgunculuk yapma, güven ortamını ihlal etmeyi toplumda kötülüğü, rahatsızlığı ve korkuyu yayma yolu ile huzuru Kaçırmaya çalışma gibi insanların kanları, namusları, malları, güvenleri ve özgürlükleri ile yakından ilgili bulunan ana suçların cezalarını belirlemektedirler. Bilindiği gibi bunlar toplumu ilgilendiren ana meselelerdir.

Derveze’ye göre, bu yasamalar ancak aşamalar halinde, durum ve şartlar gerektirdikçe yürürlüğe konmuştur. Onun içindir ki birçoğu veya hepsi belirli sebep ve olaylar üzerine inmiştir. Bu da onların Medine döneminin ve de tabiatıyla İslam toplumunun değişik durumlarını yansıttığını gösterir ki, bunların hepsi de Rasulullah’ın hayatı ve yaşantısı ile ilgilidir.²¹⁹

Bakara Suresi, 178. ayeti öldürme halinde kisası esas almakta, hür erkeğe karşılık hür erkek, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadının öldürüleceğini bildirmektedir. Bu ayetten hür erkeğe karşılık kölenin, erkeğe karşılık olarak da kadının öldürülemeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak Derveze’ye göre, sünnette kisası mutlak olarak ele alan Bakara, 179’dan çıkarılan genel prensibe dayanılarak sabit bir düzenleme yapılmıştır. Rivayetlerin bildirdiğine göre bu ayetler İslam’dan önce aralarında düşmanlık bulunan iki kabile ile ilgili olarak inmişlerdir. Bu kabilelerin

²¹⁸ Ayrıca bkz: 4/92; 5/33-34, 38-39; 24/2, 4-5, 6-9, 19

²¹⁹ Derveze, Siretu’r Rasul, III. s. 357

biri diğ erinden daha güçlüydü. Güçlü olan kabile düşmanı olan kabileye daha şiddetli bir misillemede bulunacağına yemin etmişti, müslüman olduklarında, durumu Rasulullah'tan öğrenmek istediler. Bunun üzerine inen ayetler olayı kesin bir biçimde çözüme kavuşturdu. Bu her iki harekette de yaşamanın ve gelişmenin realiteye dayalı bir düzenlemesi görülmektedir. Yanlışlıkla öldürme ile ilgili ayetler de Rasulullah'ın Medine dönemine ışık tutmaktadır. Çünkü bu sırada gayr-i müslim kabile ve gruplardan müslüman olanlar vardı ki, bunlardan bir kısmı kendileriyle savaş halindeki kabilelere yer verdiği gibi bir müslümanın, ailesi müslüman olan diğ er bir müslümanı öldürmesi olayına da değ inmiştir. İşte ayetler bu şekilde mevcut durumu çözüme kavuşturduğu gibi, uygulama sahası sürekli olan bir yasamaya dönüşmüştür.²²⁰

Derveze'ye göre, Nisa Suresi'nin 13-16. ayetleri zinanın cezasını belirlemektedir. Burada belirlenen hüküm kadının evde hapsedilmesi, erkeğ in eziyete maruz bırakılması yani belirlenmiş bir ölçüde dövülmesidir. Daha sonra Nur Suresi, 2-10. ayetleri inmiş ve zinanın cezası belirlenmiştir. Bu suçun yanında zina iftirasının cezası da belirtilip, zina iftirasında bulunanın cezası bildirilmiştir. Ayrıca kocanın hanımına hiç bir şahide dayanmadan zina ithamında bulunması sorununa da çözüm getirilmiştir. Bu da gelişme örneklerinden birini göstermektedir. İlk etapta fark edileceğ i gibi bu, Medine dönemindeki sosyal durumun ve gelişmenin bir gereğ iydi. Ayetlerin bir takım özel nedenler, şartlar ve *olaylara* ilişkin olarak indiğ ine kuşku yoktur. Bunlar mevcut şartlara ve olaylara en uygun biçimde çözüm olurken, daha sonra uygulama sahası sürekli olan yasamalara dönüşmüşlerdir.²²¹

Nisa Suresi'nin 25. ayeti evli cariyelerin zina cezasının hür kadınların zina cezasının yarısı olduğunu açıkça göstermektedir ki bu da elli vuruştur. Herhalde bu da Peygamber asrının ve çevresinin şartlarından kaynaklanıyordu. Çünkü bu asır ve çevrede cariyelerin fuhuşa düşmeleri ve bu anlamda saldırıya uğramaları hür kadınlardan daha fazla oluyordu. Zaten ayetin kendisi de buna işaret etmektedir.²²²

Maide Suresi'nin 33-34. ayetleri de buna benzer bir örnek içermektedir. Bazı insanların yeryüzünün güvenliğini sarsarak, Allah ve Rasulünün mesajı ile savaşma istekleri dile getirilmektedir. Bu tür durumlarda caydırıcı bazı cezalar uygun

²²⁰ A. g. e., s. 357

²²¹ A. g. e., s. 358

²²² A. g. e., a. y.

görülmüş, bundan vazgeçmeden ve tevbe etmeden yakalananlara bu cezalar uygulanmıştır. Bu aynı zamanda daha geniş saha ve alanlarda uygulanacak bir hüküm ve direktif niteliğindedir. Bu cezalar Peygamber devrinde müslüman olduklarını söyleyen, sonra da dinden dönüp hazinenin sürülerini yağmalayıp çobanlarını öldüren bedevilere uygulanmıştır.²²³

Yine Derveze'ye göre, hırsızlığın cezasını belirleyen ayet, bu ayetlerden kısa bir zaman sonra gelmiştir. Ayet, onların normal hırsızlık cezasının ne olduğunu araştıran bir soru üzerine veya normal bir hırsızlık olayı üzerine indiğini çağrıştırmaktadır. Hırsızlık suçunu belirleyen bir hüküm gönderilmiş ve daha sonra meydana gelecek tüm olaylara uygulanacak sürekli bir hükme dönüşmüştür.²²⁴

Mekki ayetler, zinayı yasaklamak ve onu kötölemekle yetinmiştir. Öldürme ve yeryüzünde bozgunculuk yapma da böyledir. Hırsızlığın cezası ise belirlenmemiştir. İşte bu ayetler öldürmede kisası, zina, hırsızlık ve İslami toplumla ilişkilerini, yanlışlıkla öldürmenin hükümlerini belirlemektedir. Bozguncuların mahiyetini içermektedir bu ayetler. Bunların hepsi aynı zamanda Mekke ve Medine dönemlerinin yapılarından kaynaklanan bir gelişmeyi de göstermektedir. Bunlarda Kur'anî yasamayı kendi yaşantısında gerçekleştiren Rasulullah'tan örnekler bulunmaktadır.²²⁵

Şunu da ilave etmek gerekir ki; Derveze'ye göre, içki içene uygulanan ceza Kur'an tarafından belirlenmiş bir ceza değildir. Bu Peygamber'in veya Raşid Halifelerin ünnetine dayanmaktadır. Bu cezanın nasıl uygulanacağı ve ne kadar olduğu konusunda farklı rivayetler vardır.²²⁶

b. Toplumsal Yasama

Derveze'ye göre, Kur'an'ın Mekkî bölümlerinde sosyal içerikli pek çok ilkeyi ve yasayı içeren çok sayıda ayet vardır. Bunların çoğu hatırlatma ve örnekleme üslubu ile meseleyi ele almıştır. Fuhuş, zulüm, bozgunculuk, düzenbaz liderler ve onların takipçilerinin neden olduğu sosyal olumsuzluklar eleştirilmiştir. Allah'ın sosyal hayata ilişkin helal ve haram kıldığı şeylere parmak basılmıştır. Merhamete,

²²³ A. g. e., s. 358

²²⁴ A. g. e., s. 359

²²⁵ A. g. e., a. y.

²²⁶ A. g. e., a. y.

sabır'a ve hakka çağırmada birlik ve beraberlik içinde hareket edilmesi teşvik edilmiştir. En'am, 123; En'am; 153; Hud, 112-113. ayetlerinde bu konulara ilişkin bir takım açıklamalar yer almaktadır.²²⁷

Bunun yanında Medeni ayetler genellikle İslam toplumunu yakından ilgilendiren meseleleri, İslam cemaatinin görevlerini ve müslümanlar arasındaki kardeşliği sağlamlaştırmayı daha somut ve daha direkt yoldan ele almıştır. Burada konular daha açık biçimde ve daha yakından çözüme kavuşturulmuştur. Mekki ayetlerin ele aldığı sosyal içerikli yasamaların özelliğinden daha fonksiyoner bir yapıya sahiptir.²²⁸

Derveze, sosyal içerikli Medeni ayetleri konularına göre şu şekilde tasnife tabi tutmuştur:

a) İyiliği yaygınlaştırma, kötülüğü engelleme iyilik, hayır ve takva üzere yardımlaşmaya ilişkin ayetler:

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Al-i İmran, 104).

“Onların aralarındaki gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden (konuşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa, yakında ona büyük bir mükafat vereceğiz.” (Nisa, 114).²²⁹

Al-i İmran, 104. ayetinin üslubu, iyiliği yaygınlaştırma, kötülüğü engelleme ve hayır'a çağırmanın İslam cemaatleri üzerinde bir zorunluluk olduğunu kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Onlardan bir grubun bu görevi sürekli olarak üstlenmesi gerektiğini dile getirmektedir. Yani bunu değişmez bir yasa olarak görmek gerekmektedir. Maide Suresi, 2. ayeti için de aynı şey söz konusudur. Çünkü onların yeryüzünde otoriteyi ellerine geçirmeleri, Allah'ın onları seçmesi ve insanlar içinde en hayırlı ümmet kılması onların bu görevi eksiksiz yerine getirmelerine bağlıdır.²³⁰

Derveze'ye göre, bu ayetler Medine döneminde farklı zamanlarda inen surelerde yer almaktadır. Bu husustaki tekrarın söz konusu büyük görevin öneminden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayetlerin içeriğinden, akışından ve hitap

²²⁷ Derveze, Siretu'r Resul,III, s. 369

²²⁸ A. g. e. s. 370

²²⁹ Ayrıca Bkz: 11/116-117; 13/11; 17/16; 103/1-3; 6/131; 7/33; 13/17; 16/90-92

²³⁰ A. g. e. s. 371

üslubundan anlaşıldığı gibi bu ayetlerin her biri ya da ayetler grubu değişik şartlarda inmiştir. Bu da onların bir takım olaylardan sonra indiğini, bu görevi pekiştirmek için *söz konusu şartların* bir vasıta olarak kabul edildiğini göstermektedir.²³¹

b) İslam kardeşliğini teşvik eden ve idari mekanizmanın yalnız müslümanların elinde bulundurulacağına, başkalarına bırakılmayacağına ilişkin ayetler:

“Ey inananlar, kendinizden başkasını dost edinmeyin; onlar sizi bozmaktan geri durmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağzından öfke fişkırmaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise daha büyüktür. Düşünürseniz, biz size ayetleri açıkladık.” (Al-i İmran, 118).

*“Mümin kadınlarla mümin erkekler birbirlerinin dostudurlar.” (Tevbe, 71).*²³²

Ayetler indikleri konuyla ilgili kesin hükümler ifade etmekte olup, müslümanlar arasındaki kardeşlik ve dostluğu sağlam temellere oturtmak, İslam toplumunu Arap toplumunun temelini oluşturan dar kapsamlı asabiyet ilkesine değil de, kardeşlik ilkesi üzerine kurmak istemektedir. Hiç bir şekilde İslam birliğini ve beraberliğini bozmamalarını, İslam'ın ve müslümanların düşmanlarına dost olmamalarını aşılama çalışmaktadır.²³³

Derzeze'ye göre, ayetlerin güçlü ifadesi, kesinliği ve tekrarın yanısıra konu ve hedef birliğini muhafaza etmesi şunları göstermektedir:

1. Arap toplumunda ırkçılık ve taassup duygusu köklü bir biçimde yer etmişti.
2. Toplum hayatında yahudilerin büyük bir etkinliği vardı. Zira ayetlerin çoğu onlarla ilgilidir.
3. Müslümanlar ile yakın akrabaları olan kâfirler arasındaki kopukluğun neden olduğu bir takım psikolojik krizlere ışık tutulmuş ve bunların tedavisine çalışılmıştır.

Burada açıkça görüldüğü gibi Rasulullah'ın dönemi, ana hatlarıyla tasvir edilmektedir. Ayetler, bu kesin üslup ile söz konusu tavır ve tutumları tedavi etmek, onların konumlarını net biçimde ortaya koymak, yeni yeni oluşmakta olan İslami yapılanmanın karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi önlemek ve yeni bir temele

²³¹ A. g. e. s. 372

²³² Ayrıca Bkz: 4/144; 8/73; 9/23; 60/1

²³³ A. g. e., s. 373

oturmakta olan kardeşliği yerleştirmek için geldikleri gibi aynı zamanda, gelecekte de geçerli olan direktiflere ve değişmez yasalara dönüşmekteydiler.²³⁴

c) İslam toplumunun; kin ve düşmanlık etkenlerinden ve anarşiye neden olacak sebeplerden arındırılmasına ilişkin ayetler:

“Kim bir hata ya da günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur.” (Nisa, 112).

“(Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çetindir.” (Enfal, 25).

Bu ayetler değişik dönemlerde inmişlerdir. Ayetlerin içeriği ve üslubu onların belirli olaylara ilişkin olarak indiklerini göstermektedir. Rasulullah'ın hayatı ve o dönem İslam toplumunun durumu ile ilgili bir takım problemleri, gelişmeleri tedavi etmeyi amaçlamaktadırlar. Nisa Suresi'ndeki ayet, bir hırsızlık olayı üzerine inmiştir. Bu hırsızlık olayında; hırsız, başkalarını hırsızlıkla suçlamış, hırsızın yakınları da kendi yakınlarını temize çıkarmak ve Rasulullah'ı yanıltmak amacıyla bir komplo kurmuşlardır. Enfal Suresi'ndeki ayet, ifk hadisesi üzerine inmiştir. Böylece ayetlerin bazı problemleri çözmek, bir takım olayları yatıştırmak, müslümanlar arasında uyumlu, ahenkli bir ilişki zinciri oluşturmak, onlar arasında kin, düşmanlık ve fitneye sebep olabilecek etkenleri ortadan kaldırmak ve aynı zamanda sürekli uygulanabilecek bir direktif ve yasa ortaya koymak için geldiği anlaşılmaktadır.²³⁵

Medeni ayetlere gelince; burada onlarla ilgili bir dizi yasama ve hüküm vardır. Onlarla ilişkileri düzenleyen, serbest bırakılmalarını ve azad edilmelerini teşvik eden hükümler yer almaktadır. Kur'an esirlerin köle olarak kullanılabilmesini açık olarak bildirmez. Esirler, eski çağlarda Arapların ve diğer ulusların birinci derecede kölelik kaynağını oluşturmaktaydılar.²³⁶

Ayetler Rasulullah'ın düşmana karşı izlemesi gereken tavra dikkat çekmekte ve ona öldürme yerine esir almaya özen göstermemesi gerektiğini bildirmektedir. Bu tavrını, güçlülüğünü hissettirinceye kadar sürdürmesini istemektedir. Bu konuya ilişkin bir ayet de Muhammed Suresinde yer almaktadır:

²³⁴ A. g. e., a. y.

²³⁵ A. g. e., s. 374

²³⁶ Konuyla işaret eden ayetlere bkz. 7/67-69

“(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice vurup sindirince esir alın. Ondan sonra artık ya lütfen bırakır veya karşılığında fidye alırsınız. Harp ağırlıklarını bırakıncaya kadar (böyle yapın). Allah dileseydi onlardan öc alırdı, fakat sizi birbirinizle denemek için (savaşı emrediyor). Allah yolunda öldürülenlerin yaptığı işleri (Allah) boşa çıkar-mayacaktır.” (Muhammed, 4).

Bu ayette ayrıca müslümanlar, düşmanları ile karşılaştıklarında ne yapacaklarını açıklamaktadır. Buna göre müslümanlar düşmanın gücünü ve direnişini kırmak için bütün güçleriyle savaşa yönetecekler ve onları öldürecekler, sağ kalanlarını da esir alacaklardır. Savaş sona erdikten sonra bu esirleri karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakma konusunda tercih yapabileceklerdir.²³⁷

c. İktisadî Yasama

c.a Ekonomik Faaliyetler

Derveze, Hicaz bölgesindeki ekonomik hareketin yeterli bir biçimde incelenmemiş ve araştırılmamış olduğunu vurgular. Kur’an’da yer alan pek çok ayetten hareketle Hicaz halkının ve kasabalarının genellikle sanayi ve tarımcılık gibi süreklilik arz eden işlerle meşgul oldukları ve bu alanda nereye kadar vardıklarını gösteren tablolarının olduğunu belirtir.²³⁸

Derveze’ye göre Mekke halkı, toprakları verimsiz ve suları az olduğundan ziraatla meşgul olamadılar; bunun yerine yerin sırtında rızıklarının peşinde koşturup, yaz-kış, karada ve denizde ticaret yolculukları için seferber oldular. Mallarının taşınması ve birbiriyle değiştirilmesi için aracı oluyorlardı. Şam, Yemen, Irak, Fars, Mısır, Habeşistan, Afrika Sahilleri ve Hind arasında bir yandan aracı oluyorlar, diğer yandan kendi toplumlarının muhtaç olduğu ticaret eşyasını ve mallarını satın alıyorlardı. Kendileri bu seferlere katılmasalar da katılanlara ortak oluyorlardı ya da kendileri adına yolculuk edecek ve ticaret yapacak birilerini arıyorlardı. Bu hareket ise sırf zenginlere özgü bir iş değildi. Kureyş süresi Mekke halkının bu konuya nedenli büyük önem verdiğini ve hareketli bir faaliyet içinde olduğunu gösteren bir işareti kapsamaktadır.²³⁹

²³⁷ A. g. e., s. 377-378; Ayrıca bkz: Derveze, Siretu’r Rasul, I. s. 223-226

²³⁸ Derveze, Siretu’r Rasul, I. s. 57

²³⁹ A. g. e., a. y.

Kur'anî tablolar Mekkelilerin servetlerinin ancak onların içinde buldukları ekonomik faaliyet sayesinde ellerine geçtiğini ve bu ekonomik faaliyet birinci dercede, sürekli olan ticari hareketle temsil edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu tür ayetler Mekkelilerin deniz ticaret faaliyetini, ticari işler ve alış-veriş alanında geniş ufukların boyutlarını göstermektedir.

Derveze'ye göre, bu ufukların genişliğinin ve deniz ticaret faaliyetinin önemlilerinden biri de ilk müslümanların Mekke'den Habeşistan'a doğru gerçekleştirdiği birinci hicrettir. Bu hicrete Nahl süresini iki ayetinde işaret edilmiştir:

“Zulme uğratıldıktan sonra Allah uğruna hicret edenleri dünyada güzel yurtlara yerleştireceğiz. Ahirette alacakları ödül ise daha büyüktür. Keşke bunu bilseler!” (Nahl, 41)

“Buna karşılık dinlerinden dönsünler diye çeşitli işkencelere uğratıldıktan sonra göçedenler, arkasından cihad edenler ve karşılaştıkları zorluklara sabırla katlananlar da var. Hiç kuşkusuz Rabbin, tüm bu olup bitenlerden sonra onlar hakkında affedicidir, merhametlidir” (Nahl, 110)

Mekkelilerin tanımadıkları ya da bazılarının bilmediği bir ülkeye hicret etmeleri elbette tutarlı olmazdı. İşte onların bu tanımları da bu ülkelerin Mekkelilerin deniz yolculuklarıyla ilişki kurduğu ülkelerden olduğunu göstermektedir.²⁴⁰

Saffât, 133-134; Ankebut, 38; Hacc, 45; Furkan, 40. ayetleri onların güneyde Yemen, Hadramaut ve I. Ad'ın yurtlarına; Kuzeyde Semut ve Lut'un ülkelerine, Belkâ'a ve Filistine seferler yaptıklarını göstermektedir.²⁴¹

Yine Derveze'ye göre, bir takım ayetlerin Mekke ehlinin ticari faaliyetinde, Kâbe'nin varlığının, Medine'deki Hac Menasiki ve Haram aylardaki barış döneminin önemli rolü olmuş. Aşağıdaki ayetler onlardan biridir:

“Allah, Kabe'yi, o dokunulmaz evi, insan/ar için bir ayaklanma (kıyam evi) kıldı. Savaşılması yasak ayları, kurbanlıkları ve (bu bölgeye sığınma göstergesi olarak takılan) gerdanlıkları da bu dokunulmazlığın kapsamına aldı. Allah'ın gök/erde ve yeryüzünde olan her şeyi bildiğini, O'nun bilgisinin her şeyi kapsamına aldığını bilesiniz diye bunu böyle yaptı.” (Maide, 97)

²⁴⁰ A. g. e. s. 58

²⁴¹ A. g. e. s. 58-59

Hac ayları Haram aylardı. Bu aylarda savaşmak haramdı. Araplar bu kutsal barışı kutsal bilerek her taraftan Mekke'ye geliyorlardı. Bu münasebetle Hac günlerinden önce ve sonra dinlenme yerlerine ve Mekke yakınında bulunan suların etrafına ticaret panayırları kuruluyordu. Hacılar oralarda konaklıyor, birkaç gün orada duruyor ihtiyaçlarını gideriyor, mallarını değiştiriyor, satın alıyor, satıyor, tanışıyor, gece sohbetleri ve eğlenceleri tertipliyorlardı. Bunlara Bakara, 197-198; Hacc, 27-29. ayetlerinde işaret edilmektedir.²⁴²

Burada sözü edilmesi uygun düşecek şeylerden biri de faizdir. Derveze'ye göre faiz o dönemdeki ekonomik ve ticari hareketin öğelerinden biridir. Bu konuda meseleye açıklık getiren pek çok ayet bulunmaktadır. Hicazın şehirlerinde yaşayan Araplar ve yahudiler birbirinden farksız olarak bu işe bulaşmışlardı. Bakara, 275; Al-i İmran, 130; Rum, 39. ayetlerinde buna işaret vardır.

c.b Maliyenin Kurulması ve Düzenlenmesi

c.b.a 1 Zekât

Yeri gelmişken, devletin gelir kaynakları kapsamına giren zekât, ganimetler gibi konulara da yer vermek istiyoruz. Bu konu, zekâtın dağıtılacağı yerler, insanlar arasındaki hukuki, ekonomik uygulamayı destekleme ile ilgileri konuları içermektedir.

Derveze, zekâtın aslında Medine döneminde ortaya konan bir yasa olmadığını vurgular. Çünkü ona göre, zekât ve namaz konuları Mekke döneminin ta ilk zamanlarından beri İslam çağrısının temel konularındandır. Bunlar ayetlerde²⁴³ görüldüğü gibi bazen açık, bazen de kapalı olarak ifade edilmişlerdir.²⁴⁴

Derveze'ye göre, "Peygamberin Mekke döneminde gücü yeten müslümanların mallarından belli hisseleri zekât olarak aldığı; bunu, çeşitli mallara koyduğu hükümlerle belirlediği söylenebilir. Yine rahatlıkla anlaşılıyor ki zekât, İslam çağrısının ana hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Öte yandan İslam'ın ilk dönemlerinde zekât çağrısının yapılması Kur'an'ın, malların tümünde fakir kalanın bir hissesi bulunduğunu bilen mü'minleri takdirle yademesi gösteriyor ki, bu sırada davetin şartları zengin müslümanların malından belli bir payın fakir müslümanlara

²⁴² A. g. e. s. 60-61

²⁴³ Bkz. Zâriyat, 16-19; Fatir, 29; Neml, 2-3; İsra, 26; Mu'minun, 1-4; Mearic, 24-25

²⁴⁴ Derveze, Siretu'r Resul, III. s. 361

ayrılmasını gerekli kıldığını göstermektedir. Çünkü bu dönemde sayı olarak fakir müslümanlar çoktu. Sonra onlar başkalarından daha çok zulme uğruyor, dışlanıyorlardı. Ayrıca İslam çağrısının kendi planı da zorunlu olan mali bir desteğe ihtiyaç duyuyordu. Peygamber de zengin müslümanlardan verilmesi zorunlu mali bir destek olarak -zekât gibi- bir pay alıp bu ihtiyaçları gidermeye çalışıyordu. İşte bu nedenle zekât erken bir dönemde farz kılınmış, zekât vermeye teşvik edilmiş ve zekât verenler takdir edilmiştir.”²⁴⁵

Yine Derveze’ye göre Mekkî ayetlerde dikkat çeken önemli bir nokta da ayetlerin güçlü bir ifade ile bu konuya değinmesidir. Bu kesin ifadelerden anlaşılıyor ki, İslam’da zenginin malının zekâtını vermesi Mekke döneminin başlarında bile isteğe bağlı bir sadaka niteliğinde dile getirilmemiş; tam tersine onun, ihtiyacı olanlara ve İslam’ın genel yararı için verilmesi gereken zorunlu bir hak olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında Allah yolunda mal dağıtmaya ve ihtiyaç sahiplerine yardıma teşvik edilmiştir. Bu tür teşviklerin zorunlu olan haktan ayrı olarak teberru ve isteğe bağlı yardımları amaçladığını söylemek mümkündür.

Burada denebilir ki zekâtın Mekke döneminde hukuki bir yasama olarak ortaya çıkışı ibadete dayalı olmayan yasamalar içindeki tek örnektir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi ibadete ilişkin yasamaların dışındaki yasamalar özellikle Medine döneminde gündeme gelmiştir. Burada zekâtın farklı bir şekilde uygulamaya konması onun namaz gibi müslümanların içtenlikle ve imanlarının etkisiyle yerine getirmeleri gereken bir görev olarak farz kılınmasındandır. Çünkü Mekke döneminde müslümanların azlığı ve zayıf oluşları baştan beri bu yasamaya engel olacak nitelikte değildi. Her şeye rağmen onlar bu görevi yerine getirebilirlerdi. Öte yandan bu dönemde bir desteğe aşırı biçimde ihtiyaç vardı.

Tüm bunlarla beraber Derveze, şöyle bir yaklaşımda bulunmayı doğru görmektedir: “Mekke döneminde zekât, Allah yolunda mali destekte bulunma, hak sahiplerinin zenginlerin mallarındaki hakkını vermeye ilişkin emirler, çağrı, teşvik, sevdirmeye ve sakındırma şeklinde gerçekleşmiştir. Öte yandan Medeni ayetler veya bu ayetlerin çoğunluğu emir ve zorunluluk üslubunu kullanmıştır.”²⁴⁶ Bakara, 10; Ahzab, 33; Mücadele, 13. ayetlerinde bu üsluba işaret vardır.

²⁴⁵ A. g. e. s. 362

²⁴⁶ A. g. e., s. 363

Derveze'ye göre, Medine döneminde zekât resmi bir şekle büründürülmüş ve Rasulullah'ın şahsıyla temsil edilen İslami idare tarafından toplanan ve maliyenin resmi bir hakkı, kaynaklarından biri olarak değerlendirilen bir konuma getirilmiştir. Artık burada maliye onu toplayacak ve Allah tarafından belirlenen yerlere harcayacaktır. Bu dönemde zekât ve zekâtın verileceği yerler Allah tarafından belirlenen bir farz olarak ortaya konmuştur.²⁴⁷

Zekât konusundaki aşamalı gelişme, resmi olarak toplanması ve dağıtılması her iki dönemin şartlarına uygun biçimde gerçekleşmiştir. Zekâtın iki dönemde iki farklı şekilde uygulanmış olması bu iki dönemin şartlarına ve yapısına bağlıdır. Zira Kur'an zekat miktarlarını belirtmemiştir.

Burada zekâtın maliye ile ilişkisi konusunda kaydedilmeğe değer bir nokta vardır. Çünkü uygulama olarak zekât yalnız ekinlerden, ağaçlardan ve hayvanlardan alınmıştır. Resmi olan maliye ekipleri yalnız bunları toplamışlardır. Öte yandan gelen rivayetlerden anlaşılıyor ki Rasulullah, zekat memurlarını sırf bu üç maldan maliyenin payını alıp kendi tasarruflarını oranın fakirlerine dağıtmak ya da devlet hazinesine göndermek için görevlendiriyor. Biz bu konuya ilişkin olarak deriz ki: Ayet-i kerime herhangi bir sınıflandırma getirmiyor. Ayrıca zekatın bütün malları kapsadığı da kuşkusuzdur. Nitekim bir takım rivayetler Rasulullah'ın defalarca amcası Abbas'ın malından zekat aldığını bildirmektedir. Abbas'ın ise mal olarak ne ekini, ne de hayvanları vardı.²⁴⁸

c.b.b Ganimetler

Derveze, maliyenin kapsamına giren ikinci konuyu savaş ganimetleri olara ele almıştır. Ona göre, ganimet iki çeşittir. Birisinin elde edilmesinde müslümanlar fiili bir savaşa girerler, diğerinin elde edilmesinde ise fiili bir savaş gerçekleşmez. İkinci tür ganimet bağış anlamında "fey" adını alır. Ayette bu "Allah'ın bağışladığı" cümlesiyle ifade edilmiştir:

"...Bedir gününde, Muhammed'e indirdiğimiz (ayetlere) inanmışsanız bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri, Allah'a, Rasulü'ne ve akrabaları, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir." (Enfal, 41).

²⁴⁷ A. g. e. s. 363-364; Bkz. Tevbe, 60

²⁴⁸ A. g. e. s. 365

Ayet-i kerime bu humusun kime verileceğini belirtmiştir. Derveze göre, rivayetler Rasulullah'ın humusu aldığını ve onu gerekli yerlere dağıtmayı üstlendiğini bildirmektedir. Bu nedenle Derveze humusun maliyenin (hazinenin) payı olduğunu belirtmiş bulunmaktadır²⁴⁹.

Haşr Suresi'nin 7. ayeti ikinci tür ganimetin bütünü ile hazineye ait olduğunu belirtmiştir:

“«Allah'ın o kent halkından, Rasul'ne verdiği ganimetler, Allah'a, Rasul'e, akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Ta ki (o mallar) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Peygamber size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir. (Haşr, 7).

Yine Derveze'ye göre fey'in verileceği kimseler, humusun verileceği kimselerin aynısıdır. Yine rivayetlerin bildirdiğine göre Rasulullah fey'i alıyor, onu yerlerine dağıtmayı üstleniyordu. Bu nedenle biz onun devlet hazinesinin bir payı olduğunu söyledik. Fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine gelince, her iki ganimet çeşidinden de yardım edileceği hükmen ve doğal olarak anlaşılmaktadır. Çünkü bunlar her toplumda toplumun bir kesimini oluştururlar. Onlara yardım edilmesi gerekir. İslami idarenin bunlara yardımı bizzat kendisinin üstlenmesi gerekir. Ta ki onlar isteğe bağlı sadakaların ve sadaka verenlerin şefkati ve eziyeti altında kalmasınlar.²⁵⁰

Ganimetler ve fey ayetlerinde sözü edilen akrabaya gelince; Derveze'ye göre bu konuda çeşitli ve değişik rivayetler vardır. Bazı rivayetler onları Rasulullah'ın yakın akrabaları şeklinde gösterirken diğer bazı rivayetler, onların İslam'a ve müslümanlara hizmeti ve yararı olan kimseler olduğunu belirtmektedir. Bu ayetler indiği sırada Rasulullah'ın akrabasının çoğu, henüz müşriklerin safında bulunuyordu. Bedir Savaşı'nda Rasulullah'a ve müslümanlara karşı savaşmak için müşriklerin safında yer almışlardı. Bunlar arasında Rasulullah'ın amcası Abbas, Ebu Talib'in oğlu Akil, Abdulmuttalib'in oğlu Haris'in oğlu Nevfel ve Abbas'ın bir kardeşinin - rivayetler tarafından adı belirtilmeyen- iki oğlu bulunuyordu. Bedir günü Abbas, Akil ve Nevfel esir düşenler arasındaydı. Buna göre ayetlerin iniş tarzı da birinci

²⁴⁹ A. g. e. s. 365

²⁵⁰ A. g. e. s. 366; Bkz. Bakara, 262-264

yaklaşımın geçerli olmadığını, ikinci yaklaşımın daha sağlıklı olduğunu göstermektedir.²⁵¹

Rivayetlerin bildirdiğine göre Rasulullah yalnız akrabasını ganimet ve fey'den ayırdığı özel bir payla mükafatlandırmıyordu. Bu yolla devletin hazinesine giren gelirleri ihtiyaç sahiplerine, müslümanların yararına ve Allah yolunda harcıyordu. Ali b. Ebi Talip de dâhil olmak üzere Raşid halifelerin uygulaması da böyleydi. Onların döneminde Rasulullah'ın akrabaları da diğer müslümanlar gibi devlet hazinesinden bir pay alıyorlardı. Birinci yaklaşım sadece Abbasilerin bir döneminde uygun görülüp uygulanmıştır.²⁵²

Bununla beraber Derveze, humus ve fey'in kesinlikle Beytü'l-Mal'e ait olduğunu bildiren ayetlerin içeriğine dikkat çekmektedir. Ona göre, samimi olmayan müslümanlar bu konuya itiraz etmiş veya uygun olmayan şeyler söylemişlerdi. Burada bazı müslümanlar kendi hakları olarak zannettikleri maldan veya bir kısmından, kendilerinin el çektirilmesine, Rasulullah'ın o malları alıp dağıtımını kendi üstüne almasına razı olmak istememişlerdi. Mücadele Suresi'nde buna benzer bir durumu belirten iki ayet daha bulunmaktadır:

“Ey inananlar, siz Peygamber ile konuşacağınız zaman bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin İçin daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korktunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah da sizi affetti. Artık namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. Allah yaptıklarınızı haber alandır.” (Mücadele, 12-13)

Her iki ayetten anlaşıldığına göre Rasulullah'la kişisel bazı problemlerini görüşmek, onunla yalnız konuşmak isteyen zengin müslümanların böyle bir eylemden önce bir miktar mali yardım yapmaları şer'i olarak zorunlu kılınmıştır. Zengin müslümanların bazıları bu hükmü ağır gördüler ve zaten zekât verdiklerini dile getirerek bu uygulamaya itiraz ettiler. Daha sonra bu uygulama kaldırıldı.²⁵³

²⁵¹ A. g. e. s. 367; Tevbe, 99

²⁵² A. g. e., a. y.

²⁵³ A. g. e. s. 368

Yine Derveze'ye göre, bu uygulamanın amacı devlet hazinesini güçlendirmek ve böylelikle ihtiyaçları karşılayacak bir düzeye çıkarmaktır. Böyle bir verginin kaldırılışı ise hayatın ve toplumun yapısı ile ilgili bir olgudur.²⁵⁴

d. Aile Hukuku

Bu konu evlilik, boşanma, kadının -ailede, toplumda ve kişisel tasarruflarında- erkeğe karşı konumu, erkek ve kadının karşılıklı görevleri ve yükümlülükleri ile insanların birbirleriyle ilişkilerinde ve ayrıca ikili ilişkilerde uymaları gereken sosyal hayata ilişkin ilkeleri içermektedir.

Bu konuyla yakın ilgisi bulunan Mekki ayetler ise kadın ve erkeğin mükâfatta ve güzel amellerde birbirine eşit olduğunu ifade eden ayetlerdir. Veya Allah'ın bir nimeti olarak kadın ve erkek arasındaki sevgi ve şefkatin dile getirildiği, çocuğun anne-babasına karşı görevlerini bildiren ayetlerdir.²⁵⁵

Bunun yanında Medeni ayetlerde bu konuya ilişkin meseleler daha titiz ve daha geniş kapsamlı olarak ele alınmış, kullanılan üslup da hukuki yasama karakterini yansıtmıştır. Bu iki üslup arasındaki fark her iki dönemde müslümanların yaşadıkları şartlardan kaynaklanmaktadır.²⁵⁶

d.a Evlenmek ve Evlenmeyi Kolaylaştırılması

“Allah’a ortak koşan kadınlarla, onlar inanuncaya kadar evlenmeyin. Hoşunuza gitse bile, inanan bir cariye ortak koşan (hür) bir kadından iyidir. Ortak koşan erkekler de inanuncaya kadar, onlarla evlenmeyin. Hoşunuza gitse dahi, inanan bir köle, ortak koşan bir adamdan iyidir. (Zira) onlar ateşe çağırıyorlar. Allah ise izniyle cennete (girmeğe) ve mağfirete çağırıyor. İnsanlara ayetlerini (böyle) açıklıyor ki öğüt alsınlar.” (Bakara, 221)

Derveze'ye göre bu ayet müslüman erkeklerin müşrik kadınlarla, müslüman kadınların da müşrik erkeklerle evlenmesini yasaklamıştır. Ayetin inişi ile mesele çözüme kavuşturulmuş, bu uygulamanın sürdürülmesi engellenmiş ve burada belirtilen ilke sürekli geçerli bir yasa niteliğine kavuşmuştur. Mümtehine süresindeki ayetin “*kafir kadınların bağlarını tutmayın*” bölümünden anlaşılıyor ki,

²⁵⁴ A. g. e., a. y.

²⁵⁵ Bkz. Nahl, 72, 97; İsrâ, 23-24; Rum, 21

²⁵⁶ Derveze, Siretu'r Rasul, III., s. 392

Bakara süresindeki yasak, müslümanlar ile müşrikler arasında akrabalığın kurulmasını engellemeğe yönelikti. Çünkü bu ayet, müslümanların, kafir eşlerini kendi yanlarında tutmalarını yasaklamaktadır. Buna göre Bakara süresindeki ayet daha erken bir zamanda, en azından Mümtehine ayetinden önce inmiştir, yani bu ayet Hudeybiye barışından sonra inmişti. Çünkü kâfir kadınlarla evli olan müslümanlar bu eşlerini Mücadele süresindeki ayet gelinceye kadar yanlarında tutuyorlardı. Buna bağlı olarak denebilir ki muhacirler ile Mekke müşrikleri arasında meydana gelen ilk çatışma ile düşmanlık başka bir boyut kazanmış ve bu iki grup arasındaki akrabalık bağlarının yasaklanmasını gerektirmiştir. Bu ayet bazı muhacir müslümanların bu ilişkileri sürdürmeleri nedeniyle gönderilmiş olabilir. Çünkü akrabalık bağları onları Mekke'deki müşriklere bağlamış bulunuyordu. Bu da konuya ilişkin yasamanın şartlarını ve o dönemdeki uygulamaları aydınlatan bir açıklamadır. Buna bağlı olarak Bakara süresindeki ayeti Medine'de nikâh konusunda inen ayetlerin ilki olarak görmek mümkündür.²⁵⁷

“Şayet öksüzler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Onlar arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın; yahut sahib olduğunuz cariyelerle yetinin. Adaletten ayrılmamanız için en uygun olan budur. Kadınlara mehirlerini bir hak olarak verin, eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yeyin.” (Nisa, 3-4)

Derveze'ye göre, birinci ayetin ilk bölümü, ölünün yakınları zengin olan yetim kızların yabancılarla evlenmesini yasaklıyor ve kendileri onlarla evleniyorlardı. Yetim kızlar ise bu uygulamadan rahatsızdı. Çünkü haksızlıklara uğruyorlardı. Bu nedenle ayet, adaletin yerine getirilme ihtimalinin zayıf olduğu durumlarda bu tür evliliklerden vazgeçilmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekmektedir. Sonra ilave ederek onların nikâhlanabileceğine işaret etmektedir. Her iki ayetin özünden anlaşıldığına göre böyle bir uygulama ancak adaletin imkân dâhilinde olduğu zamanlarda söz konusudur. Zulmetme söz konusu olduğunda ise kişi zorunlu olarak bir tane ile veya sahip olduğu cariyelerle yetinecektir. Ayrıca ayet eşlere mehirlerinin tam olarak verilmesi gerektiğini, bu konuda hiç bir tasarruf hakkının

²⁵⁷ A. g. e., s 395

bulunmadığını, ancak kadının rızasıyla mehrinin kullanılabilceğini hatırlatmıştır. Ayette geçen bu uyarı ek bir açıklama niteliğindedir.²⁵⁸

Ayette geçen "ikişer, üçer ve dörder" ifadesi erkeklerin yetim kızlarla evlenip onlara zulmetmektense diğer kadınlarla evlenmeleri gerektiğini hatırlatmakla beraber ayet bir erkeğin aynı anda dört kadından fazlasıyla evlilik hayatı yaşayamayacağını da hükme bağlamış bulunmaktadır.

Rivayete göre o dönemde erkekler istedikleri kadar kadınla evlenebiliyor ve onların hepsini bir arada bulundurabiliyorlardı. Rasulullah'ın da kendi nikahında aynı anda dokuz kadını bir arada bulundurduğu kesinlik kazanmıştır. Yukarıdaki iki ayet indiğinde dört kadından fazlasıyla evli bulunanlar fazla olan eşlerini boşadılar. Rasulullah'ın hanımlarına ilişkin Ahzab süresindeki bazı ayetler ise bu konuda Rasulullah için özel bir hüküm getirmiştir. Rasulullah'ın evlilik hayatı konusunda açıkladığımız gibi bu da sınırlama ilkesiyle özütibariyle bağdaşmaktadır. İşte böylece bu hüküm risalet öncesinden hicretten uzun bir süre sonraya kadar devam eden bir uygulamayı uygun bir yöntemle düzeltmiş ve değiştirmiştir. Hem o dönem toplumuna, hem de gelecek toplumlara hak, adalet ve aile huzurunu sağlayacak şartları oluşturmuştur. Bu ayetlerin iniş zamanı hicri yedinci yıl veya daha sonraki bir zaman dilimidir. Çünkü bu ayetlerin hüküm olarak ortaya koyduğu ilke Rasulullah'ın hanımlarına ilişkin hükümle aynı dönemde inmiştir. Bu uygulama hukuki yasamanın seyrine de ışık tutmaktadır. Bize göre bu ayetler yetim kızlar, çok evlilik veya kadınların mehirleri ya da bu konuların hepsiyle ilgili meydana gelen bir takım problemleri, uygulamaları göstermektedir. Rasulullah'a getirilmiş ayetler de bunların çözümü için gönderilmiştir.

Yine Derveze'ye göre, ayet cariyelerin sayısını sınırlamadığı gibi onlar için bir mehir de şart koşmamıştır. Çünkü onlar efendilerinin mülkiyetindedirler. Bu uygulama bazı Mekki ve Medeni ayetlerin de belirttiği gibi eskiden beri yürürlükte bulunuyordu. İslam bu uygulamayı değiştirmemiş, olduğu gibi bırakmıştır.²⁵⁹

Derveze'ye göre, Nisa süresinin 22-25. ayeti kerimeler evlenilmesi yasak olan kadınların hepsini kapsayacak bir hükmü ortaya koymaktadır. Ayrıca evlilikle ilgili ayetlerin ortaya koyduğu hükümleri tamamlamaktadır. Ayetlerin içerdiği önemli

²⁵⁸ A. g. e., s. 396

²⁵⁹ Konuyla ilgili bkz. Mü'minun, 5-7; Ahzab, 57

noktalardan biri de evlilikle bir aile kurulmasının, fuhşun değil de iyi bir hayatın amaçlanmış olmasıdır.²⁶⁰

Ayetler mali olarak hür kadınlarla evlenme imkânı olmayan, sabretmeye de gücü yetmeyenlerin cariyelerle evlenmelerini mubah kılmaktadır. Yalnız bu evlilik cariye sahiplerinin izniyle bir mehir karşılığında ve bir anlaşma gereğince olmalıdır. Bu evlilikten amaç, namuslu bir aile hayatı olmalı yoksa, fuhuş ve metres edinmeye dayalı bir amaç taşımamalıdır. Açıktır ki burada ayetlerin değindiği olay cariye sahiplerinin onlarla mehirsiz, anlaşmasız ve sayı sınırı konmadan ilişki kurmasının mubah kılınması değildir.²⁶¹

Derveze'ye göre, bu ayetlerin indiği zamanı kesin bir biçimde belirlemek mümkün değildir. Fakat sadece kişinin kendi öz çocuklarının hanımlarıyla evliliklerinin yasaklanışının belirtilmesi evlat edinilen oğulların hanımları ile - evliliğinin bundan önce kaldırıldığını gösterebilir. Mademki, bu geleneğin kaldırılması Rasulullah'ın, evlatlığının boşadığı kadınla evlenmesiyle sona ermiştir. Öyle ise bu konudaki cahili yasakların Medine döneminin ortalarına kadar uygulamadan kaldırılmadığı söylenebilir. İşte ancak bu dönemde ayetlerin inmesiyle beraber bu uygulama yeniden düzenlenip sınırları konmuştur.²⁶²

“Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir. Ve inananlardan, namuslu hür kadınlar ve sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden namuslu hür kadınlar -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın namuslu bir biçimde mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helaldir. Kim inanmayı kabul etmezse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette de kaybedenlerdendir.” (Maide, 5)

Derveze'ye göre, bu ayet müslümanların Ehl-i Kitap kadınları ile evliliğini mubah kılmıştır. Bazıları “muhsanat” kavramını hür kadınlar, bazıları da namuslu kadınlar diye açıklamışlardır. Herhalde ayetin ikinci bölümü, ikinci görüşü desteklemektedir. Çünkü Ehl-i Kitap kadınlar ile evlenirken fuhuş ve gönül eğlendirmenin değil de namuslu hayatın amaçlanması gerektiği şart koşulmuştur. Bu da Ehl-i Kitap kadınlarının bu dönemde çoğunlukla fuhuş'a bulaştıklarını gösterebilir. Pek tabii olarak bunlar yahudi kadınlarından oluyordu. Ayet onlarla

²⁶⁰ A. g. e., s. 398

²⁶¹ A. g. e., a. y.

²⁶² A. g. e., s. 399

evliliği helal kılarken onları tercihin dürüstçe olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Kendisini kötülüklerden korumayan ve namuslu olmayan kadınlarla evlenilmemesini öğütlemiştir. Böylece ayet o zaman geçerli olan bir uygulamayı çözmüştür.

Derveze'ye göre, bu ayet Bakara, 221. ayetini açıklamakta veya onu sınırlandırmaktadır. Çünkü Bakara, 221. ayetinde hüküm yalnız müşriklere veya Ehl-i Kitap olmayanlara mahsustu müslümanların bu ayetten sonra gayri müslimlerle hısımlık bağlarını tamamen koparmış oldukları ihtimali vardır. Daha sonra Maide süresindeki ayetle bu hüküm daha anlaşılır kılınmıştır. Bu ayetin Hudeybiye Antlaşmasından sonra inen bir dizi ayetle beraber indiği kabul edilmektedir. Daha önce cihad olayları konusunda dikkat çektiğimiz gibi bu surenin girişi söz konusu antlaşmaya bir işaretle bulunmaktadır.²⁶³

Derveze, şunu da ilave etmektedir: “Müslümanlar, Ehl-i Kitap’ın kitaplarını ve peygamberlerini kabul eder ve onlara saygı gösterirler. Dolayısıyla Ehl-i Kitap’a ve peygamberlerine saygısızlığın, haksızlığın meydana gelmesi söz konusu bile olmaz. Fakat aynı şey Ehl-i Kitap’la evli müslüman bir kadın için geçerli değildir. Çünkü Ehl-i Kitap olan erkek Kur’an’a ve Hz. Muhammed’e inanmaz.”²⁶⁴

d.b Boşanma

Derveze'ye göre, Bakara, 226-233. ayetlerden temel amaç kadını ve onun haklarını çeşitli durumlarda korumaktır. Kin, inat, katılık ve zulüm gibi nedenlerle yıkılmaktan korunmasını hedeflediği evlilik veya aile yuvasını sağlıklı ve ciddi bir temele oturtturarak muhkemleştirmeyi hedefledikleri de açıktır.²⁶⁵

Bu ayetlerin iniş nedeni Rasulullah’a çözülmesi ve hükme bağlanması için getirilen bir dizi problemdir. Ayetlerin içeriğinden ve apaçık hedeflerinden anlaşılıyor ki, bu ayetlerin iniş zamanına kadar kadın, zulme, haksızlığa, zorbalığa maruz bırakılmıştı. Boşanma zamanlarında ve evlilik hayatında bazen kocasından, bazen ailesinden pek çok haksızlığa uğruyordu. Bazen de cahili gelenekler nedeniyle haksızlıklara maruz kalıyordu. Rasulullah’a gelen problemlerin çoğu kadınlar tarafından getirilmişti. Böylece ayetler, kendilerinden önce yürürlükte olan

²⁶³ A. g. e., s. 400

²⁶⁴ A. g. e., s. 401

²⁶⁵ Derveze, Siretu’r Rasul, III., s. 409

bir uygulamaya ışık tutmaktadır. Ayetler bu uygulamayı en güzel biçimde hükme bağlamış, böylece aile yapısı korunmuş, haklar yerleştirilmiş ve kadına gereken önem verilmiştir. Ayrıca ayetler hayatın önemli meselelerinde sürekli bir yasa niteliğine de sahiptirler.²⁶⁶

Derveze'ye göre Bakara, 236-237. ve 241-242. ayetler, boşanma konusunda öncekilerini tamamlayıcı bir takım hükümler ihtiva etmektedir. Bunların da amacı, kadını korumak ve onun hakkına riayet edilmesini sağlamaktır. Bu ayetler de daha önceki ayetlerin konusuyla ilgilidir. Ayetlerin özü ve içeriği gösteriyor ki, bu ayetlerin ele aldığı hükümler daha önceden alışılan ve yürürlükte olan hükümler değildi. Bunlar yeni hükümlerdi. Buna bağlı olarak denilebilir ki, kadının sözü edilen durumlarda toplum tarafından kabul edilen belli bir hakkı yoktur. Ya da durumu şartlara havale edilmişti. Buna rağmen bu tür olaylar evlilik hayatında sık sık tekrarlanıyordu. Hikmet gereği yasama bu hükümlerle tamamlandı.²⁶⁷

“Ey inananlar, inanan kadınları nikâhlayıp da, henüz onlara dokunmadan boşarsanız, onların üzerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Hemen (mut'alarını) verin ve onları güzellikle serbest bırakın.” (Ahzab, 49).

Bu ayet, Bakara süresindeki ayetler dizisinde açık kalan bir hükmü tamamlamaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, bazı müslümanlar, kadının iddet beklemesinin her zaman zorunlu olduğunu zannetmişler veya onlardan bazıları ayetlerin sözünü ettiği durumla ilgili Rasulullah'a bir soru sormuşlar ve yahutta bu konuda bir problem ortaya çıkmıştı. Bu uygulama, ayetlerin inişinden önceki bir uygulama da olabilir. İşte bu sırada ayetler akıl ve mantıkla uyuşan bir çözüm yolunu ortaya koymuşlardır. Yani, iddetin nedeni kadının rahminin temizlenmesi için öngörülmüştür. Kadının hakkını koruması amacını gütmektedir.²⁶⁸

Derveze'ye göre, Talak, 1-7. ayetler, boşanma ve boşanmanın şartları ile ilgili tamamlayıcı bir takım hükümlere yer vermektedirler. Bu ayetler de diğerleri gibi kadını korumayı, onun haklarını garanti altına almayı biçimde hedeflemekte ve ortaya koymaktadır. Hatta buradaki bu amaç daha net ve daha açık biçimde gözükmektedir. Çünkü ayetler arasında yer yer Allah korkusu ve Allah korkusu ile uyarı yer almaktadır. Hâlbuki bu ayetlerde önceki hükümlerin bir kısmı tekrar

²⁶⁶ A. g. e., s. 410

²⁶⁷ A. g. e., a. y.

²⁶⁸ A. g. e., s. 411

edilmektedir. Bu da, bazı müslümanların çeşitli etkenlerin tesirinde kalarak önceki ayetlerin özüne veya hükümlerine aykırı bazı davranışlarda bulduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla onların bu hareketleri bazı problemlere neden olmuş ve bunlar şikayet şeklinde Rasulullah'a bildirilmişti. Ayetler de bazı durumlarla ilgili hükümlerin kapalı taraflarını açıklamak için gönderilmiştir. Bu önemli işlerde Allah'ın emirlerine bağlılık ve takvanın zorunlu olduğunu uyarı biçiminde ortaya koymuşlardır. Burada mesele genel bir yasa niteliğinde ele alınmıştır ki, ileride meydana gelebilecek benzer olayları da çözüme kavuşturan mükemmel bir yasa olsun. Açıkça görüldüğü gibi, bu ayetlerde Medine dönemi İslam toplumuna ilişkin sahnelerden birine ve Kur'anî yasamanın bir şekline ışık tutulmaktadır.²⁶⁹

SONUÇ

İzzet Derveze, yapmış olduğu çalışmasında Hz. Peygamber'i geniş bir çerçeve ile değerlendirmeye, ortaya koymaya çalışmıştır. Eserlerini kaleme alırken Kur'an'ı aslî kaynak olarak kullanması, Hz. Peygamber'i insanlara anlatmada önemli bir avantaj sağlamıştır.

İzzet Derveze, Yöntem ve metoduyla da bizzat Kur'an'a dayanmaya çalışmıştır. Rivayetleri ise toptan ihmal etmemektedir. Yeri geldiğinde Kur'an ayetleriyle çelişmeyen rivayetleri ele almakta ve bunlarla ilgili yorumlarda bulunmaktadır.

Derveze, Peygamber'i geniş bir çerçevede ele almıştır. Hz. Peygamber'i ele alırken onun peygamberliği ve mucizevî yönünden ziyade insani yönünü ve öğretisini ön plana çıkarmıştır. Bir peygamberin ve Hz. Muhammed'in örnek alınabilmesinin ancak bu şekilde mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Mucize ve Miraç olayına yaklaşımı ile de bu görüşü destekler. Miraç görüşü nedeniyle çeşitli eleştiriler almıştır. Fakat Derveze, Kur'an'dan yola çıkarak insanın asıl amacının

²⁶⁹ A. g. e., s.412

Allah'a kulluk olduğunu dolayısı ile diğer hususların ikinci planda kaldığının üzerinde durur.

İzzet Derveze, çizmiş olduğu Hz. Muhammed imajında özellikle O'nun örnekliği üzerinde durmuştur.

Yine Derveze, Hz. Peygamber'in peygamber olmadan önce peygamber olacağını ne kendisi ne diğer insanlar bilmediğini ve bilemeyeceğinin altını çizer.

Derveze, söz konusu eserlerinde Peygamber'in Kur'an dışında mucize göstermediğini belirtir. Örneğin İnşirah süresindeki inşirah (Peygamber'in göğsünün açılıp temizlenmesi) olayı manen gösterilmiştir. Garanik olayının uydurma ve saçma oluşu, Mi'rac bedenen değil ruhen vuku bulmuştur. İnşikaku'l Kamer (Ayn İkiye Yarılması) Peygamberin zamanında değil kıyamete yakın bir zamanda gerçekleşeceğini vurgular.

Derveze'nin, Muhkem ve müteşabih konusunu amaçlar ve araçlar olarak ele almasında, Kur'an'ın bu alandaki ayetlerini yorumlarken Kur'an'ın *hikmet, gaye ve hedeflerini* muhkem olarak görüp *Kıssa, Emsal, Va'd, Va'id* gibi konularını müteşabih olarak değerlendirmesinde Ferid Vecdî, Ahmed Zeki Paşa, Mustafa Sabri gibi düşünürlerin izleri görülmektedir.

Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama bağlamında ortaya koymaya çalıştığı düşüncelerine gelince, bunları özetle şöyle ifade edebiliriz;

"Kur'an'ın hitabı, akıllara ve kalplere yöneliktir. Bu hususta mucize ve olağanüstü işaretleri temel eksen kabul etmez. Çünkü böyle bir davanın hak esaslı oluşunu ve doğruluğunu kanıtlamak için mucizeye ihtiyacı yoktur."

"Kur'an'ın öngördüğü hayat sistemi, her zamana ve mekana uygundur. İnsanların genel işleriyle ilgili tüm maddî ve manevî, özel ve genel ihtiyaçlara cevap verir. Kur'an, akıl, kapasite ve ufuk farklılıklarını hesaba katan bir dünya görüşünü öngörür."

Sonuç olarak Derveze, işte bu son kanaatine göre Kur'an'ı nüzul sırasına göre tefsir etmiş, Kur'an'ı asıl kaynak olarak ele alıp Hz. Peygamber'in hayatını ortaya koymayı amaçlamış ve başarmıştır.

ÖZET

Belek, Japarakunov "*Muhammed İzzet Derveze'nin Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Rasul Adlı Eserlerinin Tefsir Yönü*", (Yüksek Lisans Tezi), Yöneten: Prof. Dr. Halis Albayrak, 144+VI sayfa.

Muhammed İzzet Derveze 1305/1887 yılı Haziran ayında Nablus'ta doğdu. Derveze, Şam'da tutukluluk yıllarında Kur'an'ı, yardımcı ve arkadaş edinmiş ve kendisini onun hizmetine adanmıştır. Kur'an'ı okumuş, ezberlemiş, anlamlarında derinleşmiş ve daha sağlıklı düşünme imkânı elde etmiştir. O esnada dikkatini Rasulullah'ın risalet öncesi çağ ve ortamında yürürlükte olan dinî, fikrî, sosyal ve ekonomik hayat ile onların yaşam biçimleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Buradan hareketle kapsamlı bir Konulu Tefsir çalışmasının temellerini ve tefsirinin usullerini; Asrun Nebi ve Siretu'r-Rasul, Kur'an ve ed-Dusturu'l-Kur'anî adlı eserleriyle atmıştır.

Bu bağlamda tez çalışması olarak aldığımız "*Derveze'nin Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Rasul Adlı Eserlerinin Tefsir Yönü*" adlı Yüksek Lisans tezimiz, bir giriş, üç ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Çalışmamızın *Birinci bölümde*, Derveze'nin kimliği ve kimliğini oluşturan unsurlar üzerinde durarak tez konumuzun birinci sacayağını oluşturmaya çalıştık. Bu nedenle düşünceleri ortaya konan müfessirimizin düşüncelerinden sadır olan, *eserleri ve hakkında yapılan çalışmalar ve ilim dünyasına yansımaları* yine bu bölümde ele alınmıştır. Kısacası burada Kur'an'ı anlamaya ve yorumlamaya çalışan yorumcunun kimliği ve kişiliği üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, yorumcumuz ve yöntem sahibimiz Derveze'nin Kur'an'ı anlama yöntemi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, "Kur'an", "Anlama", "Yöntem" kavramları üzerinde kısaca açıklamalar yapıldıktan sonra, Derveze'nin "Kur'an", "Kur'an İlimleri" ve hakkındaki görüşleri ele alınıp incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Derveze'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi ve bu anlamda eserlerinde kullanmış olduğu konulu tefsir metoduna dikkat çekilmiştir.

ABSTRACT

Belek Japarakov, The aspect of interpretation of “*Muhammed İzzet Derveze's works Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Rasul*” Magistrature, (Supervisor: Prof. Dr. Halis Albayrak, 144+VI p.)

Muhammed İzzet Derveze was born in June of 1305/1887 in Nablus. In the years of his arrest in Sham he was taked Kuran as his accessory and friend and devote himself to his service. He read, memorized the Kuran and deeped to means and haved possibility to think more healthly. İn those time he was consantrate to their religious, mental, social and economic life and their life style before to the period of Prophet message and ambient of validity. From this starting point he taked methods and basics of Subject İnterpretation by the Works Asrun Nebi ve Siretu'r-Rasul, Kur'an ve ed-Dusturu'l-Kur'anî.

In this context our magistrature thesis “The aspect of interpretation of *Muhammed İzzet Derveze’s* works *Asru’n-Nebi ve Siretu’r-Rasul*” consists of an Introduction, three Chapters and one conclusion.

The first chapter of our work covers the personal characters of Derveze and the elements of his identity. For this reason we taked in this chapter Works and Works about him and rebounds to the world of science that produced from the thinkings of interpretaters. In short, we stayed here on the identity and individuality of interpretaters that were trying to understand and interpretate the Kuran.

In the second unit we stayed on the method of understanding of Kuran of our interpreter and method master Derveze. In this context, after the short explanation of concepts “Kuran”, “Understanding” and “Method” it was taked up and searched the ideas of “Kuran” and “Kuran Sciences” of Derveze.

In the third unit, it is attracted attentions to the Method of Interpretation of Kuran of Derveze and to the method of subject interpretation that used in his works.

BİBLİYOGRAFYA

Akıncı, Ahmet Cemil, *Peygamberler Tarihi*, Bahar Yay., İstanbul, 2002.

Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, Şule Yay., İstanbul 1998.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, I-XII*, Yeni Ufuk Yay., İstanbul 1988.

-----, *Kur'an'da Peygamberler Tarihi*, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul 2004.

Aydemir, Abdullah, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, T. D. V Yay., Ankara 2006

Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Kahire 1975.

Bedüzzaman Said Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, Şahdamar Yay., İstanbul 2007

El-Beydavi, Nasıruddin Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru't Tanzil ve Esraru't Te'vil-Tefsiru'l Beydavi*, Daru'd Sadr, Beyrut 2001.

Cabiri, Muhammed Abid, *Arap-İslam Kültürünün Akal Yapısı*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999.

Cerrahoglu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996. *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara 1995.

Cevad, Ali, *Tarihu'l Arab Kable'l-İslam*, Bağdad 1956.

Derveze, M. İzzet, *el-Cihad fi Sebilillah fi'l-Kur'an ve'l-Hadis*, en-Nâşirli't-Tabaa ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lan, 2. Baskı, Beyrut 1990.

----- *Asru'n-Nebi: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı: I*, Çev: Mehmet Yolcu, 2. baskı, İstanbul: 1995.

----- *ed-Dustûru 'l-Kur'ânî ve 's-Sünnetü 'n-Nebeviyye fi Şuuni 'l-Hayat, I-II*, İsa el-Babu'l-Halebî, Kahire trs.

----- *El-Kur'an ve Dimâmu 'l-İctimâî (Kur'an ve Sosyal Güvence)*, Sayda 1950; el-Matbaatü'l-Asriyye, Sayda 1951.

----- *el-Yehûdî'l-Kur'ânî'l-Kerim*, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1980.

----- *et-Tefsîru'l-Hadîs, 1-7*, Ekin Yay., İstanbul 1998.

----- *et-Tefsîru 'l-Hadis Tertibu 's-Suver Hasebe 'n-Nüzûl, Kur'anü 'l-Mecid, I-X*, Daru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 2000.

----- *Kur'an Cevap Veriyor*, çev., Abdullah Baykal, İstanbul 1988.

----- *Kur'an ve'l-Mülhidûn*, Daru'l-Küteybe, Mısır trs.

----- *Kur'an ve'l-Mer'e*, Matbaatü'l-Asriyye, Sayda 1951.

----- *Kur'anü'l-Mecid*, Daru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 2000.

----- *Neşetü'l-Hareketi'l-Arabiyyeti'l-Hadise*, Sayda 1972.

----- *Siretü'r-Rasul: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II*,

Mekke Dönemi, çev., Mehmet Yolcu, İstanbul 1995.

----- *Siretü'r-Rasul: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı: III*,

Çev: Mehmet Yolcu, 2. bsk., İstanbul 1995.

Demir, Ekrem, “*Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifi'ne Edebi Eleştiri*, Çev., Ahmet Nedim SERİNSU, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. 37.

Er-Razi, Fahrüddin, *Mefâtiḥ 'l-Gayb*, Dârul Fıkr, Beyrut 1981.

Elmalılı, M. Hamdi Yazar, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1982.

Gazali, Muhammed, *Nahve Tefsiri'l-Mevdui*, Daru'ş-Şuruk, Kahire 1995.

----- *Kur'an'ın Konulu Tefsiri*, çev., Şahin Güven - Ekrem Demir, Şura Yay., İstanbul 2000.

Hammade, Hüseyin Ömer, *Muhammed İzzet Derveze*, Dam Kuteybe, Şam 1982.

Heykel, M. Hüseyin, *Hayatu Muhammed*, çev., Ö. Rıza Doğrul, Hürriyet Yay., İstanbul 1972.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1985, c. 1.

İbn Hazım, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-ihkamfi Usûli'l-Ahkâm*, (Thk.

Mahmud Hâmid Osman), Kahire 1998, c. 2.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidaya ve'n-Nihaya*, Matbaatu's-Saade, Mısır 1932.

----- *Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim*, Muessesetu Kurtuba, Mısır 2000.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Camiu li'l-Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Fıkr, Beyrut trs.

Okumuş, Mesut, *M. İzzet Derveze ve Tefsirindeki Metodu*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara 1994.

Suyuti, elâleddîn Abdurrahman, *el-Müzhirfi Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*, (Şerh ve Talik: Muhammed Cârû'l-Mevlâ Beg, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Ali Muhammed el-Beccârî), Beyrut 1987.

Sabuni, Muhammed Ali, *Sefvatu't-Tefâsir*, Daaru'l-Kalem, Beyrut 1976.

----- *Kur'an'ın Işığında Peygamberlik ve Peygamberler*, çev., Suat Cebeci-Bilal Delice, Dilek Mat., İstanbul, t.y.

el-Itkanfi Ulûmi'l-Kur'an, (Takdim ve Talik Mustafa Buga), Dara İbn Kesîr, Beyrut 1993.

Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir 1994.

----- *“Kur'an Kıssalarının Tarihi değeri”*, (makale), Diyanet İlmî Dergi, Gaye Mat., Ankara 1996.

Zerkaşi, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, (Yusuf Abdurrahman El-Mar'aşlî, Cemal Hamdi ez-Zehebî), Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1994.